

Міністерство освіти і науки
Миколаївська обласна державна адміністрація
Миколаївське товариство єврейської культури
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Державний архів Миколаївської області
Миколаївський інститут права Національного університету
«Одеська юридична академія»
Науково-педагогічна бібліотека м. Миколаєва

ІСТОРИЧНІ МІДРАШІ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

МАТЕРІАЛИ

ІХ

*МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ*

Том II

Миколаїв
Типографія Шамрай
2020

УДК 94(477.73)(=411.16)"18/"

ББК 63.3 (4 Укр) 5-6

Д 23

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Протокол № 4 від 03 березня 2020 р.

Д 23 Історичні мідраші Північного Причорномор'я / Голов. ред. Л.Л. Левченко. - Випуск ІХ. - Том ІІ. - Миколаїв: Типографія Шамрай, 2020. – 152 с.

Збірник «Історичні мідраші Північного Причорномор'я» складений за матеріалами ІХ-ї міжнародної науково-практичної конференції «Історичні мідраші Північного Причорномор'я», котра відбулася 25-26 червня 2020 року в режимі онлайн та була присвячена темі: «Проблеми меморіалізації Голокосту в Україні: історія та перспективи вирішення». Том ІІ містить роботи молодих істориків, студентів, аспірантів.

Редакційна колегія:

Гольденберг М.Д. – голова ГО «Миколаївська обласна єврейська громада».

Рижева Н.О. – д.і.н., професор кафедри історії факультету педагогіки та психології МНУ імені В. О. Сухомлинського (заступник головного редактора).

Щукін В.В. – к.і.н., доцент, історик-краєзнавець.

Сугацька Н.В. – к.і.н., доцент кафедри гуманітарних дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Ласінська М.Ю. – к.і.н., доцент кафедри історії факультету педагогіки та психології МНУ імені В. О. Сухомлинського (відповідальний секретар редколегії).

Рецензенти:

Папакін Г.В. – д.і.н., професор, директор Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Ханстантинов В.О. – д.п.н., професор, завідувач кафедри економічної теорії і суспільних наук Миколаївського національного аграрного університету.

Видання виконане за фінансової підтримки:

***Управління культури, національностей та релігій Миколаївської облдержадміністрації
Миколаївського товариства єврейської культури.***

Матеріали подаються мовою оригіналу. Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо - несуть автори. Редколегія публікує матеріали, зберігаючи стиль, залишає за собою право скорочувати та редагувати тексти.

ISBN 978-617-680-035-4

© Миколаївське товариство єврейської культури, 2020

© Факультет педагогіки та психології МНУ імені
В.О. Сухомлинського, 2020.

РОЗДІЛ 1

Єврейське населення України в роки Другої світової війни. Проблеми меморіалізації Голокосту

УДК 94 (=411.16) «1941/1944»

Карина Беляєва

*(студентка IV-го курсу факультету педагогіки та психології,
Миколаївський національний університету
імені В. О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

Науковий керівник: Тетяна Іванова,

*(кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
Миколаївського національного університету
імені В.О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

СПОГАДИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ГОЛОКОСТУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. окремі аспекти геноциду євреїв в Україні неодноразово ставали предметом як наукового вивчення, так і суспільних дискусій розрахованих на більш широкий загал. Проте, на відміну від західного суспільства, в якому Голокост є наріжним каменем пам'яті про Другу світову війну, найвиразнішим символом злочинів нацизму та центральною історичною подією ХХ ст., яка спонукала до тотального переосмислення європейської історії як мінімум останніх трьох століть, ставлення українського суспільства до цього явища дещо складніше. Останнім часом в українському публічному просторі намітилась тенденція до більш

відкритого обговорення проблеми причетності колаборантів до Голокосту, що провокує гостру реакцію значної частини суспільства.

В українській історіографії проблеми Голокосту можна умовно виділити три основні періоди: перший (1991-1995 рр.) – пов'язаний з першими ідеологічно незаангажованими працями з історії Голокосту, здебільшого регіонального характеру; другий період (1996-2000 рр.) характеризується виходом значної кількості публікацій різноманітного характеру; третій період (від 2000 р. до сьогодні) позначений активізацією досліджень з історії Голокосту в Україні, коли стає ширшою джерельна база досліджень, з'являються узагальнюючі праці з даної проблеми.

Актуальним сьогодні залишається узагальнення результатів дослідження Голокосту в Україні на основі комплексного аналізу різноманітних історичних джерел.

Проблема Голокосту розглядається у різних контекстах. Перший із них – пов'язаний з Другою світовою війною: очевидно, що саме воєнні події були вирішальними в розгортанні трагедії. Серцевиною цього були фашистські злочини (насамперед, геноцид євреїв – Голокост, або Шоа). В іншому контексті історики розглядають Голокост як форму геноциду. Тоді ключовим у розумінні цієї трагедії є відношення між Голокостом та іншими формами геноциду [5, с. 10-11].

Під час Другої світової війни нацистська Німеччина хотіла зруйнувати все те, що ми називаємо західною цивілізацією. Людству нав'язувалась нова система цінностей, расистська ієрархія з нордичним народом арійської раси зверху й усіма іншими – нижче. За словами вчених, Голокост є крайньою формою тієї хвороби, яка загрожує існуванню людства.

Частина єврейства, що проживала в західних регіонах України, першою потрапила під організовані групові розстріли. Особливостями Голокосту в Україні були широка та різнобічна пропаганда звинувачення євреїв у «жидобільшовизмі», масове застосування наказу про розстріл осіб, які

переховували євреїв чи надавали їм будь-яку допомогу (часто страчували й членів родини).

Україна була поділена на кілька районів адміністративного нацистського управління. «Остаточне розв'язання єврейського питання» у кожному з них відрізнялося часом і способами знищення. Однак, залишитися живими не мав шансу жоден єврей, незалежно від віку, статі, політичних уподобань, релігійних переконань [8, с. 182-183].

Нацистський «новий порядок», німецька окупаційна політика на теренах України, характеризуються особливо жорстоким ставленням, як до євреїв так і до місцевого слов'янського населення та планами «освоєння», «понімечення» цих територій. Відповідно до плану «Ост» передбачалося зменшення населення на 60-65% від загального числа мешканців України. Як нам відомо, А. Гітлер підкреслював на своїх публічних виступах: «Усі необхідні заходи – розстріли, виселення, ми це зробимо, здійснюємо і ми, можемо здійснювати» [10].

28 вересня 1941 р. у Києві з'явилося надруковане двома мовами оголошення про наказ усім євреям міста зібратися вранці 29 вересня на розі вулиць Мельникова і Дегтярьовської, маючи при собі документи, теплі речі, білизну і цінності. Тих, хто не з'явився, очікує жорстока страта.

29 вересня почалися масові розстріли, що тривали декілька днів. У звіті айнзацгрупи «С» сказано, що за час акції було знищено близько 35 тис. євреїв Києва. Переважно це були жінки, люди літнього віку та діти. Місце Бабин Яр назавжди увічнено страшним місцем, яке стало велетенською інтернаціональною могилою, де закінчили свій життєвий шлях 100 тисяч киян та військовополонених [2, с.216].

В працях про трагедію Бабиного Яру, присвячених українцям - Праведникам народів світу, містяться факти участі українського населення Київщини в порятунку євреїв.

Одним із напрямів вивчення історії Голокосту в Україні є публікація свідчень очевидців страшних тогочасних подій. Важливий вклад здійснив Б. Забарко в вітчизняну мемуаристику.

Доктор історії Борис Забарко належить до категорії людей фанатично захоплених, які віддають себе служінню ідеї, справі повністю, без залишку. Головною метою його життя ось уже багато років є збирання свідчень і спогадів колишніх в'язнів нацистських концтаборів і гетто, а також тих, хто вижив під чужим ім'ям, із чужим обличчям, документами на окупованій нацистами території України. Ще дитиною Борис Забарко сам пройшов крізь пекло Шаргородського гетто (Вінницька область).

Невтомний шукач, дослідник, автор десятків книг і статей, опублікованих у багатьох країнах світу, він упорядкував, відредагував і випустив 2000 року у світ унікальну книгу «Живими залишилися тільки ми»[6] — збірник спогадів колишніх в'язнів нацистських концтаборів і гетто. Книгу переклали німецькою та англійською мовами і видали в Німеччині і Великобританії.

Зовсім недавно йому вдалося видати ще одну книгу — перший том тритомника спогадів і свідчень останнього покоління людей, які пережили Голокост. Назва книги — «Життя і смерть в епоху Голокосту». Він опублікував в збірнику матеріали, що розкривають проблему регіональних особливостей Голокосту, особливо на Київщині [7, с. 450].

Окремим прикладом джерельної бази вважається окупаційна преса. Вона займає важливе місце у висвітленні проблеми геноциду єврейського населення. Здійснювалася змістовна робота усіх газет, що друкувались на тодішній загарбаній території : «Рідна нива», «Дзвін волі», «Переяславські вісті» та інші.

Очевидно, що окупаційна преса містить велику кількість матеріалів, які дозволяють нам простежити повсякденне життя цивільного населення на окупованій території, причини та мотиви формування колаборації, з її діями спрямованими на знищення євреїв.

На особливу увагу заслуговують дослідження французького священника П. Дебуа, який упродовж декількох років збирав відповідні свідчення на території України [4, с. 304].

Український інститут вивчення Голокосту «Ткума» з 2008 р. видав уже шість випусків тематичної збірки, де вміщено як спомини тих, кому пощастило

вижити, так і ветеранів, людей, що побували в евакуації й на окупованій території України. Нерідко спогади публікують разом із документами та матеріалами про долю єврейського населення України в роки Другої світової війни. Узагалі обсяг мемуарної літератури значно зріс після 2008 р.

Крім того, побачили світ спеціалізовані довідники з історії Голокосту О. Круглового [9], М. Тяглового О. Гісема і О. Мартинюка [3], ілюстративні матеріали С. Авербуха [1].

Отже, аналізуючи трагедію Голокосту на теренах України, не можна не враховувати реальну соціально-психологічну ситуацію періоду окупації, що формувалася в умовах кривавої війни з колосальними жертвами серед цивільних та суцільним нехтуванням моральними нормами. Кінцевою метою окупації нацистів мало стати очищення України від її мешканців, зокрема євреїв. Геноцид мешканців єврейського походження відбувався на тлі постійного насильства, що чинили підрозділи СС і вермахту. Про це нам повідомляють численні спогади в щоденниках очевидців. Цілий комплекс опрацьованих джерел дозволяють забезпечити ґрунтовну базу для вирішення глобальних питань, так званих «білих плям» з історії Голокосту, що відбувались безпосередньо на території України в період Другої світової війни.

Література та джерела:

1. Авербух С.Л. Гітлерівська пропганда юдофобії в карикатурах. – К.: Український центр вивчення історії Голокосту, 2005;
2. Герасимов О. І. Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941–1945/Ред. І. О. Герасимов — К.,2000. — С. 216;
3. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Голокост в Україні (1941–1944). Словник-довідник. – К.: УЦВГ, 2003
4. Дебуа П. Хранитель спогадів: Кривавими слідами Голокосту. – К., 2011. С. 304

5. Єдухта Б. Голокост у світовому та європейському контексті / Б.Єдухта //Проблеми історії Голокосту. – Дніпропетровськ : Ткума, 2007. – Вип. 4. – С. 8-9. 3 Там само. – С. 10-11.
6. Забарко Б. Живими залишилися тільки ми. Київ: – Ред. Задруга, 2000. – 500 с.
7. Забарко Б. Жизнь и смерть в эпоху Холокоста. Свидетельства и документы. Книга 3. Ред. і укл. . Б. Забарко– К.: Дух і Літера, 2007. — 700 с
8. Ковба Ж. Євреї України під час Другої світової війни: Голокост та опір /Ж. Ковба, Ю. Корогодський // Нариси з історії та культури євреїв України. Київ : Дух і літера, 2008. – Вип. 2. – С. 182-183.
9. Круглов О. І. Енциклопедія Голокосту: Єврейська енциклопедія України / Ред. І. М. Левітас. – К.: Єврейська спільнота України, 2000
10. Ширер, Вільям. Злет і падіння Третього Райху. Історія нацистської Німеччини. Том 1 / пер. Катерина Диса, Олександр Надтока. К.: Наш Формат, 2017. — 704 с.

К. Беляєва

СПОГАДИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ГОЛОКОСТУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. У запропонованій статті розкрито актуальні проблеми Голокосту під час Другої світової війни за допомогою мемуарів, щоденників, та життєписів. Систематизовано та проаналізовано події німецької окупаційної політики та політичні репресії на території України.

Ключові слова: геноцид, окупаційна політика, колаборація, «нацистський порядок», джерельна база, дослідження.

К. Беляєва

ВОСПОМИНАНИЯ КАК ИСТОЧНИК К ИЗУЧЕНИЮ ХОЛОКОСТА В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Аннотация. В предлагаемой статье раскрыты актуальные проблемы Холокоста во время Второй мировой войны с помощью мемуаров, дневников, и

жизнеописаний. Систематизированы и проанализированы события немецкой оккупационной политики и политические репрессии на территории Украины.

Ключевые слова: *геноцид, оккупационная политика, коллаборация, «нацистский порядок», источниковая база, исследования.*

K. Belyaeva

***MEMORIES AS SOURCES FOR THE STUDYING OF THE
HOLOCAUST - A PART OF THE SECOND WORLD WAR***

Abstract. *The proposed article describes the current issues of the Holocaust during World War II by helping memoirs, diaries, and biographies. The events of German occupation policy and political repression on the territory of Ukraine have been systematized and analyzed.*

Key words: *genocide, occupation policy, collaborations, «nazi order», sources base, exploration.*

УДК 94:341.485(=411.16)

Наталі Бурякова

(студентка II-го курсу факультету педагогіки та психології,

Миколаївський національний університету

імені В. О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

Науковий керівник: Маріанна Ласінська,

(кандидат історичних наук, доцент кафедри історії

Миколаївського національного університету

імені В.О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ГОЛОКОСТУ В МИКОЛАЇВСЬКОМУ ТОВАРИСТВІ ЄВРЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: ТРАДИЦІЇ СЬОГОДЕННЯ

Меморіалізація Голокосту є однією з актуальних проблем сьогодення. Питання історичної пам'яті націй, відродження історії минулого в очах молодого покоління необхідне для попередження помилок, що мали місце колись для розбудови нового майбутнього. Увіковіченням пам'яті жертв Голокосту міста Миколаєва і Миколаївської області займається Миколаївське товариство єврейської культури. Діяльність товариства в напрямку меморіалізації Голокосту включає в себе різні складові, такі як:

- Вивчення та популяризація історії, традицій та досягнень культури єврейського народу.

- Відродження та розвиток культурних, духовних та історичних цінностей єврейського народу.

- Створення системи єврейської освіти в місті, в контексті провідних європейських та ізраїльських традицій; вивчення історії єврейських поселень Миколаївської області, включаючи ґрунтовну наукову розробку (із використанням найновітніших досліджень фахівців) теми Голокосту, для загальноосвітніх шкіл та вишів міста.

- Діяльність організації спрямована на виховання духу толерантності та активну участь єврейської общини в культурному житті багатонаціональної Миколаївщини.

- З метою увіковічення пам'яті про жертв Голокосту Товариство єврейської культури протягом багатьох років регулярно організовує та проводить значну кількість різноманітних заходів, які сприяють відтворенню подій часів Другої світової війни. В даному напрямку Товариство співпрацює з багатьма культурними, науковими та освітніми установами міста і області. До пам'ятних дат проводяться мітинги пам'яті в місцях масових поховань жертв Катастрофи європейського єврейства (Шоа) із залученням широких кіл громадськості. Постійно здійснюються волонтерські акції по збереженню і догляду за могилами померлих. Організуються мистецькі заходи: виставки робіт, театральні вистави, концерти, тощо, які мають на меті зберігання пам'яті про Голокост для прийдешніх поколінь.

Одним з прикладів подібної діяльності стала низка заходів проведених у співпраці з Державним архівом Миколаївської області. Так, 23 січня 2015 року в Державному архіві Миколаївської області пройшов навчально-методичний семінар для вчителів шкіл м. Миколаїв «Історія Катастрофи єврейського народу (Голокост)», який був організований Миколаївською обласною державною адміністрацією, Державним архівом Миколаївської області та Миколаївським товариством єврейської культури.

На завершення семінару учасники ділилися своїми враженнями, переглянули документальні фільми про Голокост, їх ознайомили з історією та діяльністю Державного архіву Миколаївської області.

Підсумком семінару стало рішення про те, що найважливішим завданням, яке повинні виконувати історики, архівісти, вчителі шкіл, викладачі вузів, є роз'яснення реальних історичних подій геноцидів, в тому числі і Голокосту євреїв, і їх страшних наслідків, проведення навчально-виховної роботи в цьому напрямку.

26 січня 2015 року в Обласному державному архіві відбувся семінар-зустріч з викладачами та студентами вищих навчальних закладів м. Миколаєва «Уроки толерантності».

27 січня 2015 року відбулося відкриття виставки «Свідectва подій Голокосту». Виставка підготовлена за матеріалами Міжнародної школи вивчення Голокосту Меморіального комплексу Катастрофи і героїзму єврейського народу «Яд Вашем» (Єрусалим, Ізраїль) і архівними документами, що зберігаються в держархіві Миколаївської області. Для Миколаївщини трагедія єврейського народу є не тільки невід'ємною частиною історії, а й суворим нагадуванням майбутнім поколінням про неї, адже на території нашого краю було вбито більше 200 тисяч євреїв.

Саме про це говорили виступаючі студентам, які прийшли на відкриття виставки.

На виставці були присутні представники адміністрації міста, голови національних товариств, представники громадськості та ЗМІ.

Після заходу учасники відвідали пам'ятник жертвам Голокосту на Херсонському шосе для покладання квітів.

Проте, не лише наукові, але й культурні заходи з меморіалізації Голокосту організовує та проводить Миколаївське товариство єврейської культури. У лютому 2015 року в концертному залі товариства, в рамках акції «Шість мільйонів сердець», присвяченій пам'яті жертв Голокосту, відбувся літературно-музичний спектакль «Трагедія, якій дозволили відбутися».

Вечір пам'яті жертв Голокосту відкрив керівник єврейської громади м. Миколаєва Михайло Давидович Гольденберг. Він зазначив, зокрема, що

Голокост - це те, про що не можна забувати, тому що «в будь-який момент, в будь-якому кінці світу, це може статися з будь-яким народом».

На вечорі були присутні представники держадміністрації та начальник відділу у справах національностей Віктор Чеботарьов. Історик Наталія Сугацька, яка глибоко вивчала проблему Голокосту на Миколаївщині, розповіла про трагедію євреїв в Миколаєві і області. Протягом всього періоду окупації в області загинуло понад 200 тисяч євреїв.

Літературно-музичний спектакль «Трагедія, якої дозволили відбутися» поставив режисер театральної студії НОЕК Олексій Павлищев за п'єсою О. Галича. Вона присвячена видатному польському педагогу, письменнику, лікарю, громадському діячу Янушу Корчаку і його «Дому сиріт». Неординарні режисерські знахідки, мінімалізм і строгість оформлення сцени зробили подання пронизливим, глибоким, який змусив плакати численних глядачів.

До 75-річчя масових розстрілів євреїв Миколаєва та Миколаївської області товариством єврейської культури було організовано та проведено цілу низку меморіальних заходів.

У вересні 2015 року учасники всіх програм Миколаївського товариства єврейської культури віддали данину пам'яті євреям Миколаївщини, загиблим від рук фашистів в 1941 р. За традицією, члени товариства відвідали місця масових розстрілів на території Миколаївської області - в с. Доброму і с. Ефінгар (нині Плющівка) Баштанського району, в с. Новополтавка Новобузького району. Головою Миколаївського товариства єврейської культури П. Г. Рискер було зазначено, що це лише не значна частина з числа таких трагічно пам'ятних місць, яких в області нараховується набагато більше.

11 вересня 2015 був організований траурний мітинг і Урок пам'яті біля пам'ятника загиблим мешканцям села Добре.

18 вересня 2015 року відбулися поїздки по місцях Пам'яті, які здійснили волонтери з числа членів товариства єврейської культури (Nikolaev Volunteer Community), підлітки АЖТ (Active Jewish Teens) і родичі жертв цієї трагедії. Учасники акції здійснили поїздку в село Новополтавка. До 75-ї річниці

розстрілів євреїв цієї колонії біля меморіалу пам'яті зібралися місцеві школярі і мешканці села.

Після проведеного мітингу і покладання квітів були запалені поминальні свічки, проведений Урок пам'яті. Діти відвідали старовинне сільське кладовище, на якому знайшли занедбані єврейські поховання і привели їх до ладу. Це була одна з поїздок, які щорічно відбуваються до місць розстрілу в колишніх єврейських колоніях, де проводяться уроки пам'яті та прибираються місця поховань.

Не лише по пам'ятних місцях області Миколаївське єврейське товариство проводить меморіальні заходи. 23 вересня 2015 року пройшла чергова волонтерська акція - прибирання пам'ятника жертвам Голокосту в м. Миколаєві. Цей пам'ятник був встановлений за ініціативою Миколаївського товариства єврейської культури, на особисті кошти його активістів. Пам'ятник розташовано на місці вбивства більшості євреїв м. Миколаєва у вересні 1941 року. Тоді, з усіх районів міста сюди на територію старого єврейського кладовища зігнали всіх євреїв Миколаєва для того, щоб в наступному розстріляти.

25 вересня 2015 року відбувся мітинг біля пам'ятника жертвам Голокосту Миколаєва. Він проходив в рамках всеукраїнських заходів, присвячених 75-м роковинам трагедії Бабиного Яру. Цей мітинг також був організований Миколаївським товариством єврейської культури, в ньому брали участь представники громадських організацій міста. На мітингу виступили голова обласної єврейської громади М. Д. Гольденберг, голова експертно-громадської ради громадської організації «ЗалП» В. А. Дзугань, а також І. Я. Пшенична, яка пережила німецьку окупацію і дивом залишилася живою. Учасники акції поклали квіти до меморіального знаку, а також до хвіртки Інтернаціонального кладовища м. Миколаєва (Додаток 1).

12 грудня 2016 року, у м. Миколаєві вшанували пам'ять жертв Голокосту, торкаючись душ миколаївців за допомогою музичного мистецтва. Унікальний за своєю формою концерт-поема був організований Товариством єврейської

культури і Державним вищим музичним училищем. Захід пройшов на сцені Миколаївського Академічного Художнього Російського Драматичного Театру. Серед учасників концерту були кращі виконавці та музичні колективи: симфонічний оркестр і академічна хорова капела, лауреати міжнародних та Всеукраїнських конкурсів, заслужені працівники культури та заслужені артисти України.

Виконавці ретельно підібраного репертуару зуміли торкнутися глибини почуттів слухачів, розкрили найпотаємніші сторони трагедії. Концерт-поема став завершальною фазою пам'ятних заходів в Україні в рік 75-ї річниці трагедії Бабиного Яру. Його проведення було підтримано Управлінням культури Миколаївської облдержадміністрації.

З січня 2018 року в Миколаївському товаристві єврейської культури за підтримки JDS FSU працює Проект «Театр очевидців» (Розказати, щоби жити...) (Додаток 2). Керівники проекту, члени Миколаївського товариства єврейської культури: Тетяна Тупайло – координатор; Галина Номировська – психолог; Олексій Павліщев – режисер. Цей проект занурює в драматичні історії виживання представників двох різних поколінь: людей, які пережили Голокост, та сучасних підлітків. Вистава розповідає історії людей, які вижили під час Голокосту. Ролі в театральній постанові виконують, не професійні актори, а учасники проекту. Головними завданнями проекту були:

- Залучення людей, що пережили Голокост, в процес, який повинен допомогти їм полегшити сприйняття та згладити спогади про власне минуле.

- Публічна демонстрація виступу для широких кіл громадськості з метою, зробити спогади небагатьох вцілілих надбанням сучасного суспільства.

- Дві сформовані групи різних поколінь (свідки Голокосту, які в часи Другої світової війни ще були дітьми та сучасні підлітки початку XXI століття) працюють разом за допомогою психолога, аби публічно розповісти історії виживання, дослідити психологічні проблеми.

Проект «Театр очевидців» успішно працює для представників різних поколінь в 66 містах в Ізраїлю, Європі та США. Відтепер і в Україні в м. Миколаєві.

Традицію увіковічення пам'яті про жертв Голокосту в Товаристві єврейської культури продовжено щорічними масштабними заходами, присвяченими Міжнародному дню пам'яті жертв Голокосту 27 січня 2020 року (Додаток 3).

Так виглядає далеко не повний перелік заходів, організованих Миколаївським товариством єврейської культури з метою меморіалізації Голокосту. Проблема вимагає подальшого вивчення та розробки вченими.

ДОДАТКИ

Додаток 1

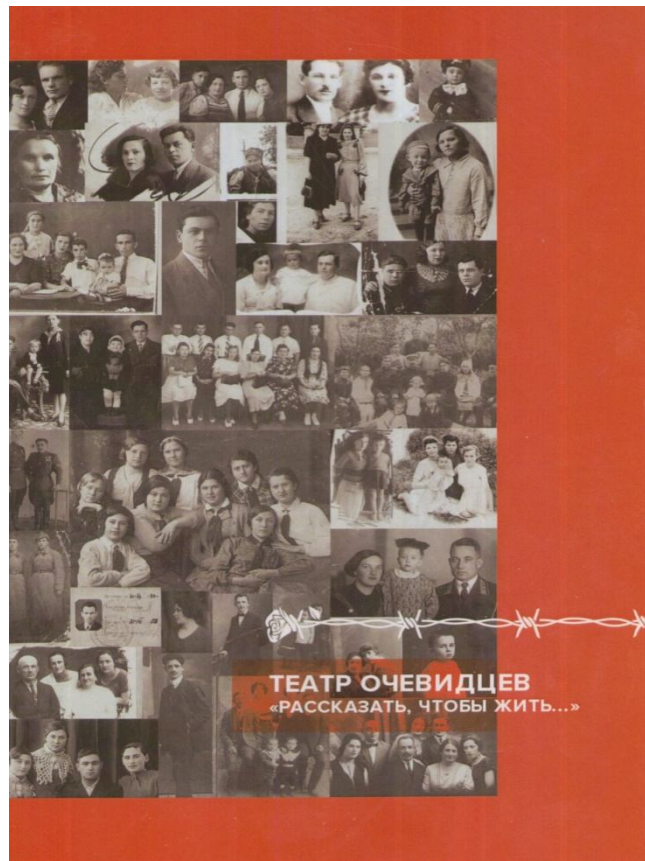

Покладання квітів до пам'ятника жертвам Голокосту в м. Миколаєві

Виступ голови Миколаївської єврейської громади М.Д. Гольденберга біля пам'ятника жертвам Голокосту

Додаток 2

Програма проекту «Театр очевидців»

Фрагмент вистави «Театр очевидців»

Додаток 3

Концертний зал Миколаївського товариства єврейської культури.
Захід до Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту (27.01.2020)

Н. Бурякова

**МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ГОЛОКОСТУ В МИКОЛАЇВСЬКОМУ ТОВАРИСТВІ
ЄВРЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: ТРАДИЦІЇ СЬОГОДЕННЯ**

Анотація. В статті представлено короткий ретроспективний аналіз діяльності Миколаївського товариства єврейської культури в галузі меморіалізації Голокосту на Миколаївщині, впродовж перших двох десятиліть ХХ століття. Охарактеризовано культурницький, освітній та науковий аспекти роботи товариства.

Ключові слова: Голокост, меморіалізація, Миколаївське товариство єврейської культури.

Н. Бурякова

**МЕМОРИАЛИЗАЦИЯ ХОЛОКОСТА В НИКОЛАЕВСКОМ ОБЩЕСТВЕ
ЕВРЕЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ: ТРАДИЦИИ СОВРЕМЕННОСТИ**

Аннотация. В статье представлен краткий ретроспективный анализ деятельности Николаевского общества еврейской культуры в области мемориализации Холокоста в Николаевской области в течение первых двух десятилетий ХХ века. Охарактеризованы культурный, образовательный и научный аспекты работы общества.

Ключевые слова: Холокост, мемориализации, Николаевское общество еврейской культуры.

N. Buryakova

**MEMORIALIZATION OF THE HOLOCAUST IN THE MYKOLAIV SOCIETY
OF JEWISH CULTURE: MODERN TRADITIONS**

Abstract. Short retrospective analysis of the activities of the Nikolaev Society of Jewish Culture in the field of Holocaust memorialization in the Nikolaev region during the first two decades of the XXth century are presented in this topic. The cultural, educational and scientific aspects of the work of the society are also characterized in it.

Key words: Holocaust, memorialization, Mykolayiv Society of Jewish Culture.

УДК 94:341.485(=411.16)

Артем Грановський

*(студент I-го курсу Миколаївського інституту права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
м. Миколаїв, Україна)*

Науковий керівник: Наталія Сугацька,

*(кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Миколаївського інституту права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
м. Миколаїв, Україна)*

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ПРО ГОЛОКОСТ. ПРОБЛЕМА МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ

Політика вшанування пам'яті жертв геноцидів, яка має на меті цементування ідентичності націй, що їх пережили, виховання культури толерантності, подолання наслідків цих катастроф та їх недопущення у майбутньому, сьогодні залишається однією з найактуальніших складових меморіальної політики багатьох держав та міжнародних організацій.

На думку сучасного французького історика, автора концепції «місце пам'яті» П. Нора, кінець ХХ століття можна охарактеризувати «як епоху всесвітнього торжества пам'яті», коли питання історичної спадщини й сприйняття минулого стали надзвичайно актуальні для різних держав і суспільств [8]. У сучасному світі ми бачимо зростання інтересу до минулого. Серед учених навіть прийнято говорити про так званий «меморіальний бум».

Меморіалізація – це система дій, спрямованих на надання чому-небудь меморіального характеру. Поняття це походить від латинського «memorialis», в перекладі «пам'ятний», яке, в свою чергу, походить від латинського «memoria», в перекладі «пам'ять».

Однією з форм, здатних відобразити минуле, виступає колективна пам'ять. У той момент, коли зникають носії «живої пам'яті», і коли виникає бажання вивчати і зафіксувати цю «живу пам'ять», з'являється таке поняття як «історична пам'ять». Історична пам'ять – це здатність людини, людського розуму зберігати досвід минулого, взаємини між людьми, репрезентувати події минулих літ, історії та своє місце в ній, спираючись на власні інтерпретації. Деякі науковці стверджують, що історична пам'ять є складовою індивідуальної та колективної пам'яті. Саме ці два аспекти зберігають минулі події для майбутніх поколінь. Видатний французький філософ ХХ століття П. Рікер вважав, що індивідуальна та колективна пам'ять сприяє формуванню особистості, породжує проблему справедливої пам'яті [10]. З плином часу можна більш об'єктивно проаналізувати історичні події, політичні режими, діяльність суб'єктів історії.

Сьогодні поняття «меморіалізація» в історичному аспекті означає збереження пам'яті про будь-яку подію або видатну людину.

Проблема пам'яті ніколи не втрачає актуальності, оскільки пам'ять має неминуще значення в житті окремої людини і суспільства. Меморіалізація одних історичних подій і «забуття» інших є інструментом формування політичного середовища в суспільстві.

Пам'ять про Голокост – один з наріжних аспектів програм по вихованню культури толерантності та створення громадянського суспільства. Тому питання про меморіалізацію Голокосту, в якому величезне значення має емоційна складова, дуже важливе.

Голокост – виключна трагедія ХХ століття, апогей жорстокості, нелюдності, ненависті до інших. Це страшне минуле називається по-різному: «ендльозунг» (нацистська програма повного знищення всіх євреїв), «Голокост»

(від грецького «всеспалення»), Катастрофа, Шоа (мовою іврит). Шість мільйонів євреїв були спалені, розстріляні і закатовані у концентраційних таборах смерті. Нормальна людська свідомість не в змозі вмістити це. «Ми повинні зробити все, щоб людство почуло, не забуло, зробило висновки. Тому що немає геноциду проти когось, геноцид – це завжди проти всіх» – ці слова належать ізраїльському юристу та політику Гідеону Хаузнеру [5, с.88]. З моменту тієї трагедії пройшло вже багато років, але ми повинні пам'ятати про це. Проблема меморіалізації Голокосту багатогранна.

На нашу думку, визначення поняття «меморіалізація» сьогодні має широкий спектр – це не лише пам'ятники, а й все те, що зберігає пам'ять про якусь значущу подію. Безперечно, першими місцями пам'яті були могили і пам'ятники на них, але треба зазначити, що в ХІХ столітті термін «меморіал» міг означати книгу для записів, щоденник або документ. У ХХ та ХХІ столітті до цього треба додати меморіальне законодавство держав. Як вважає український дослідник П. Долганов: «Декларативні норми покликані відображати офіційну позицію щодо тих чи інших резонансних подій минулого. Зазвичай вони стосуються тих моментів історії, які несли в собі загрозу нації чи цивілізації або були знаковими для цивілізаційного чи національного розвитку» [9, с.47].

Як відомо, саме злочини нацистів під час Другої світової війни, зокрема, геноцид єврейського народу, стали рушійною силою для появи Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 року в Парижі як Резолюція Генеральної Асамблеї 260, вступила в силу 12 січня 1951 року [6]. Конвенцію було прийнято, щоб криміналізувати і ввести відповідальність за дії на кшталт Голокосту під час Другої світової війни. Попри те, що Конвенцію ратифікували 144 країни світу, історія знає приклади того, як цю Конвенцію нахабно порушували.

Україна приймала участь у Стокгольмському міжнародному форумі по Голокосту, який відбувся у січні 2000 року і був присвячений до 55 річниці

визволення в'язнів концтабору «Аушвіц». На цій конференції зібрались представники 46 країн світу (більше 700 делегатів), у тому числі 8 Президентів та 16 Прем'єр-міністрів. На ній обговорювались питання збереження пам'яті жертв нацизму, антисемітизму, ксенофобії, а також питання запобігання повторення такої трагедії. Внаслідок конференції була підписана Декларація:

«1. На нашу думку роль Голокосту завжди буде мати всесвітнє значення. Через півстоліття він залишається подією, близькою до нашого часу, щоб ті, хто вижив у ньому, могли підтвердити жахи, які спіткали єврейський народ. Жахливі муки багатьох мільйонів жертв нацизму інших національностей також залишили не виправний слід по всій Європі.

2. Важливість Голокосту, спланованого та втіленого у життя нацистами, повинна назавжди залишитися в людській пам'яті. Самовідданість тих, хто кинув виклик нацизму, тих, хто віддав своє життя заради врятування жертв Голокосту, повинні також залишитися в наших серцях. Глибині цього жаху та висоті героїзму жертв належить стати вихідними точками в нашому розумінні людського добра і зла.

3. Міжнародне товариство поділяє з усім людством, яке все ще відчуває сліди нацизму, серйозну відповідальність за ведення боротьби з цим злом. Разом ми повинні захищати жахливу правду про Голокост від тих, хто її заперечує. Ми повинні зміцнити моральну прихильність наших народів і політичну прихильність наших урядів, щоб майбутні покоління змогли зрозуміти причини Голокосту та поміркувати над його наслідками.

4. Ми обіцяємо примножити свої зусилля по стимулюванню освіти, пам'яті та аналізу Голокосту, як у тих країнах, де вже багато було зроблено, так і в тих, де було прийняте рішення виконувати наші умови.

5. Ми поділяємо тенденцію до заохочення вивчення теми «Голокост» в усіх її проявах. Ми будемо сприяти одержанню знань про Голокост у наших школах, університетах та інших установах.

6. Ми поділяємо прагнення шанувати пам'ять жертв Голокосту і тих, хто протистояв йому. Ми будемо заохочувати відповідні заходи з увіковічення пам'яті Голокосту, включаючи щорічний День Пам'яті Голокосту.

7. Ми розділяємо прагнення висвітлити похмурі сторони Голокосту. Ми будемо вживати всі необхідні кроки для обнародування архівів, щоб усі документи щодо Голокосту були доступні для досліджень.

8. Мета цієї першої міжнародної конференції – засіяти насіння кращого майбутнього в землю гіркого минулого. Ми хворобливо переживаємо страждання жертв і в цей же час здобуємо натхнення в їхньому героїзмі. Наш обов'язок – пам'ятати про загиблих, шанувати тих, хто вижив і живе поруч з нами, а також знову підтвердити загальне прагнення людства до взаємного порозуміння та справедливості» [2].

Україну на Стокгольмській конференції представляла делегація на чолі з майбутнім Президентом України, а тодішнім Прем'єр-міністром В. Ющенком. Під час своєї промови він запевнив світову громаду, що Україна «робить все, щоб ідеологія тоталітаризму, диктатури, ксенофобії та антисемітизму не вкоренилася на Україні» [1].

Україна 27 січня кожного року на державному рівні відзначає Міжнародний День Пам'яті жертв Голокосту. Ця дата була обрана на Генеральній Асамблеї ООН у листопаді 2005 року тому, що саме в цей день 1945 року радянські війська звільнили найбільший табір смерті у Європі, концентраційний табір Аушвіц. У Резолюції 60/7 «Пам'ять про Голокост», яка прийнята Генеральною Асамблеєю ООН, міститься посилання на Загальну декларацію прав людини і підтверджується, що Голокост, який призвів до винищення 1/3 євреїв і незліченної кількості представників інших меншин, завжди служитиме всім людям застереженням про небезпеки, які таять в собі ненависть, фанатизм, расизм і забобони. 27 січня 2020 року у місті Освенцим вшанували 75 річницю звільнення в'язнів із нацистського концтабору «Аушвіц». Україну в цьому заході представляла делегація на чолі з

Президентом В. Зеленським, який зустрівся з колишніми бранцями нацистського концтабору.

Міжнародна спільнота має досвід увіковічення пам'яті жертв Голокосту. На території колишнього концентраційного табору «Аушвіц-Біркенау» відкрито у 1947 році Державний музей пам'яті Аушвіц. На базі цього музею працюють так звані «національні виставки» окремих країн, населення яких постраждало від нацистського терору.

У 1953 році в Єрусалимі був заснований Яд Вашем – національний меморіал Катастрофи і Героїзму, який увічнив пам'ять про євреїв – жертв Голокосту. Він є провідним світовим центром вивчення і пам'яті Катастрофи.

Історія Голокосту торкнула багатьох відомих режисерів, які не змогли змовчати і створили художні та документальні фільми – справжні шедеври: Стівен Спілберг «Список Шиндлера» (1993 р.), Роберто Беніньї «Життя прекрасне» (1997 р.), Роман Поланскі «Піаніст» (2002 р.) і багато інших. Трагічні події Голокосту знайшли відображення в прозі та поезії. Не можна не згадати книгу Анни Франк «Сховище. Щоденник у листах» – найвідоміша книжка про Голокост, написана 13-річною єврейською дівчинкою. Відома на весь світ, перекладена 67 мовами. Ще одна відома книга – роман Томаса Кініллі «Список Шиндлера», який був екранізований Стівеном Спілбергом. Фільм здобув 7 нагород кіноакадемії «Оскар».

Проблематика Голокосту у різних аспектах досліджується вченими різних країн. Вона відображена у багатьох монографіях, статтях. Тема ця піднімається на міжнародних наукових конференціях. На тему Голокосту в Україні захищено декілька дисертацій.

Ставлення людей до кладовищ – яскрава характеристика суспільства. Важливим аспектом для меморіалізації Голокосту є місця пам'яті (місця знищення єврейського населення) та проведення відповідних заходів за для вшанування пам'яті жертв Голокосту. На думку сучасного французького історика П'єра Нора: «...в цих місцях пам'ять кристалізується та знаходить свій притулок» [8]. На жаль, довгий час правда про ті страшні події приховувалась.

Під час радянської влади місця пам'яті не були впорядковані. Комуністичний режим не виокремлював євреїв із загального списку жертв Другої світової війни. Через цю причину на багатьох місцях знищення єврейського населення були надписи «тут були розстріляні радянські жителі, військові» тощо. Через те суспільство й не розуміє увесь жах Катастрофи. Сьогодні за сприяння органів влади роботу з увічнення пам'яті жертв Голокосту активізовано, встановлено пам'ятні знаки на місцях виявлення поховань.

У Катастрофи європейського єврейства ХХ століття є свої символи. Один із них – Бабин Яр, що став для світу символом трагедії. Бабин Яр – місце масових страт цивільного населення. Близько 90-120 тисяч розстріляних євреїв, ромів, радянських військовополонених, звичайних жителів Києва. За висловом українського правозахисника, дослідника М. Мариновича: «...Бабин Яр – це символ передусім геноциду єврейського народу. І будь-яке замовчування цього факту ...спотворює світову історію» [9, с.428]. 19 листопада 1941 року в газеті «Известия» повідомлялося: «Як повідомляє кореспондент агентства «Овесіс Ньюс» з одного пункту в Європі, із достовірних джерел отримані відомості, що німці в Києві стратили 52 тисячі євреїв – чоловіків, жінок, дітей» [4]. Закінчилася війна. Але після неї говорити про єврейську трагедію в Бабиному Яру заборонялося. Про трагедію Бабиного Яру в кінці 40-х і в 50-і роки в СРСР не йшлося. У 60 – 80-ті роки згадувалося побіжно як про місце загибелі «радянських людей». Відомий письменник Євген Євтушенко в однойменній поемі «Бабин Яр» засуджує звірства нацистів і замовчування радянської влади стосовно цих трагічних подій:

«Над Бабьим Яром памятников нет.

Крутой обрыв, как грубое надгробье.

Мне страшно.

Мне сегодня столько лет,

как самому еврейскому народу» [3].

У 70-і роки відомий радянський письменник Віктор Некрасов написав: «Бабин Яр. Чорні дні Києва. Невеликий букетик квітів. Зараз Яру немає. Він

замитий. Його перетинає асфальтована дорога. 30 років тому її не було. А був глибокий, до 50 метрів Яр, величезний Яр» [7]. У ті роки, коли писалися ці слова, в яри Бабиного Яру люди розрізнено приходили пом'янути розстріляних тут близьких з букетиками квітів, але ніяких мітингів пам'яті не було через небезпеку вимовляти вголос навіть слова про єврейську трагедію, що розігралася в цих ярах. З цього приводу у вересні 1966 року в 25 річницю розстрілів в Бабиному Яру відомий український літературознавець і правозахисник І. Дзюба написав: «Є трагедії, перед безмірністю яких будь-яке слово безсило і про які більше скаже мовчання – велике мовчання тисяч людей. Однак мовчання багато говорить тільки там, де все, що можна сказати, вже сказано. Коли ж ще нічого не сказано – тоді мовчання стає спільником неправди і несвободи... Бабин Яр – це трагедія людства, але сталася вона на українській землі. І тому українець не має права забувати про неї так само, як і єврей... Ми повинні всім своїм життям заперечувати «цивілізоване» людиноненависництво...» [7].

Постановою Кабінету Міністрів України № 308 від 1 лютого 2007 року на місці масових розстрілів в Бабиному Яру створений Національний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр». 29 вересня 1991 року встановлено пам'ятник розстріляним євреям у вигляді Менори – «Менора в Бабиному Яру», а 29 вересня 2001 року закладено Меморіальний камінь. 29 вересня 2019 року Україна в черговий раз вшанувала пам'ять жертв цієї трагедії.

Пам'ять про ці трагічні події знайшла відображення в мистецтві. У 1945 році український радянський композитор Дмитро Клебанов написав Симфонію №1 («Бабин Яр»), на виконання якої накладено було заборону. Виконали її лише через 45 років, в 1990 році в Києві. У 1961 році поет Євген Євтушенко написав свій знаменитий вірш «Бабин Яр», який ліг в основу 13-ї Симфонії Дмитра Шостаковича. У 1966 році в журналі «Юність» був опублікований скорочений варіант документального роману А.Кузнєцова «Бабин Яр».

Коли говорять про Голокост, то згадують Аушвіц, Майданек, Варшавське гетто, але майже ніколи не говорять про Богданівку – село в Доманівському

районі на Миколаївщині. А це «Південний» Бабин Яр – концентраційний табір, де було жорстоко знищено більше 54 тисяч єврейського населення. В Доманівський район етапували для знищення євреїв з Одеси, Буковини та Бессарабії. Зрозуміло, що точну кількість загиблих встановити неможливо. Пам'ятний меморіал, встановлений на найвищій точці села, служить нагадуванням про страшні події, які відбувалися в цьому місці в 1941 – 1942 роках. Пам'ятник жертвам Голокосту в Богданівці встановлений у 1990 році. Кожного року на цьому місці проходять акції пам'яті жертв Голокосту, які були тут знищені. У 2017 році за ініціативою громадянина США Міті Бикова, який є одним із 127 дивом залишившихся в живих в'язнів концентраційного табору, мешканцями Богданівки та учасниками заходу було висаджено алею Пам'яті жертв Голокосту – посаджено 127 дерев на пам'ять про тих, хто пережив ці страшні муки. У 2019 році пам'ятник євреям – жертвам Голокосту постраждав від вандалів. А це знову нагадує нам про необхідність меморіалізації Голокосту. У вересні 2019 року в Доманівському районі відбувся захід «Полегла Трансністрія», в рамках якого пройшла урочиста церемонія відкриття меморіальної дошки на честь Праведників народів світу Петра і Христини Блануца, які рятували євреїв України від нацистів. Учасники цього заходу поклали квіти до пам'ятника жертвам Голокосту в Богданівці і засудили акт вандалізму.

На Миколаївщині розстріли мирних громадян єврейської національності відбувалися у більшості районів і міст області. Нажаль, довгий час правда про ті страшні події приховувалася. Тому на братських могилах в радянську добу не встановлювали пам'ятні знаки та меморіали. Сьогодні картина змінилась. У Миколаєві у 2011 році відкрили пам'ятник жертвам Голокосту – пам'ятник євреям, розстріляним на міському єврейському цвинтарі у місті Миколаєві. У 2007 році встановлено меморіал в селі Яструбиновому Вознесенського району, в селі Новополтавка Новобузького району, на кордоні Владіївського та Кривоозерського районів. У 2008 році встановлено пам'ятник в селі Мостовому Доманівського району. У 2010 році в урочистій обстановці відкрито меморіал

пам'яті жертвам нацизму на місці загибелі 125 євреїв міста Нова Одеса. Всього в Миколаївській області нараховується понад 30 пам'ятників, пам'ятних дошок та меморіальних знаків безвинно загиблим.

Зазначимо, що пам'ять вимагає безпервної спадковості передачі знань про минуле від покоління до покоління. ХХ століття залишило кривавий слід в історії людства, обтяжене пам'яттю насильства і страждання, і цей досвід важко виразити адекватно. Голокост – це зло і це зло ми повинні пам'ятати заради того, щоб наші діти ніколи не ставали жертвами, катами чи байдужими спостерігачами.

Література та джерела:

1. Виступ Прем'єр-міністра України В.А. Ющенко на Міжнародному Форумі з Голокосту 27 січня 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.infoukes.com/ukremb/pr000131u.shtml>
2. Декларація Стокгольмського міжнародного форуму по Холокосту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.holocaustremembrance.com/ru/about-us/stockholm-declaration>
3. Евтушенко Е. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.evtushenko.net/002.html>
4. «Известия» : газета [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pressa-voyny.ru/data/izvestiya/izvestiya_1941-11-19.pdf
5. Кабанчик І. Б. Історія скорботи та героїзму: Методичний посібник з історії Голокосту для вчителів загальноосвітніх шкіл / І. Б. Кабанчик. – Дніпропетровськ: Центр «Ткума», Запоріжжя: Прем'єр, 2004. – 96 с.
6. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155
7. Меморіалізація єврейської трагедії в Бабьєм Яру: історія і сучасність [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://detector.media/kritika/article/40634/2008-09-17-memorializatsiya-evreiskoi-tragedii-v-babem-yaru-istoriya-i-sovremennost/>

8. Нора П. Всемирное торжество памяти / П. Нора. – Неприкосновенный запас №2, 2005.
9. Проблеми історії Голокосту: науковий журнал. – Випуск №7. – Дніпропетровськ : Інститут «Ткума» ; ПП «Ліра ЛТД», 2015. – 116 с.
10. Рикёр П. Память, история, забвение / пер. с фр. И. И. Блауберг и др. – М., Издательство гуманитарной литературы, 2004.

А. Грановський

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ПРО ГОЛОКОСТ.

ПРОБЛЕМА МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У статті піднімається проблема меморіалізації Голокосту. Пам'ять про ці трагічні події середини двадцятого століття – один з наріжних аспектів програм по вихованню культури толерантності та створення громадянського суспільства.

Ключові слова: Голокост, меморіалізація, історична пам'ять.

А. Грановский

ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ ПРО ХОЛОКОСТ.

ПРОБЛЕМА МЕМОРИАЛИЗАЦИИ

Аннотация. В статье поднимается проблема мемориализации Холокоста. Память об этих трагических событиях середины двадцатого века – один из краеугольных аспектов программ по воспитанию культуры толерантности и созданию гражданского общества.

Ключевые слова: Холокост, мемориализация, историческая память.

A. Granovsky

HISTORICAL MEMORY OF THE HOLOCAUST.

THE PROBLEM OF MEMORIALIZATION

Abstract. The article arises the issue of Holocaust memorialization. The memory about those tragic events of the mid-twentieth century has made quite an

impact on society as an essential cornerstone of tolerance and the civil society creation programs.

Key words: *Holocaust, memorialization, historical memory.*

УДК 343.971:504.9

Софія Зеркаль

(студентка Київської Національної академії внутрішніх справ,

м. Миколаїв, Україна)

Науковий керівник: Микола Зеркаль,

(доктор історичних наук, професор кафедри історії

Миколаївського національного університету

імені В.О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

ВАНДАЛИЗМ: ПЛЮНДРУВАННЯ ПАМ'ЯТНИКІВ НА МИКОЛАЇВЩІНІ, ЯК ПРОЯВ АНТИСЕМІТИЗМУ

Після здобуття Україною незалежності було розпочато складний та неоднозначний процес модернізації чинного адміністративного та кримінального законодавства. Зокрема, на перший план вийшло питання ставлення населення до існуючих, які залишились у спадок від радянського тоталітарного минулого, культурних історичних споруд, пам'ятників та пам'ятних знаків, які становили певну культурну та матеріальну цінність для українського населення і держави в цілому. Будь-які прояви агресії або девіантна поведінка створюють склад системи вчинків особи або певних деструктивних асоціальних груп, що мають ознаки відхилення від загальноприйнятних соціальних норм, які існують та визнаються в суспільстві.

Слід зазначити, що кожен вчинок особи, як правило, виступає свідомою дією, актом морального самовизначення, за допомогою якого людина

стверджує себе як певна особистість у ставленні до інших людей, себе, певної соціальної групи або суспільства в цілому, проявом в існуючій об'єктивній реальності її цінностей та власної рефлексії до життя в цілому.

Нажаль в українському суспільстві останні роки стали зростати цифри проявів насильства та жорстокості серед українського населення, а також прояви деструктивної поведінки молоді та підлітків, а також відповідно і акти вандалізму набувають все більшого поширення. Вчинені дії вандалів привертають певну увагу держави, але оскільки вони є певним фундаментом рецидивної злочинності та розглядаються перш за все на тлі національних, релігійних та особистісних конфліктів.

Окремі аспекти дослідження питання вандалізму, його характеристики і значення було викладено у працях В. В. Максимова (V. Maksymov), Л. С. Філіппової (L. Filippova), Бочарової К. А. (K. Bocharova), О. В. Александренка (O. Aleksandrenko), Н. О. Веселовської (N. Veselovska), А. Ф. Зелінського (A. Zelins'kyj), І. В. Ковтонюка (I. Kovtoniuk), Л. С. Ростомяна (L. Rostomian) та інших українських та іноземних науковців. Серед досліджених авторкою значну увагу вивченню питань вандалізму, як прояву деструктивної поведінки було приділено в працях зарубіжних науковців, таких як С. Коен (S. Cohen), А. Гольдштейн (A. Goldstein), Д. Фішері та Р. Берон (D. Fisher and R. Baron), В. Оллен (V. Allen) та ін.

Нажаль, слід зазначити, що в сучасній українській науці бракує нових комплексних досліджень які були б присвячені науково-теоретичному опануванню цього суспільно небезпечного явища та запобіганню злочинам, що пов'язані з вандалізмом. Сучасна кримінологічна характеристика цього виду злочинних проявів значно застаріла, а основні існуючі сьогодні засоби запобігання не відповідають тенденціям теперішнього суспільства.

Відповідно до офіційної статистики Міністерства внутрішніх справ України, за 2012 рік було вчинено 70176 злочинів в громадських місцях, для порівняння аналогічні показниками 2011 року - 68534. Таким чином, зазначена динаміка характеризується тенденцією до суттєвого збільшення на 2,4 %.

Громадські місця, єдина транспортна система, об'єкти, розміщені в них (сидіння, поручні, вікна), приватні автомобілі, стіни будинків, паркани таким чином систематично зазнають осквернення, пошкодження або знищення. Оскверненню в Україні піддаються фасади існуючих будинків, у тому числі культових споруд (синагог), пам'ятників, які не включені до Державного реєстру національного культурного надбання, об'єкти соціально-культурної сфери, меморіальні споруди, стіни будинків, ліфтових шахт, приватних автомобілях, об'єктах, розміщених у громадському транспорті. Сьогодні ці діяння не мають спеціальної кваліфікації у чинному кримінальному законодавстві України, на відміну від зарубіжних країн (наприклад, у Казахстані (ст. 258 КК), Киргизстані (ст. 235 КК), Молдові (ст. 288 КК), Російській Федерації (ст. 214 КК), Сполучених Штатах Америки (штат Каліфорнія), Нідерландах (статті 149 і ст. 429bis КК), Шотландії (секція 52 КК), Іспанії (статті 321 - ст. 333 КК), ФРН (§§ 168 і 304 КК), Польщі (ст. 261 КК), Данії (§ 194 КК)). Саме тому винні особи в Україні не можуть понести кримінальну відповідальність за це, або їх дії судді змушені кваліфікують за схожими статтями Кримінального кодексу України, тим самим зазнаючи у значній кількості випадків несправедливої міри та виду покарання.

Вандалізм дуже тісно пов'язаний з поняттям агресії, спрямованої на спричинення шкоди не лише матеріальним цінностям. Також слід зазначити, що одне з сучасних літературних джерел визначає вандала як особу, «що навмисно чи внаслідок неуцтва руйнує власність, що належить іншій особі суспільства». Іншими словами це хуліган, який псує суспільну, приватну чи комунальну власність. Так, А. Голдштейн в своїй роботі дає таке визначення: «Вандалізм – це навмисний акт руйнування або псування чужої власності». Саме навмисність руйнування створює головні труднощі у застосуванні цього поняття. Чимало шкоди навколишньому середовищу та обладнанню завдається не стільки через усвідомлене бажання зруйнувати, скільки внаслідок неухважності, відсутності піклування та охайності, з міркувань особистої зручності [7]. Поширювана сьогодні в українському суспільстві ідея про те, що

людська поведінка багато в чому залежить від особливостей сучасного фізичного середовища, лежить в основі підходу, найбільш радикальні представники якого стверджують, що головною і єдиною причиною вандалізму є невдалий для сучасного суспільства архітектурний дизайн: люди схильні руйнувати речі, які фізично чи духовно їх пригнічують.

До кримінально-правових проявів вандалізму, тобто до тих діянь, що втілюють це явище в існуючій об'єктивній реальності, належать діяння, що передбачені різними розділами чинної Особливої частини Кримінального кодексу України, але, на жаль, так і не виділені в окремий розділ чи статтю. Наприклад, до злочинів, пов'язаних з вандалізмом, можна сьогодні віднести пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178), незаконне утримання, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179), умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194), масові заворушення (ст. 294), хуліганство (ст. 296), знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці (ст. 298), наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (ст. 297), наруга над державними символами (ст. 338), умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347) та умисне знищення або пошкодження майна журналіста (ст. 347-1).

Слід зазначити, що злочини, пов'язані з вандалізмом, можуть мати будь-який з перелічених мотивів, або їх комбінацію, а саме: —хуліганський мотив: руйнування майна найчастіше відбувається імпульсивно, до того ж майже завжди, за судовою практикою, під дією алкогольних напоїв чи наркотичних речовин. Якщо злочин скоїли підлітки, то вони, як правило, заздалегідь не готуються, а просто потрапляють під вплив спільників, вважаючи наругу і руйнацію розвагою. Досить часто ними для руйнації використовуються пляшки від алкогольних напоїв, каміння, елементи надгробків або огорожі. У цьому разі проявляється певне бажання осіб самоствердитись, показати свою перевагу над суспільством, або це гра, протест, бажання відчутти «адреналін»; —корисливий мотив: якщо при скоєнні злочину викрадаються предмети, які мають культурну

або матеріальну цінність. В цьому разі вандали можуть заздалегідь підготувати сокиру, молот або інше знаряддя; —емоційно-особистісний мотив проявляється в нарузі над могилою і несе в собі заздрість або помсту покійному, або членам його родини. Зазначений мотив зустрічається на практиці дуже рідко; — національний мотив: особи об'єднуються з метою пропаганди націоналістичної ідеології; —расовий мотив; —релігійний мотив; —сексуальний мотив (некрофілія) [2, с. 73].

Досить яскравим прикладом може слугувати випадок 24 лютого 2020р., коли вранці до поліції Вознесенська Миколаївської області звернувся наглядач міського цвинтаря. Він поскаржився, що хтось розтросив декілька надгробків. Завдяки вчиненим розшуковим діям слідчих знайшли двох дівчат підлітків, учениць ліцею. Одній 15 років, іншій 17 років. На час вчинення злочину обидві були в стані алкогольного сп'яніння. Свій вчинок вони пояснювали правоохоронцям надмірним вживанням алкоголю. Виходячи з їх показань, вони ногами та руками трошили пам'ятники на могилах померлих людей за ради розваги. Зараз було розпочато карне виробництво за ч. 1 ст. 297 КК «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого». Слід зазначити, що в законі передбачено наступне: «...1. Наруга над могилою, іншим місцем поховання, над тілом (останками, прахом) померлого або над урною з прахом померлого, а також незаконне заволодіння тілом (останками, прахом) померлого, урною з прахом померлого, предметами, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання, на тілі (останках, прахові) померлого, - караються штрафом до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк. 2. Осквернення або руйнування братської могили чи могили Невідомого солдата, пам'ятника, спорудженого в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни - радянських воїнів-визволителів, учасників партизанського руху, підпільників, жертв нацистських переслідувань, воїнів-інтернаціоналістів та миротворців, а також осіб, які захищали незалежність, суверенітет та

територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації або іншої держави, визнаної Верховною Радою України агресором, учасників Революції Гідності, борців за незалежність України у ХХ столітті, - караються обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. 3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з корисливих чи хуліганських мотивів, або щодо пам'ятника, спорудженого в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни, жертв нацистських переслідувань, а також воїнів-інтернаціоналістів та миротворців, або поєднані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування, - караються обмеженням волі на строк від чотирьох до п'яти років або позбавленням волі від чотирьох до семи років. 4. Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років» [15].

Поліція в подальшому займалась визначенням точної кількості понівечених надгробків і вирішенням питання про оголошення старшій з учасниць підозри. Молодшій загрожує лише посилене виховання.

Показовим також є випадок, який стався в вересні 2019 р. в селищі Богданівка Миколаївської області. Напередодні 22 вересня 2019 р. було вчинено акт вандалізму на меморіальному пам'ятнику жертвам табору смерті в роки Другої світової війни. В даному випадку ми маємо справу не з звичайним спонтанним актом хуліганства. Дії було вчинено напередодні відзначення гіркої

річниці початку масового знищення мирного населення, зокрема представників єврейської національної меншини. Все було зроблено так, щоб всі хто приїде на відзначення дати побачив існування в українському суспільстві представників

певних антисемітських угруповань, які зберігають та

демонструють своє негативне ставлення до представників єврейської меншини і до будь-яких меморіальних споруд які вшановують пам'ять загиблих. Акт вандалізму було вчинено напередодні, застосовувались певні прилади, адже пошкодити граніт голими руками фактично неможливо. Було залишено листа-загрозу для сьогоденних представників єврейської меншини, тобто щоб тримати в певному політичному напруженні місцеве населення і дати знати всій Україні та світу, що на Миколаївщині питання толерантного ставлення до представників неукраїнських меншин остаточно не вирішено.

В заходах прийняли участь представники місцевих органів влади, депутат Верховної ради України, науковці, представники різних програм

Миколаївського товариства єврейської культури та Благодійного фонду «Хесед Реім». Всі присутні учасники акції були дещо спантеличені актом вандалізму. Доречи факт помилки в зображенні свастики свідчить, що виконували ці дії найманці явно неосвічені, неонацисти такої помилки не допустили б. Незважаючи на все пам'ять загиблих вшанували, віддали данину пошани. Нажаль, не зважаючи на виступи присутніх представників органів місцевого самоврядування, народного депутата Верховної ради України про взяття на особистий контроль ходу розслідування, і по сьогодні представники поліції не змогли визначити винних у вчиненні акту вандалізму в с. Богданівка, а відповідно і винести підозру.

У сучасній суспільній свідомості вандалізм часто постає безцільною, безглуздою, невмотивованою поведінкою. Виявлення прихованих мотивів вандалізму стало одним із головних завдань соціальних дослідників від моменту появи перших публікацій з цієї проблеми. Фактично ми маємо справу в цьому прикладі ідеологічний вандалізм. Справа в тому, що про ідеологічний вандалізм йдеться, коли руйнівник ставить перед собою соціальну чи політичну мету. Об'єкт руйнації має яскраво виражений символічний зміст. Він може позначати тип влади, соціальні інститути, якусь соціальну чи національну групу. Соціальні революції і катаклізми зазвичай супроводжуються посиленням цього різновиду вандалізму. Так, руйнування пам'ятників архітектури під час Французької революції мало антимонархічний, антифеодальний і антикатолицький характер. Саме ці символи знищувалися повсталими з особливою інтенсивністю. Так само була зруйнована Бастилія, яка виступала символом королівського суду. Наприклад, на королівському цвинтарі Сен-Дені за 3 дні було знищено 51 пам'ятник. Всього ж за 1789-1800 рр. у Франції були зруйновані 168 пам'яток мистецтва й архітектури. Загально відомо, що інтенсивно знищувалися символи попереднього ладу і у революційній Росії. Наприклад, з 1917 р. було зруйновано майже 25-30 тис. церков та соборів, близько 500 монастирів, знищено біля 20 млн ікон, приблизно 400 тис. дзвонів.

Підбиваючи підсумки слід зазначити, що вандалізм – форма агресивної протиправної поведінки, що проявляється в умисному знищенні та пошкодженні матеріальних цінностей. Його основними ознаками, крім агресивності, є протиправність і аморальність. Злочини, пов'язані з вандалізмом, посягають як на природні, так і набуті права окремих індивідів, громадян або суспільства в цілому.

Заподіяні руйнування і поломки суттєво змінюють вплив міського середовища на емоційний стан особи, саме тому явище вандалізму потребує подальшого дослідження. На жаль, такі види дій в нашому суспільстві постійно повторюються, на нашу думку, через відносно м'які санкції, низький рівень викриття та підвищену латентність. Випадки вчинення вандалізму і надалі мають місце як на місцевому, так і загальноукраїнському рівні, а повторні вчиняються в посиленій формі. Приховувати акти вандалізму не слід. Обов'язково потрібно надавати якомога ширшого розголосу кожен факт вандалізму, а особливо які спрямовані на розпалювання міжетнічної ворожнечі та перегляду історичної оцінки ролі та значення окремих етнічних груп. Кожен випадок вандалізму по відношенню до історичного пам'ятника, не обов'язково єврейської меншини, потрібно розслідувати, визначити вину кожного учасника і винести у відповідності з чинним кримінальним законодавством покарання.

Література та джерела:

1. Максимов В. В. Правова охорона культурних цінностей у Конвенціях ЮНЕСКО : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.11/ В. В. Максимов ; НАН України. Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 1997. – 16 с.
2. Александренко О. В. Прояви вандалізму на об'єктах культурної спадщини / О. В. Александренко, Н. О. Веселовська // Молодий вчений. – 2013. – № 1 (01). – С. 71–74.
3. Cohen S. Destruction of property: Motives and meanings // *Vandalism* / Ed. by C. Ward. – London : The Architectural Press, 1973.

4. Cordess C. Art vandalism / C. Cordess, M. Turcan // *British Journal of Criminology*, 1993. – Vol 33. – № 1. – P. 95–102.
5. Canter D. Vandalism: Overview and prospect / D. Canter // *Vandalism: Behavior and motivation*/ Ed. by Z. Levy-Leboyer. – Amsterdam : Hoth-Holland, 1983.
6. Меликьянц Р. Теракт проти картини із застосуванням хімічної зброї / Р. Меликьянц // *Вісті*. – 1997. – 25 бер.
7. Goldstein A. The psychology of vandalism / A. Goldstein. – New York : Plenum Press, 1996.
8. Філіппова Л. С. Розслідування кримінально-правових проявів вандалізму : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. С. Філіппова ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – Київ, 2008. – 20 с.
9. Зелінський А. Ф. Підлітковий вандалізм / А. Ф. Зелінський, М. О. Маршуб // *Право України*. – 1994. – № 11. – С. 40–43.
10. Сотула О. С. Політичний вандалізм: кримінально-правова характеристика / О. С. Сотула // *Актуальні питання реформування правової системи України*. – Луцьк, 2008. – С. 563-564.
11. Ковтонюк І. В. Щодо питання «вандалізму» / І. В. Ковтонюк // *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законодавчій і правозастосовній діяльності*. – Київ : Атіка, 2009. – С. 605-606.
12. Ростомян Л. С. Використання можливостей судово-почеркознавчої експертизи під час розслідування кримінально-правових проявів вандалізму / Л. С. Ростомян // *Право України*. – 2008. – № 6. – С. 69–72.
13. Fisher J. D. An equity-based model of vandalism / J. D. Fisher, R. M. Baron // *Population and Environment*. Vol. 5. No. 3/ *The Urban Residential Environment*. Part 1. Fall, 1982, pp.182-202.
14. Allen V. Toward an understanding of the hedonic component of vandalism / V. Allen // *Vandalism: Behavior and motivation* / Ed. by C. Levy-Leboyer. Amsterdam: Hoth-Holland, 1983, pp. 77- 89.
15. Кримінальний кодекс України // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

С. Зеркаль

**ВАНДАЛИЗМ: ПЛЮНДРУВАННЯ ПАМ'ЯТНИКІВ НА
МИКОЛАЇВЩІНІ, ЯК ПРОЯВ АНТИСЕМІТИЗМУ**

Анотація. В статті розглядається вандалізм як склад кримінального правопорушення та окремі аспекти його складу. Досліджуються факти вчинення вандалізму на Миколаївщині стосовно історичних пам'яток. Піднімається проблема виокремлення кримінальної відповідальності за акти вандалізму особливо стосовно історичних пам'яток, розпалювання міжнаціональної ворожнечі, антисемітизму.

Наведений матеріал може стати корисним при викладанні курсу правознавство, історії рідного краю в роки Другої світової війни (на уроках «Історії України» та «Історія рідного краю»).

Ключові слова: злочин, покарання, вандалізм, пам'ятник, суб'єкт, мотив, поліція, відповідальність.

С. Зеркаль

**ВАНДАЛИЗМ: ОСКВЕРНЕНИЯ ПАМЯТНИКОВ НА
НИКОЛАЕВЩИНЕ, КАК ПРОЯВЛЕНИЕ АНТИСЕМИТИЗМА**

Аннотация. В статье рассматривается вандализм как часть уголовного преступления и отдельные аспекты его состава. Исследуются факты совершения вандализма на Николаевщине относительно исторических памятников. Поднимается проблема выделения уголовной ответственности за акты вандализма особенно в отношении исторических памятников, разжигание межнациональной розни, антисемитизма.

Приведенный материал может стать полезным при преподавании курса правоведение, истории родного края в годы Второй мировой войны (по предмету «Истории Украины» и «История родного края»).

Ключевые слова: преступление, наказание, вандализм, памятник, субъект, мотив, полиция, ответственность.

S. Zerkal

VANDALISM: PLUMBING OF MONUMENTS IN MYKOLAIIVSKY

AS AN ANTI-SEMITISM

Abstract. *The article deals with vandalism as a criminal offense and some aspects of its composition. The facts of vandalism in Mykolaiv region regarding historical monuments are investigated. The problem of separation of criminal responsibility for acts of vandalism, especially with respect to historical monuments, stirring up of ethnic hatred, anti-Semitism is raised.*

The following material can be useful in teaching the course of jurisprudence, history of the native land during the Second World War (in the lessons "History of Ukraine" and "History of the native land").

Key words:*crime, punishment, vandalism, monument, subject, motive, police, responsibility.*

УДК 94:341.485(=411.16)

Андрій Коберник

(магістр спеціальності 014.03 Середня освіта (історія),

Миколаївський національний університету

імені В. О. Сухомлинського,

с. Кохане, Кіровоградська область, Україна)

Науковий керівник: Наталія Буглай,

(доктор історичних наук, професор кафедри історії

Миколаївського національного університету

імені В.О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

ПРОБЛЕМА МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ГОЛОКОСТУ В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ (1946-1991 рр.)

Тема Голокосту в Радянському Союзі була майже під грифом «секретно», а тогочасна пропаганда повністю намагалася приховати факти масового знищення єврейського населення в роки Другої світової війни. Ще цьому сприяло вороже ставлення до євреїв в «Союзі». Сам Бабин Яр, який став місцем наймасовішого звірства нацистського режиму, тривалий час не мав жодного встановленого знаку чи пам'ятника. Це один з багатьох проявів тогочасної політики КПРС.

Дослідник Анатолій Подольський зауважує, що Бабин Яр став міжнародним символом замовчування Голокосту в Радянському Союзі. Адже комуністична імперія «звеличувала героїв і не визнавала жертв». Великі міста, а

особливо столиці радянських республік, були під особливо пильним наглядом. Все, що було пов'язано зі збереженням пам'яті, суворо перевірялося на відповідність комуністичним канонам. Фактично в ті часи на місці масових убивств у великих містах був споруджений лише один меморіал – «Яма» у Мінську. Його збудували євреї-ветерани в 1946 році на місці, де були розстріляні 5 тисяч жителів мінського гетто. На периферії все було інакше. В невеликих містах після Другої світової війни з'явилося багато пам'ятників загиблим євреям. Загалом, історики нарахували їх у 733 населених пунктах на території тогочасного СРСР. Однак, на жодному з них не згадувалося про Голокост. Власне, автори меморіалів не так хотіли вшанувати жертв геноциду, скоєного нацистами проти євреїв, як своїх родичів і сусідів.

У Радянському Союзі спеціально замовчували питання Голокосту, бо саме такою була позиція Сталіна.

Про це в ефірі «Громадського радіо» розповів директор Українського центру вивчення Голокосту Анатолій Подольський у зв'язку з річницею розстрілів в Бабиному Яру.

За словами історика, радянська міліція отримала наказ не пускати євреїв до місця трагедії в останні дні вересня.

«Це була позиція Сталіна, ще в 1943 році, що виділяти євреїв - жертв фашистського режиму - неможливо, тому що загинуло мирне радянське населення. Це була така тоталітарна риторика. І так були перекручені пам'ять, коли тут убили людей тільки за те, що вони народилися євреями, ромами або українцями, і про це радянська ідеологія заборонила говорити. Вбивство євреїв і спеціальна політика проти них заперечувалася радянським режимом, тому що це виходило з їх ідеологічного концепту - радянські люди були жертвою», - пояснив Подольський.

Саме тому навіть у 70-ті роки ХХ століття в числах 29-30-х вересня біля Бабиного Яру чергували посилені наряди міліції, котрі не давали родичам розстріляних тут людей прийти і вшанувати їх пам'ять.

Наприклад, у Харкові це відбулось після смерті Сталіна. Там один із активістів, заслужених єврейських фронтовиків, добився, щоб було упорядковане місце в Дробицькому яру. Це надзвичайно велике поховання. Також був встановлений обеліск. Ці обеліски дуже часто виглядали як обеліски фронтовикам. Тобто вони підлаштовувались під радянський офіціоз для того, щоб вписуватися в цю загальну картину.

Якщо говорити про дати, то в Україні вже десь після 1946-1948-го, коли був початок найбільших антисемітських кампаній, такі написи були малоймовірні. Проте у балтійських республіках чи в Мінську, який є одним з місць найбільших розстрілів, мова йде про так звану «Мінську яму», був і зберігається до нині напис на їдиш. Одним з актуальних питань сучасної історичної науки є питання про те, чому в Україні ситуація істотно відрізняється. Найімовірнішими причинами для цього вбачаються боротьба з «безродним космополітизмом» та антисемітизм.

Починаючи з 70-80-х років ХХ століття, значна кількість місць масового вбивства єврейського населення, позначених чи не позначених пам'ятними знаками, стають доступними для відвідування. За спогадами місцевих мешканців, біля цих місць чергували «люди у цивільному», які могли накладати заборону відвідувань меморіалів у визначні дати. Так, в 1966 році після мітингу пам'яті в Бабиному Яру, це поза сумнівом відома та значуща подія в історії меморіалізації Голокосту, люди з вуст у уста переказували інформацію таким чином, що дуже швидко відомості про події там розповсюдились майже по всіх містах України. Так утворилися неформальні мережі передачі відомостей, зокрема між сіоністами – учасниками єврейського дисидентського руху, які підтримували зв'язки один з одним.

Ми можемо знайти по особистих щоденниках учасників єврейського дисидентського руху в Білорусі та Україні роздуми про події, які відбулися в Бабиному Яру. Саме ці щоденники є невичерпним джерелом з історії меморіалізації Голокосту в СРСР. Не дивлячись на те, що офіційна влада у будь-що трималася своєї політичної лінії, прикладом чого є встановлення у

Харкові в 1978 році помпезного, дуже масштабного і абсолютно байдужого до єврейської складової пам'ятника у вигляді Батьківщини-Матері в лісопарку, початок рефлексії серед небайдужих представників дисидентських рухів було покладено. Після встановлення пам'ятника у Бабиному Яру в 1976 році (Додаток 1), пізніші події у Харкові можна трактувати як відголосок цього. Активісти міста Харкова наслідували приклад київських колег та вирішили організувати суботник для догляду та прибирання місця поховання знищених євреїв у Дробицькому яру. По завершенню акції, вони зробили фотографію, написали петицію, яку віднесли до міськвиконкому.

Таким чином виникає певний феномен. З одного боку – це така неймовірна мережа, яка утворюється в умовах тоталітарної держави, а з іншого боку – це люди, які використовують цілком законні і буденні речі такі, як, наприклад, суботник для можливості увіковічення пам'яті про загиблих євреїв. Доречі, суботник був стандартною радянською формою активізму. Подібні зухвалі дії не могли не привернути до себе уваги влади, яка була змушена спеціально відправити людей, щоб там прибрати та підтримувати порядок. З цього також виплило питання встановлення великого пам'ятника на даній території. До того там був маленький обеліск, який позначав місце страти тисяч невинних людей. Так виникла суперечлива суміш радянських традицій із чимось абсолютно антирадянським [6].

Проблема дискримінації євреїв у Радянському Союзі – тема досить широка. Більша частина напрацювань припадає на період правління Й. В. Сталіна та його антисемітську політику другої половини 1940-х – початку 1950-х рр., так звана боротьба з «безродним космополітизмом». Наступним періодом дискримінаційної політики по відношенню до євреїв стала епоха «застою» 60–80-х рр. ХХ ст. (переслідування дисидентів і боротьба євреїв за право на еміграцію). Певне пом'якшення у порівнянні зі сталінською добою становив період правління М. С. Хрущова. Незважаючи на досить ліберальну (в порівнянні з попередньою добою) атмосферу «відлиги», за висловом історика Г. В. Костирченка, «якщо в останні роки правління Сталіна ця політика була

чимось на кшталт палаючого полум'я, то за Хрущова і Брежнєва, коли її значною мірою «пригасили», вона, подібно до незримої торф'яної пожежі, лише чаділа й жевріла. Маючи в своєму розпорядженні у «застійний» період обмежені внутрішні ресурси до самовідтворення, офіційний антисемітизм як ніколи раніше був взаємопов'язаний у ці роки з ходом зовнішньополітичного процесу, особливо на Близькому Сході і тому найчастіше рядився в тогу антисіонізму» [1].

Дійсно, обмеження радянських громадян за етноконфесійною ознакою у 1950–1960-і рр. були на порядок меншими, проте саме тому репресії цього періоду не привертали до себе належної уваги. Більш того – як у суспільній свідомості, так і в гуманітарних науках з'явився міф про відсутність переслідувань під час правління «ліберала» М. С. Хрущова. Проте це не відповідало дійсності.

У низці дискримінаційних режимів «відлига» не становила виключення в плані антиправової політики, щодо єврейського етносу в УРСР, а також його історичної пам'яті. Проте, щоб зрозуміти масштаби проблеми повністю, необхідно розглядати її контекстуально у порівнянні з аналогічною ситуацією в інших радянських республіках [3].

«Антисемітизм Хрущова носив плебейсько-емоційний характер, ґрунтувався на антиінтелектуалізмі цієї особистості, хизувався своїм сермяжно-пролетарським демократизмом і грубуватим колгоспним гумором. Його недовіра до євреїв мала вульгарно-побутову основу й будувалася на переважному сприйнятті їх як фетишистів матеріального благополуччя та носіїв «буржуазного розкладу» [2]. До цього слід додати і особисту юдофобію (прихований комплекс) радянського лідера, що не міг не позначитися на його оточенні.

Важливо відзначити одну обставину: в хрущовські часи єврейське питання в СРСР так чи інакше незмінно пов'язувалося із відносинами радянської держави з Ізраїлем. Особливо це стосується перших років «відлиги»; в подальшому взаємозв'язок був присутній головним чином через гучні

зовнішньополітичні події, в яких мала місце «єврейська складова», як-то польська і угорська кризи, а також Синайська кампанія (вторгнення англо-франко-ізраїльських військ до Єгипту) восени 1956 р. З кінця 1950-х рр. та в подальшому, після активізації Тель-Авівом підтримки міжнародного співтовариства в питанні переслідування євреїв у Радянському Союзі (особливо щодо права на еміграцію), юдейська тематика стала для Кремля фактором вічного роздратування у двосторонньому діалозі із Заходом.

Ще в період «справи лікарів» в Україні широко розгорнулася антисемітська агітація в лікувальних установах і транспорті; у громадських місцях з'являлися юдофобські написи й поширювалися листівки погромного змісту; єврейських дітей били в школах. У партійні органи України і Міністерство державної безпеки посипалися неправдиві анонімні доноси про групи «Вільний Ізраїль», «підпільну антирадянську сіоністську організацію» в Харківському автодорожньому інституті, «єврейський університет» в Корсунь-Шевченківському тощо. До кінця січня 1953 р. були звільнені всі євреї, які працювали в установах лікувально-санітарного управління Міністерства охорони здоров'я УРСР, і деякі професори Київського медінституту; в багатьох місцях євреї, особливо медики, піддавалися цькуванню. У лютому-березні 1953 р. заарештували за звинуваченням у «єврейському націоналізмі» Я. Львова, Б. Межибовського, В. Мізруха, Я. Підгаєцького, Б. Сандлера, Я. Тарана, Ш. Фурманського, М. Шпільберга, проте незабаром, після смерті Сталіна 5 березня 1953 р., всі вони вийшли на свободу [3].

Наведемо цитату з книжки Олега Гордієвського та Крістофера Ендрю «КДБ. Розвідницька діяльність від Леніна до Горбачова»: «Незважаючи на єврейське походження багатьох «старих більшовиків», антисемітизм, хоча і в прихованих формах, знову розквітнув за Сталіна. На відміну від «охранки», КДБ ніколи не провокувало єврейських погромів. Попри те, КДБ залишається найбільш антисемітською організацією в радянській державній системі... За нав'язливою ідеєю окремих співробітників КДБ про нібито наявні сіоністські

змови та «ідеологічні провокації» проглядаються антисемітські міфи «охранки».

Після смерті «батька народів» євреїв, як і радянських громадян всіх інших етносів та конфесій, торкнулася хвиля часткових послаблень і лібералізації, пов'язаних із початком боротьби за владу в Москві, а пізніше – хрущовською «відлигою». Так, припинилися масові репресії; ще під час головування в Кремлі Л. Берії настала перша хвиля амністії та реабілітації сталінських жертв. Євреїв це торкнулося, у першу чергу, через припинення сумнозвісної «справи лікарів», що мала явно антисемітський характер. Незабаром також були реабілітовані члени «справи Єврейського Антифашистського Комітету» (ЄАК), розстріляні в серпні 1952 р. «Відлига», хоча й не привела до політичної реабілітації заборонених раніше ідеологічних і політичних течій, проте сприяла звільненню з в'язниць багатьох засуджених за різного типу «єврейськими справами». Йшлося не тільки про засуджених за звинуваченням у єврейському націоналізмі, діячів ЄАК (що залишилися в живих), єврейських засобів масової інформації, колишніх керівників Єврейської Автономної Області тощо, але і колишніх активістів сіоністського руху в СРСР. Зі смертю Сталіна в газетах припинилися антисемітські публікації, багато хто зі звільнених раніше з роботи євреїв змогли повернутися на колишні посади [4].

У липні 1953 р. були відновлені дипломатичні відносини з Державою Ізраїль, (розірвані в лютому того ж року). У радянських євреїв, таким чином, знову з'явилася можливість спілкування з ізраїльськими дипломатами. Влада, незважаючи на загальне пом'якшення політичного клімату в країні, продовжувала з підозрою ставитися до євреїв, розглядаючи їх після створення Ізраїлю як потенційних зрадників та ідеологічно ненадійних громадян. Масовий ентузіазм, проявлений євреями при створенні цієї держави, ніколи не був забутий радянською владою [5].

Звичайно, в часи відлиги антисемітизм був на порядок слабкішим за сталінський, проте відчувався дуже виразно. Порушення прав євреїв

відбувалося на тлі загальної антиправової політики радянської влади, що стосувалася представників усіх етносів і конфесій (антирелігійна кампанія, заборона самвидаву, діяльності неформальних організацій тощо), так і з урахуванням зовнішньополітичного чинника (підозра в симпатіях до Ізраїлю і США, тобто потенційна зрада Батьківщині в умовах холодної війни, активність євреїв цих країн в боротьбі за права радянських одноплемінників). В Україні дискримінація євреїв прийняла куди більш жорсткі форми, ніж в середньому по СРСР. Це пояснюється, з одного боку, об'єктивним фактором чисельності єврейського населення УРСР в порівнянні з іншими союзними республіками (особливо у відносному плані), залишками його вкоріненості і традиційності (територія України знаходилась в межах ашкеназької цивілізації), а з іншого – класичною недовірою імперського центру до жителів України, страхом перед їх нелояльністю і можливістю сепарації найважливішої після РРФСР республіки.

З вище зазначених причин можемо зробити висновки про те, що процес меморіалізації Голокосту в Радянському союзі, не зважаючи на те, що розпочався із самого Нюрнберзького трибуналу штучно гальмувався у розвитку владними структурами Рад та пануючим в країні антисемітизмом. Не дивлячись на такі супутні обставини, активні євреї представники громадських рухів в УРСР при появі щонайменшої можливості займалися питаннями увіковічення пам'яті про сотні тисяч жертв Голокосту. В багато чому їх ентузіазм та дії допомогли зберегти для сучасних поколінь пам'ять про те, що насправді відбувалося впродовж Другої світової війни.

Література та джерела:

1. Беркгоф К. «Поголовное уничтожение еврейского населения»: Холокост в Советских СМИ (1941–45) [Текст] // Голокост і сучасність. 2010. №1 (7). С. 62 – 122.
2. Костырченко Г. В. Тайная политика Сталина: Власть и антисемитизм. М.: Международные отношения, 2001. 779 с.

3. Книга о русском еврействе (1917–1967) / Краткая еврейская энциклопедия. - С. 258, 381.
4. Костырченко Г. В. Тайная политика Сталина: Власть и антисемитизм. М.: Международные отношения, 2001. С. 222–230.
5. Вейцман Х. В поисках пути: в 2-х кн. Тель-Авив: Библиотека-Алия, 1990. Кн. 1. 230 с.; Кн. 2. 235 с.
6. Михаэль Бейзер. Евреи борьбы. Еврейское национальное движение в СССР (1967–1989 гг.) / Еврейское агентство для Израиля.

А. Коберник

**ПРОБЛЕМА МЕМОРИАЛІЗАЦІЇ ГОЛОКОСТУ В РАДЯНСЬКОМУ
СОЮЗІ (1946-1991 рр.)**

Анотація. У данній статті продемонстрована взаємодія основних сил, які утворювали або суттєво впливали на уявлення про геноцид єврейського народу в Другій світовій війні, поширених у радянському суспільстві в цілому та у певних його осередках.

Ключові слова: євреї, Голокост, меморіалізація, УРСР, дисиденти.

А. Коберник

**ПРОБЛЕМА МЕМОРИАЛИЗАЦИИ ХОЛОКОСТА В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ
(1946-1991 гг.)**

Аннотация. В данной статье продемонстрировано взаимодействие основных сил, которые образовывали или существенно влияли на представления о геноциде еврейского народа во Второй мировой войне, распространенных в советском обществе в целом и в определенных его ячейках.

Ключевые слова: евреи, Холокост, мемориализации, УССР, диссиденты.

А. Kobernik

**THE PROBLEM OF HOLOCAUST MEMORIALIZATION IN THE
SOVIET UNION (1946-1991)**

***Abstract.** This article demonstrates the interaction of the major forces that formed or significantly influenced the concept of genocide of the Jewish people in World War II, widespread in Soviet society as a whole and in certain centers.*

***Key words:** Jews, Holocaust, memorialization, USSR, dissidents.*

УДК 94(477.73) «1936/1945»

Ігор Мартишко

*(студент I-го курсу Миколаївського інституту права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
м. Миколаїв, Україна)*

Науковий керівник: Наталія Сугацька,

*(кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Миколаївського інституту права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
м. Миколаїв, Україна)*

ЄВРЕЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ В БОРОТЬБІ ПРОТИ НАЦИЗМУ

Україна витримала безліч складних та окроплених кров'ю етапів історії. Ще з часів об'єднання Аскольдом території Київської Русі і до сьогодення наша земля була і є ласим шматком для завойовників. Як і багато століть тому, ми страждаємо від розбрату, сваримося між собою та забуваємо свою історію, що може привести нас до неминучого падіння у безодню. На мою думку, шансом врятуватися від цієї катастрофи є виховання національної самосвідомості молоді, адже молодь сьогодні піддається впливу медіа та десятків джерел інформації щодня. Одним з багатьох аспектів виховання національної самосвідомості молоді є виховання її в дусі патріотизму та толерантності. Оскільки війни стали найбільш руйнівним, жорстоким і безглуздим проявом людської діяльності у всьому світі, то в цьому сенсі вагомого значення набуває

об'єктивне висвітлення подій Другої світової війни, а саме героїчних подвигів всіх народів, що боролися проти нацизму, в тому числі і єврейського народу.

Нам дійсно є чому навчитися у покоління, яке витримало жахи цієї війни. З військової тематики опубліковано сьогодні сотні статей в наукових і популярних виданнях, в яких увага концентрується на військових конфліктах 30 - 40-х рр. ХХ століття, але, на жаль, не стала ще предметом детального дослідження така тема, як «Єврейське населення в боротьбі проти нацизму». А євреї боролися в Іспанії в період Громадянської війни 1936 - 1937 рр., під час радянсько-фінської війни 1939 - 1940 рр. і на фронтах Другої світової війни на території всієї Європи. Більшість же звикла бачити в євреях бідних і знедолених жертв війни, які покійно йшли на смерть, не вбачаючи сенсу боротися, хоч це було зовсім не так.

Історія людства знає багато воїн, але найтяжча, найцинічніша і найбільш кровопролитна війна – це війна, розв'язана Німеччиною заради панування так званої «арійської раси», мовляв: «Арійці є основоположниками людства» [1, 11 розділ], велася заради винищення «нижчих народів» і принесла тільки біль, смерть і страждання народам Європи. Сьогодні майже неможливо уявити того хаосу війни, адже сидючи в аудиторіях, ми не відчуємо запаху пороху, не почуємо, як тріщать кулемети і м'язи від напруги у солдатів. Щоб не тільки вистояти, а й довести цю війну до переможного кінця, потрібно було докласти титанічних зусиль і жертв населенню окупованих територій.

«Расова політика» гітлерівського державного механізму з перших днів свого виникнення була спрямована на те, щоб не тільки впровадити в свідомість німця його «право» на панування над іншими народами, але і практично «натренувати» його для цієї мети. Об'єктом для такого «тренування» для початку послужило єврейське населення Німеччини. Тут для цього був і підготовлений ґрунт.

Починаючи з останньої чверті ХІХ століття найбільш реакційні елементи Німеччини, як Генріх фон Трейчке, як вільгельмівський придворний проповідник А. Штекер, і різні юнкерські кола ще до А. Гітлера

використовували антисемітизм для того, щоб відвернути увагу незадоволених мас від справжніх винуватців їх тяжкого становища. Причиною всіх нещасть для різних верств німецького населення видавалися євреї, яких в Німеччині було менше 1%. [2, с. 461]. Соціальні питання замінювалися питаннями релігійними, расовими і національними. Антисемітизм до того ж перебільшували «соціальними» відтінками, видавали за «справжній ненімецький» християнський соціалізм».

«Расове тренування» німців з моменту приходу гітлерівців до влади почалася з єврейських погромів, з побиття, вбивства і грабунку єврейського населення. Погромами керували гітлерівські штурмовики і насичений гітлерівськими кадрами поліцейський апарат. Єврейське населення було поставлено «поза законом». Євреїв виганяли з державних, громадських та інших установ. Євреї були позбавлені німецького громадянства, що було формально закріплено так званими «Нюрнберзькими законами 1935 року». Кримінальні закони цивілізованих держав зазвичай передбачають важкі покарання для вбивць, грабіжників, їх натхненників і посібників. Тільки в одній Німеччині з приходом до влади гітлерівців в школах, в університетах, в книгах і повсякденному користуванні відкрито проповідували, що німцям як «вищій расі» «все дозволено, що вони свій добробут і благополуччя можуть будувати на кістках інших народів.

З початком Другої світової війни ця політика набула небачених розмірів. Особливо це стосувалось територій СРСР. Поставивши за мету утворення «життєвого простору» для арійців, нацисти почали знищувати місцеве населення. Почалися масові розстріли громадян єврейської національності, циган та психічно хворих людей. Але першими жертвами небаченого геноциду стали євреї. Масове знищення єврейського населення в період Другої світової війни отримало назву Голокост. Розстріляно, спалено, отруєно шість мільйонів чоловік. Але євреї не були мовчазними жертвами геноциду. Вони чинили опір і внесли свій гідний внесок у перемогу, хоча й заплатили за це надто дорогу ціну. Їх розстрілювали в ярах і ямах, вбивали в міських кварталах, в гетто і

концтаборах, але при першій нагоді вони брали в руки зброю і піднімалися на боротьбу проти гітлерівців. Вони здійснювали як пасивний, так і активний опір.

Пасивний опір був більш поширеним. Пасивними формами опору були будь-які ненасильницькі дії, які сприяли виживанню євреїв, всупереч планам нацистів. Зокрема, для протидії планам масового умиротворення замкнених в гетто євреїв за допомогою голоду і хвороб, в гетто нелегально доставлялися їжа і медикаменти, підтримувалася, наскільки це можливо, особиста гігієна, створювалися медичні служби. Однією з форм опору були втечі: євреї тікали з місць масового знищення, з гетто і таборів, ховаючись на окупованій території. В Європі євреї намагалися втекти з територій, які перебували під контролем нацистів, наприклад до Швейцарії, неокупованої зони Франції (до листопада 1942 року), Швеції, СРСР і так далі. З німецької зони окупації України і Молдови євреї бігли в румунську зону, а також в Угорщину, де шанс врятуватися був значно вище [3, с. 3-4].

З активних форм опору існували: підготовка і організація втеч з гетто і концтаборів, переправлення євреїв в нейтральні країни, збройні повстання в гетто і концтаборах, участь у партизанській боротьбі, диверсії і саботаж на німецьких підприємствах. Найвідомішою акцією опору було повстання у Варшавському гетто. У найбільшому єврейському партизанському загоні братів Бельських до кінця війни було 1230 осіб. Насильницький опір нацистам безпосередньо в гетто і концтаборах варіювався від нападу беззбройних або мало озброєних людей до ретельно продуманих і організованих повстань.

Опір нацизму почався під час громадянської війни в Іспанії (1936-1939 рр.): на стороні республіканців воювали військовослужбовці з СРСР, серед яких було чимало євреїв. Тут вперше євреї зійшлися в бою проти солдатів нацистської Німеччини, які воювали на боці генерала Франко. Командарм Григорій Михайлович Штерн був головним військовим радником іспанського уряду в 1937-1938 рр. Старшим радником військово-повітряного флоту республіканців (пілотами і машинами їх забезпечував в основному Радянський Союз) був генерал Яків Володимирович Смушкевич, якого в Іспанії називали

«Генерал Дуглас», пізніше двічі Герой Радянського Союзу [6, с. 148–149]. Після повернення з Іспанії в 1938 р. обидва командира брали участь в боях проти японців на Далекому Сході, а потім стали жертвами сталінських репресій, які торкнулися багатьох командирів Червоної Армії, в тому числі євреїв за національністю. Танковими частинами, відправленими з СРСР до Іспанії, командував Семен (Шимон) Мойсейович Кривошеїн [8, с. 80-81].

В рядах армій антигітлерівської коаліції налічувалося приблизно 1,5 млн євреїв. Найбільше їх було в арміях США і СРСР – до 500 тис. чоловік у кожній. У Червоній Армії євреї воювали на всіх посадах – від найвищої – командувач армією – і до рядового: 334 тис. билися з ворогом в званні рядових і сержантів, 167 тис. - в званні офіцерів, з них 225 – генералів. Всього 7 євреїв дослужилися до звання генерал-полковника: Григорій Штерн, Яків Смушкевич, Володимир Колпакчи, Яків Крейзер, Олександр Цирлін, Леонтій Котляр, Лев Мехліс. Штерн і Смушкевич, що встигли повоювати на Далекому Сході і в Фінляндії, 28 жовтня 1941 року були розстріляні (згодом реабілітовані). Колпакчи, Крейзер, Цирлін і Котляр успішно проявили себе у військових діях у німецько-радянській війні. Мехліс під час війни, будучи членом військових рад ряду фронтів, поєднував функції начальника Політичного управління і наркома держконтролю. Серед командуючих арміями були і уродженці України: Лев Сквирський, Яків Брод, Яків Дашевський. Начальником головного організаційно-мобілізаційного управління Генерального штабу став Арон Карпоносов [5, с. 6-7]. У лавах Червоної Армії також було понад 20 тис. жінок-єврейок, багато воювали в авіації, розвідці, снайперами і т.д.

Єдиною жінкою-єврейкою, яка отримала звання Героя Радянського Союзу, стала Гельман Поліна Володимирівна. Вона народилася 24 жовтня 1919 року в місті Бердичів, нині Житомирської області, в родині професійних революціонерів. Член ВКП(б) з 1942 року. Протягом 1920–1938 років жила у місті Гомель (Білорусь). Навчалась у аероклубі. Після закінчення середньої школи у 1938 році вступила на історичний факультет Московського державного університету. До початку німецько-радянської війни закінчила 3

курси. У жовтні 1941 року за мобілізацією ЦК ВЛКСМ вступила до лав РСЧА. Закінчила прискорений штурманський курс при Енгельсській авіаційній школі. Учасник німецько-радянської війни з 27 травня 1942 року. У складі 46-го гвардійського (588-го) нічного бомбардувального авіаційного полку пройшла шлях від сержанта, стрільця-бомбардира до старшого лейтенанта, начальника зв'язку авіаційної ескадрильї. Воювала на Південному, Північно-Кавказькому, 4-му Українському та 2-му Білоруському фронтах. За період бойових дій на літакові По-2 здійснила 857 нічних бойових вильотів з бойовим нальотом 1058 літако-годин. На ворожі позиції та вузли комунікацій скинула 113000 кг бомбового вантажу. За неповними даними викликала у стані ворога 142 вогнища пожеж і 164 сильних вибухи, знищила 2 прожектори, 4 переправи, 10 автомашин, 3 артилерійські батареї, розкидала понад 600000 листівок. Після війни продовжила військову службу. У 1951 році закінчила Військовий інститут іноземних мов. З 1957 року гвардії майор П. В. Гельман – у відставці. Після розгортання радянських військ на Кубі працювала перекладачем і послом миру. До виходу на пенсію у 1990 році працювала доцентом кафедри політекономії в Інституті суспільних наук при ЦК КПРС. Кандидат економічних наук (1970 р.). Обиралась членом правління Товариства «СРСР – Уругвай».

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 15 травня 1946 року за зразкове виконання бойових завдань командування та виявлені при цьому мужність, героїзм і відвагу, начальникові зв'язку авіаційної ескадрильї гвардії старшому лейтенантові Гельман Поліні Володимирівні присвоєне звання Героя Радянського Союзу з врученням ордена Леніна і медалі «Золота Зірка» (№ 8962). Також нагороджена двома орденами Червоного Прапора (25.10.1943, 25.05.1945 рр.), двома орденами Вітчизняної війни 1-го ступеня (26.04.1944, 11.03.1985 рр.), двома орденами Червоної Зірки (9.09.1942, 30.12.1956 рр.) і медалями [5].

Серед жінок-медиків відзначилися на фронті і жителі Миколаївщини: капітан медичної служби Софія Іллівна Каплан, яка рятувала поранених у

військовому евакогоспіталі №406; Поліна Львівна Цудікова, санітарка військового госпіталю №1745; Раїса Хакелівна Папір воювала в 714-му польовому госпіталі 18-ї армії під Новоросійськом [10, с. 225 - 226].

Кількість євреїв, які служили в Червоній Армії з 22 червня 1941 року і по 2 вересня 1945 року, коли з капітуляцією Японії закінчилася Друга світова війна, можна визначити, ґрунтуючись на офіційних радянських даних про кількість всіх військовослужбовців того періоду. Кількість мобілізованих євреїв - громадян Радянського Союзу в межах кордонів до вересня 1939 р. ми будемо вважати за даними перепису населення 1939 р. Тоді в СРСР жило 3 млн 21 тис. євреїв (1,78% загальної чисельності населення країни). Крім того, з приблизно мільйона євреїв, які опинилися на захопленій території, що не були мобілізовані - ті, хто народився до 1905 р. Після звільнення цих територій в 1943-1944 рр. і відновлення мобілізації в армію євреїв там майже не залишилося: більшість їх загинуло під час окупації. Таким чином, можна припустити, що із загального числа євреїв, що проживали в межах Радянського Союзу до вересня 1939 року, в Червоній Армії і в силах НКВС служило 460-480 тис. чоловік [4, с. 8-9].

У роки Великої Вітчизняної війни в Збройних Силах СРСР перебувала 500-501 тисяча євреїв, в тому числі 167 тисяч офіцерів, 334 тисячі солдатів, матросів, сержантів і старшин. Близько 200 тисяч євреїв-військовослужбовців, тобто 40% від їх загального числа, загинули в боях. З числа євреїв, що вижили, 180 тисяч осіб (60%) були поранені, при цьому понад 70 тисяч (38%) - важко поранені. Такий високий відсоток загиблих і поранених пояснюється тим, що 80% євреїв рядового і молодшого керівного складу служили саме у близьких до лінії фронту військових частинах [4, с. 25].

За роки війни орденами і медалями нагороджено 160 772 воїнів-євреїв - четверте місце серед всіх народів СРСР за кількістю бойових нагород після росіян, українців і білорусів. Незважаючи на дискримінаційні заходи, все ж багато євреїв стали Героями Радянського Союзу. Станом на 1 червня 1943 року євреї були на третьому місці серед нагороджених (після росіян і українців).

Звання Героя Радянського Союзу під час німецько-радянської війни було присвоєно 131 єврею, у тому числі 45 – посмертно. Ще 8 загинули після присвоєння звання Героя. З урахуванням післявоєнних нагороджень число Героїв склало 157 осіб. Полковник (згодом генерал-полковник танкових військ) Давид Драгунський отримав це звання двічі, ще 12 стали повними кавалерами ордена Слави. У період Другої світової війни – 17 листопада 1939 року – за мужність і відвагу в боях на річці Халхин-Голі другу Зірку Героя отримав комкор Яків Смушкевич. Єдина жінка з євреїв-героїв – льотчик бомбардувальної авіації гвардії старший лейтенант Поліна Гельман [7].

Звання Героя Радянського Союзу удостоєні також уродженці України, в тому числі – жителі Миколаївщини. Це А.Г. Абрамович, Л.І. Бубер, О.Я. Летучий, Ш.А. Кордонський, М.Ф. Мар'яновський [9, с. 78 – 90].

Не так часто згадують про внесок євреїв у перемогу і після розпаду СРСР. Роль євреїв у перемозі не обмежується тільки євреями-солдатами: євреї внесли вклад в оборонну промисловість СРСР, в розвідку, в медичне обслуговування і т. д.

У кривавій війні проти жахів та аморальних цінностей нацистської Німеччини євреї гідно воювали на рівні з представниками інших народів, які населяли Україну. У важкі воєнні часи євреї змогли дати гідну відсіч ворогу і внесли неоціненний вклад у Перемогу, адже вони діяли не лише на фронтах, а і в тилу. Їх подвиги не мають бути і не будуть забуті. Вони назавжди залишаться в світовій історії та у тисячолітній історії єврейського народу.

Література та джерела:

1. Hitler, Adolf: Mein Kampf. Zentralverlag der NSDAP. Franz Eher Nachf., München. (Гітлер А. Моя боротьба. – Харків: ООО «Свитовид», 2003. – 704 с.)
2. The Black Book (The Nazi Crime against the Jewish People), New York. Duell Sloan and Pearce, 1946.
3. Альтман И. А. Глава 6. Сопротивление. § 1. Невооруженное сопротивление / И. А. Альтман // Холокост и еврейское сопротивление на

окупированной территории СССР / Под ред. проф. А. Г. Асмолова. – М.: Фонд «Холокост», 2002. – С. 216-225. – 320 с.

4. Арад И. Они сражались за Родину: Евреи Советского Союза в Великой Отечественной войне / И. Арад // Пер. с иврита. – Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 2011. – 453 с.: ил.

5. Герои страны – Гельман Полина Владимировна [электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=2012

6. Козак В. Н. Побратимы: Советские люди в антифашистской борьбе народов Балканских стран (1941–1945). – Москва: Мысль, 1975. / Кудрицкий А.В. // Український історичний журнал. - 1976. - № 8.

7. Список евреев – Героев Советского Союза [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>

8. Статистические данные // Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941-1944). Сборник документов и материалов / Ицхак Арад. – Иерусалим: Яд ва-Шем, 1991. – 424 с.

9. Сугацька Н. В. Фронтові подвиги євреїв Миколаївщини (1936 – 1945 рр.) / Н. В. Сугацька // III Міжнародна науково-практична конференція «Історичні мідраші Північного Причорномор'я» у 2 т. Т.2 (Миколаїв, 2014 рік). – Миколаїв : Шамрай, 2014.

10. Судьбы евреев Николаевщины в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. / под ред. М. Д. Гольденберга. – Николаев : издатель П. Н. Шамрай, 2013.

I. Мартишко

ЄВРЕЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ В БОРОТЬБИ ПРОТИ НАЦИЗМУ

Анотація. У статті порушено проблему боротьби єврейського народу проти нацизму. Євреї не були пасивними жертвами геноциду. Вони чинили пасивний і активний опір. Героїчний внесок у перемогу над нацизмом внесли також євреї України, Миколаївщини в тому числі.

Ключові слова: євреї, Друга світова війна, перемога.

И. Мартышко

ЕВРЕЙСКОЕ НАСЕЛЕНИЕ В БОРЬБЕ ПРОТИВ НАЦИЗМА

Аннотация. В статье поднята проблема борьбы еврейского народа против нацизма. Евреи не были пассивными жертвами геноцида. Они оказывали пассивное и активное сопротивление. Героический вклад в победу над нацизмом внести также евреи Украины, Николаевщины в том числе.

Ключевые слова: евреи, Вторая мировая война, победа.

I. Martyshko

JEWISH POPULATION IN THE FIGHT AGAINST NAZISM

Summary. The article raises the problem of the struggle of the Jewish people against Nazism. Jews were not passive victims of genocide. They exerted passive and active resistance. The heroic contribution to the victory over Nazism was also made by the Jews of Ukraine, including Nikolayevshchina.

Key words: Jews, World War II, victory.

УДК 94:341.485(=411.16)

Микола Михальчук

(магістр спеціальності 014.03 Середня освіта (історія),

Миколаївський національний університету

імені В. О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

Науковий керівник: Ганна Маринченко,

(кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії

Миколаївського національного університету

імені В.О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

СПРИЙНЯТТЯ ТРАГЕДІЇ ГОЛОКОСТУ СВІТОВОЮ СПІЛЬНОТОЮ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ століття

Уже в середині ХХ сторіччя слово «Голокост» вживали в пресі щодо хвилі терору проти єврейського населення Європи початого Адольфом Гітлером. Із середини 50-х років 20 сторіччя слово «Голокост» загальноживане стосовно політики винищення нацистами під час Другої Світової Війни євреїв та інших народів Європи.

Традиційно жертвами Шоа вважаються 6 мільйонів євреїв Європи. Це число закріплене у вироках Нюрнберзького трибуналу. Проте повного поіменного списку жертв не існує. До кінця війни нацисти знищували навіть сліди від таборів смерті; збереглися свідчення про вивезення або знищення вже похованих останків людей перед приходом радянських військ. У

Національному Меморіалі Катастрофи (Шоа) та Героїзму «Яд Вашем» в Єрусалимі зберігаються персональні документи, що свідчать про приблизно 4 мільйони жертв, поіменно ідентифікованих. Неповнота даних пояснюється тим, що часто єврейські громади знищували повністю, тому не залишалося рідних, близьких, друзів, які могли б повідомити імена загиблих. Війна розкидала людей, і ті, що вижили, відмовлялися повідомляти про своїх рідних як про померлих, сподіваючись на зустріч з ними. Величезну кількість євреїв було знищено на окупованій території СРСР, куди доступ зарубіжним дослідникам був закритий і де говорили про загиблих просто як про «радянських громадян», замовчуючи їхнє походження [1].

Основне джерело статистичних даних про Катастрофу європейського єврейства — порівняння передвоєнних переписів населення з післявоєнними переписами і оцінками. За оцінками «Енциклопедії Голокосту» (видана музеєм Яд-Вашем), загинуло до 3 мільйонів польських євреїв, 1,2 мільйона радянських євреїв (енциклопедія наводить роздільну статистику щодо СРСР і країн Прибалтики), з них 140 тисяч євреїв Литви і 70 тисяч євреїв Латвії; 560 000 євреїв Угорщини, 280 тисяч Румунії, 140 тисяч Німеччини, 100 тисяч Нідерландів, 80 тисяч євреїв Франції, 80 тисяч Чехії, 70 тисяч Словаччини 65 тис. Греції, 60 тисяч — Югославії. У Білорусі було знищено понад 800 тисяч євреїв [4].

Голокост став однією з тих подій ХХ ст., які часто згадують у публічних дебатах, ЗМІ, освітніх програмах західного світу. Про нього сперечаються і пишуть теологи, філософи, вчені-правознавці, він породив величезний масив літератури, значним є його вплив на мистецтво.

Починаючи з 90-х років, дослідження Голокосту розширюються завдяки зруйнуванню комуністичного світу. Досить швидко на Заході і на пострадянському просторі, зокрема в Україні, історики усвідомили, що події Голокосту неможливо досліджувати без відтворення справжньої, не сфальсифікованої комуністичною доктриною, історії Другої світової війни, як пише один із відомих дослідників Марк Мазовер:

"Географічний, моральний і політичний центр масових європейських убивств лежить в Європі Східній, перш за все в Білорусі, Україні, Польщі та балтійських державах, країнах, що потерпіли від тривалої злочинної політики обох режимів (радянського і нацистського [2]).

Тема рятунку євреїв під час Катастрофи – своєрідна «світла сторінка» в історії геноциду. Щороку кількість Праведників народів світу зростає. Загальновідомо, що за їх чисельністю Україна знаходиться на 4 місці у світі після Польщі, Нідерландів та Франції з офіційною кількістю 2544 чоловік (дані Яд Вашем на 01.01.2016 р.). Однак, слід розуміти, що бути Праведником у Західній Європі та в Україні – різні речі. Наприклад, жінки, що переховували всім відому Анну Франк в Нідерландах, не понесли жодного покарання. Натомість в Україні, де окупаційний режим був набагато жорстокіший, за переховування євреїв страчували. Тому рятівники в Україні мусили добре подумати, чи наражати на небезпеку себе та власну сім'ю заради порятунку гнаних владою «злочинців» [3].

Дослідник Михайло Тяглий аналізував еволюцію ідеї тотального знищення євреїв та «остаточного розв'язання єврейського питання» всередині нацистського апарату. Дослідник проаналізував погляди різних наукових напрямів – «функціоналістів» та «інтенціоналістів» на «розв'язання єврейського питання»: чи був Голокост втіленням намірів Адольфа Гітлера знищити євреїв, чи цей процес поступово розвивався від антисемітської пропаганди до спочатку незапланованого, а зрештою тотального та рутинного знищення. Так, на ранніх етапах третього Рейху знищення всіх євреїв не було визначене націонал-соціалістами як основне та dokonane. За висновком вчених, «остаточне розв'язання єврейського питання» викристалізувалося приблизно у вересні-грудні 1941 р. Таким чином, Ванзейська конференція у січні 1942 р. стала лише узгодженням даних планів.

Осмислення Голокосту розповсюджувалося далі на Захід, спочатку в Америці, де єврейська громада сприяла тому. Щоб тема Голокосту все більше і більше звучала в засобах масової інформації, щоб були дослідження, були

побудовані музеї. Зараз в світі є близько 100 музеїв Голокосту і це все протягом останніх 20-30 років. Осмислення прийшло не одразу, потрібно було витримати часову дистанцію від тих подій, трохи заспокоїти емоційний накал і щоб можна було ввімкнути раціональність та рефлексію і тоді розмірковувати над феноменом Голокосту.

Світ приходить до цього потрохи. Зроблено ще не все, навіть у Західній Європі. Процес ще триває. Східна Європа звільнилася від комунізму тільки в 1991 році, а комуністична влада заважала вивчати Голокост так, як його треба вивчати. Вона нав'язувала свої ідеологічні стереотипи стосовно подій Другої світової війни, і ті, що торкалися євреїв, і ті, що не торкалися євреїв. Там історія йшла від ідеології. Не випадково кажуть, що Радянський Союз був країною з непередбачуваним минулим. Кожен раз воно змінювалося на догоду ідеологічної верхівки Радянського Союзу, тому тільки з 1991 року розпочалося справжнє вивчення, дослідження і рефлексія на тему Голокосту [5].

Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту був призначений Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй у 2005 році для того, щоб зробити майбутні покоління чутливими до трагедії Голокосту і таким чином запобігти майбутнім актам геноциду. День відзначається 27 січня, в річницю визволення нацистського концентраційного табору Аушвіц-Біркенау, який став свідком знищення щонайменше мільйона українських, угорських, польських, французьких, чеських, словацьких і грецьких євреїв, а також мешканців інших країн, і близько 120 тисяч інших ув'язнених (поляків, ромів, радянських військовополонених та інших). Європейська мережа пам'яті й солідарності прагне долучитися до заходів, присвячених вшануванню цього Дня.

«Ми живемо в період, коли покоління свідків Голокосту повільно зникає. Це має особливе значення для передачі знань і пам'ять про ті події наступним поколінням, - говорить Рафал Рогульський (Rafał Rogulski), директор Інституту Європейської мережі пам'яті й солідарності. Ми сподіваємося, що емоційне

повідомлення фільму «Пам'ятай» надихатиме суспільство, щоб замислитися над історією та її наслідками».

На сьогоднішній день тема Голокосту досліджена не повністю і хочеться поговорити про ті загальні речі, які притаманні пам'яті про Голокост, яка в світі не завжди однакова, хоча багато зроблено. Є країни, де цьому менше уваги приділяють, є країни, де більше, але європейський стиль, можна сказати, маркер або лакмусовий папірець європейської спільноти зараз — це пам'ять про Голокост, універсальну трагедію.

Голокост в Європі вже не вважається тільки локальною трагедією, це не одразу сталося а протягом останніх 20 років. Катастрофа європейського єврейства (Шоа) перетворилася з трагедії єврейського народу на універсальну трагедію Європи чи взагалі всього людства. Сильний універсалізм — це дуже важлива риса цього феномену Голокосту. Людство, не все на жаль, але частина людства бачить в цьому трагедію, яка не повинна більше повторитися. Ми бачимо, як людство намагається через організацію об'єднаних націй, через інші міжнародні інституції сприяти тому, щоб загроза війни зменшувалася в світі, бо війна приносить багато нещастя багатьом народам, не тільки євреям, але євреї були найменш захищені, бо вони не мали своєї держави.

Література та джерела:

1. Арад И. Катастрофа евреев на оккупированных территориях Советского Союза (1941—1945). — Т.1,2. — Днепропетровск: Центр «Ткума»; ЧП «Лири ЛТД»; М.: Центр «Холокост», 2007. — 816 с.
2. Н. Попадюк, Голокост: трагедія ХХ століття, Ужгород: Гражда, 2007.
3. Гон М. Геноциди першої половини ХХ століття: порівняльний аналіз. Навчальний посібник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. — 180 с.
4. Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення. — Київ: Дух і Літера, — 2015. — 520 с. з іл

Джон Петрі. *Мирське слово «голокост», значення в 20 сторіччі.* (Англ.). Архів оригіналу за 17 лютого 2007. Процитовано 20 лютого 2007.

М. Михальчук

**СПРИЙНЯТТЯ ТРАГЕДІЇ ГОЛОКОСТУ СВІТОВОЮ
СПІЛЬНОТОЮ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ століття**

Анотація. У даній статті досліджено ще одну сторінку з історії Голокосту(Івр. Шоа). Основний акцент зроблено на становленні та розвитку історичної пам'яті про жертви єврейського населення в роки Другої світової війни у Європі. Також, показано основні тенденції сучасного сприйняття даного терміну суспільством Західного світу.

Ключові слова: євреї, Голокост, меморіалізація.

Н. Михальчук

**ВОСПРИЯТИЕ ТРАГЕДИИ ХОЛОКОСТА МИРОВЫМ СООБЩЕСТВОМ
ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХХ - НАЧАЛЕ ХХІ века**

Аннотация. В данной статье исследованы еще одну страницу истории Холокоста (Ивр. Шоа). Основной акцент сделан на становлении и развитии исторической памяти жертвам еврейского населения в годы Второй мировой войны в Европе. Также показаны основные тенденции современного восприятия данного понятия обществом Западного мира.

Ключевые слова: евреи, Холокост, мемориализации.

М. Myhalchuk

**PERCEPTION OF THE HOLOCAUST TRAGEDY BY THE WORLD
COMMUNITY IN THE SECOND HALF OF THE XX - EARLY XXI CENTURY**

Abstract. This article explores another page in the history of the Holocaust (Hebrew oh Shoah). The main focus is on the establishment and development of historical memory for the victims of the Jewish population during World War II in Europe. The basic tendencies of modern perception of the term by the society of the Western world are also shown.

Key words: Jews, Holocaust, memorialization.

УДК 37.017.4

Антон Сірий

(студент IV-го курсу Миколаївського відділення

Національної академії внутрішніх справ,

м. Миколаїв, Україна)

Науковий керівник: Микола Зеркаль,

(доктор історичних наук, професор кафедри історії

Миколаївського національного університету

імені В.О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ НА ПРИКЛАДАХ ТРАГЕДІЙ РІДНОГО КРАЮ: ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

В умовах зовнішньої агресії, коли щодня українські вояки змушені мужньо стояти на бороні мирного життя співвітчизників надзвичайної гостроти набуває тема виховання патріотизму та унеможливлення загострення міжетнічних конфліктів в умовах поліетнічного населення України. Саме збереження міжнаціональної єдності, виступ єдиним фронтом на зустріч загарбнику зумовлює необхідність проаналізувати існуючі прогалини та «гострі кути» сучасного стану виховання молоді в нашому регіоні.

Роки Другої світової війни сьогодні продовжують займати провідні позиції в наукових дослідженнях не лише українських істориків. Питання тотального знищення представників єврейського етносу незаперечно сприймається всіма, як злочин проти людства. Саме тому потрібно знову і

знову піднімати питання Голокосту, практики застосування жахливих форм знищення народу.

На території Миколаївщини особливу увагу викликає трагедія в селі Богданівка Доманівського району. На території радгоспу «Богданівка» етапованих євреїв, українців, росіян, циган та представників інших етнічних спільнот розмістили в приміщеннях свинарників, конюшень, літніх куренях для свиней та просто посеред поля під відкритим небом. За деякими даними кількість в'язнів сягала в певні періоди часу 54000-55000 осіб. Загалом же вважають, що тут було знищено понад 115 000 осіб, з яких 54600 - мирного єврейського населення. До Богданівського табору етапували євреїв не лише з Миколаївщини, а також з Румунії, Молдавії, Одеської області.

Жахливі історії з життя ув'язнених і по сьогодні викликають обурення проявами неонацизму в сучасному світі. Лише окремі дослідники сьогодні намагаються розглянути причини розгортання трагедії єврейського народу в роки війни.

22 вересня 2019 р. була нагода прийняти участь в заходах вшанування пам'яті загиблих воїнів-визволителів в с. Виноградний Сад та на місці табору смерті біля села Богданівка. В заходах взяли участь представники місцевих органів влади, депутат Верховної ради України, науковці, представники різних програм Миколаївського товариства єврейської культури та благодійного фонду "Хесед Реім". Учасники були дещо спантеличені актом вандалізму, який стався напередодні на місці проведення пам'ятного мітингу. Невідомі злочинці понівечили меморіал загиблим бранцям Богданівського табору, обмалювавши його нацистською символікою (Додаток 1). До речі, факт помилки в зображенні свастики свідчить, що виконували ці дії найманці явно неосвічені, неонацисти такої помилки не допустили б. Незважаючи на все вище зазначене пам'ять загиблих вшанували, віддали данину пошани.

Парадокс справи полягає в тому, що на прикладі цієї трагедії потрібно було б займатись патріотичним вихованням не лише євреїв чи українців, а абсолютно любої національності. Цей злочин вчинений проти людяності, в

цілому, і не має терміну давності. Фактично сьогодні, лише завдяки шані єврейської общини до пам'яті про загиблих в ті часи підтримується належна увага до місця цієї трагедії. В чому причина? Можливо економічна скрута в українській державі створила умови, коли історична пам'ять стоїть на останньому місці. Політичні зміни в останні роки створили умови до перегляду оцінок учасників Другої світової війни, політичних режимів та угруповань. Поліетнічний склад ув'язнених повинен стати наріжним каменем при дослідженні, аналізі та узагальненні богданівського злочину нацистського режиму. Зразковим є відношення єврейської общини, продемонстроване під час пам'ятного мітингу, до вшанування пам'яті загиблих в Доманівському районі євреїв, воїнів визволителів різних національностей, котрі звільнили ці землі від нацистської навали, а, також, величезна вдячність та повага до Праведників народів світу – мешканців селищ району, які рятували бранців табору від смерті (Додаток 2).

Таким чином всі стали свідками того, що і сьогодні існують певні сили, які зацікавлені у розпалюванні міжнаціональної ворожнечі в нашому регіоні і не гребують будь-якими методами заради досягнення своїх цілей. Лише зберігаючи пам'ять про загиблі тисячі євреїв і українців, а також згуртувавшись разом ми зможемо дати гідну відсіч таким спробам і стати на бороні незалежності та свободи нашої багатонаціональної країни.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Додаток 2

Антон Сірий

**ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ НА ПРИКЛАДАХ ТРАГЕДІЙ
РІДНОГО КРАЮ: ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ**

Анотація. Чи можна принижувати людину тільки за те, що вона «інакша»? Однозначно - ні. Тільки збереження міжнаціональної єдності може стати основою сильної демократичної держави. В умовах зовнішньої агресії, сучасне суспільство України переживає важкий етап розвитку. Протягом декількох років багатонаціональне населення України відчуває неприязнь один до одного. Що або хто є причиною ненависті до інших етнічних груп? Яким чином можна об'єднати населення? Чи потрібно займатися з патріотичним вихованням виключно українців або також і представників інших етнічних груп? Всім цим та іншим питанням присвячена дана робота.

Ключові слова: Голокост, Богданівка, пам'ятний мітинг, національна єдність, патріотизм.

Антон Серый

**ВОСПИТАНИЕ ПАТРИОТИЗМА НА ПРИМЕРАХ ТРАГЕДИЙ
РОДНОГО КРАЯ: ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОСТИ**

Аннотация. Можно ли унижать человека только за то, что он «другой»? Однозначно - нет. Только сохранение межнационального единства может стать основой сильного демократического государства. В условиях внешней агрессии, современное общество Украины переживает трудный этап развития. На протяжении нескольких лет многонациональное население Украины испытывает неприязнь друг к другу. Что или кто является причиной ненависти к другим этническим группам? Каким образом можно объединить население? Нужно ли заниматься патриотическим воспитанием исключительно украинцев или также представителей других этнических меньшинств? Всем этим и другим вопросам и посвящается данная работа.

Ключевые слова: Холокост, Богдановка, памятный митинг, национальное единство, патриотизм.

Anton Sirij

***EDUCATION OF PATRIOTISM ON THE EXAMPLE OF THE
TRAGEDIES OF HIS NATIVE LAND, ISSUES OF THE DAY***

Abstract. *Is it possible to humiliate a person only because he is “another”? Definitely - not. Only the preservation of interethnic unity can become the foundation of a strong democratic state. In conditions of external aggression, the modern society of Ukraine is going through a difficult stage of development. For several years, the multinational population of Ukraine has been hostile to each other. What or who causes hatred of other ethnic groups? How to unite the population? Is it necessary to engage in patriotic education exclusively for Ukrainians or also representatives of other ethnic minorities? This topic is dedicated to all these and other questions.*

Key words: *Holocaust, Bogdanivka, memorial mitting, national unity, patriotism.*

УДК 94:341.485(=411.16)

Анастасія Таранова

(студентка II-го курсу факультету педагогіки та психології,

Миколаївський національний університету

імені В. О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

Науковий керівник: Маріанна Ласінська,

(кандидат історичних наук, доцент кафедри історії

Миколаївського національного університету

імені В.О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

**ДО ПИТАННЯ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ТА ВИКЛАДАННЯ
ГОЛОКОСТУ В МИКОЛАЇВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ
УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Із здобуттям Україною Незалежності в університетах та школах були створені сприятливі умови щодо викладання єврейської історії. В Миколаївському національному університеті імені В.О. Сухомлинського, також, підтримують дану тенденцію, постійно організовуючи і проводячи різні заходи, та програми, що стосуються історичної юдаїки, загалом, а також, увіковічення пам'яті про Голокост, зокрема. Починалось все в ще у 1993 році з ініціативи Миколаївського товариства єврейської культури в обличчі М. Д. Гольденберга і С. Б. Горловецької та кафедри українознавства, під керівництвом доктора історичних наук, професора В. П. Шкварця. Підтримку

для викладання дисциплін з історії єврейського народу надала також обласна державна адміністрація та адміністрація тоді ще Миколаївського державного педагогічного інституту. Таким чином, було чи не вперше в період незалежної України, введено спецкурс з історичної юдаїки до навчальних планів вищого навчального педагогічно закладу. Спецкурс викладався протягом 1993-2004 рр. Із назвою «Євреї України» впродовж 2002-2003 та 2003-2004 н.р. Однією зі структурних складових дисципліни стала тема історії Голокосту, в межах останнього розділу спецкурсу під назвою «Єврейство в ХХ столітті». Авторами програми спецкурсу, а пізніше навчально-методичного посібника, розробленого до нього стали: О. С. Козирев і В. В. Щукін.

За підтримки Миколаївського товариства єврейської культури починаючи з жовтня 1993 року педагогічні працівники університету, які займаються викладанням дисциплін з історичної юдаїки та історії Голокосту, майже щороку проходять стажування та підвищення кваліфікації у міжнародних школах в різних куточках Світу, організованих Меморіальним комплексом історії Голокосту Яд Вашем, Бейт лохамей ха геттаот Будинком-музеєм борців гетто імені Іцхака Каценельсона, Єврейським університетом в Єрусалимі, тощо.

З 2008 року в Миколаївському національному університеті імені В.О.Сухомлинського М.Е.Козиревою почав викладатися курс «Національні меншини в Україні», в рамках якого була розроблена тема «Євреї на українському терені», що включала в себе проблему Голокосту. З 2013 р. д.і.н. професором М.М.Шитюком було введено спецкурс «Геноцид проти євреїв на Півдні України в роки Другої світової війни». Впровадженню цієї дисципліни сприяла участь М.М.Шитюка у семінарі «Історія Голокосту, освіта і уроки», організованому Програмою Організації Об'єднаних Націй з інформаційно-просвітницької роботи щодо Голокосту «Академічна ініціатива ООН» разом з державою Ізраїль [1].

1. Результатом означеної роботи стає публікація не лише методичних, але й цілої низки наукових праць викладацьким складом університету, присвячених вивченню історії Голокосту. В певний проміжок часу їх

накопичення і зростання цікавості до проблем історичної юдаїки та історії Голокосту, як її складової спостерігалось не лише серед викладачів та науковців університету, але й серед освіченої студентської молоді. Тому, за ініціативи Миколаївського товариства єврейської культури з 2012 року на базі університету розпочато проведення щорічної міжнародної науково-практичної конференції «Історичні мідраші Північного Причорномор'я». Перша конференція, що правда носила назву «220 років разом», але її резолюцією з метою розширення тематичних, хронологічних та географічних рамок заходу було прийняте рішення про перейменування. Однією з постійних секцій конференції є «Єврейське населення в роки Другої світової війни». Дана секція присвячена багатоаспектному висвітленню проблем Голокосту. Щороку організаційний комітет конференції отримує чи не найбільшу кількість заявок до участі саме у цій секції. Щорічно змінюється тематика проведення конференції. У 2016 році в рамках роботи конференції було проведено методичний семінар при сприянні Українського інституту вивчення Голокосту «ТКУМА» за темою: «Методика навчання питань Голокосту та Другої світової війни у профільній школі». Під час роботи круглого столу підіймалися актуальні питання, по його завершенню учасники отримали іменні сертифікати. Через актуальність та підвищений інтерес до проблем історії Голокосту серед учасників конференції, організаційним комітетом у 2020 році центральною темою конференції було проголошено: «Проблеми меморіалізації Голокосту в Україні: історія та перспективи вирішення». Резолюції конференції містять наступні рішення: сприяти збереженню пам'яті про тисячі загиблих в роки Шоа євреїв, що стали жертвами нацистського режиму, в тому числі встановленням пам'ятників та пам'ятних знаків на місцях масових поховань та території колишніх концентраційних таборів. При реалізації даної мети, враховувати вимоги Законодавства України про встановлення пам'ятних знаків.

У 2013 році на базі Миколаївського національного університету при сприянні Ізраїльського культурного центру в м. Миколаєві було розпочато проведення щорічної всеукраїнської наукової конференції для молодих

істориків, зокрема студентів і аспірантів «Історична юдаїка в молодіжному середовищі України». Організатори заходу пропонують молодим історикам, студентам та аспірантам долучитися до справи розвитку історичної юдаїки, приєднавшись до числа учасників конференції. Проводячи щорічні наукові заходи, організатори прагнуть заповнити наявну лаку в галузі знань з історичної юдаїки в Україні. Наголошують, що важлива роль у пошуку та розробці нових тем належить наймолодшому поколінню істориків, які прагнуть відійти від стереотипів минулого і планована конференція дозволяє активізувати наукову дискусію серед студентів, аспірантів та інших молодих істориків у контексті досліджень історії та сучасності наукових традицій єврейського народу. Метою конференції є сприяння формуванню в студентському та фаховому науковому середовищі України загальнонаціонального інтересу до широкого спектру проблем історичної юдаїки, однією з найвагоміших складових якої є історія Голокосту. Так само, як у випадку з міжнародною науково-практичною конференцією «Історичні мідраші Північного Причорномор'я», однією з найбільш популярних серед молодих дослідників секції є відділ присвячений історії Голокосту в Україні та світі.

Зростання цікавості до проблеми Катастрофи європейського єврейства Шоа серед викладачів та студентів університету отримало своє продовження у участі в Міжнародній науково-практичній конференції «Богданівські читання - 2017» присвяченої 75-й річниці Богданівської трагедії, де співорганізатором також виступив Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. За результатами роботи конференції було видано однойменного збірника матеріалів. Конференція пройшла 23 квітня 2017 року у рамках проведення Маршу пам'яті «Березівка – Богданівка – 2017: нагадування і попередження» у с. Богданівка Доманівського району Миколаївської області. У збірнику об'єднані дослідження про трагічні події Голокосту: його передумови, антисемітську політику, що проводилися німецько-румунськими окупантами на окупованих територіях тощо. Особлива

увага зосереджується на питання Голокосту на Півдні України, Миколаївщині, Богданівці... Збірник адресований широкому колу читачів, дослідникам, усім, хто цікавиться історичним минулим Миколаївщини [2].

Зазначені конференції завжди супроводжуються виставками наукової літератури, організованими провідними бібліотеками м. Миколаєва. Тематичними круглими столами, та участю у меморіальних заходах, присвячених увіковіченню пам'яті про жертв Голокосту, покладання квітів до пам'ятника загиблим в роки Другої світової війни євреям м. Миколаєва на Херсонському шосе біля Інтернаціонального кладовища міста. Доповіді виголошені на засіданнях конференцій та опубліковані в збірках їх матеріалів стають в нагоді при організації навчального процесу не лише у вишах Миколаївщини, але й в закладах загальної середньої освіти. Також, спонукають вчених до поглибленого вивчення старих та розробки нових тем з історії Голокосту. Надана Миколаївським товариством єврейської культури можливість публікації матеріалів конференцій сприяє поширенню її результатів серед істориків, краєзнавців, етнологів, викладачів, студентів і всіх тих, хто цікавиться актуальними проблемами історичної юдаїки України. Учасники конференції отримують друковані збірники матеріалів, котрі так само, розповсюджуються по бібліотеках України, де вони доступні для широкого загалу і допомагають у подальшому просуванні досліджень важливих і цікавих тем.

Окрім вище зазначеного традиційними заходами меморіалізації Голокосту в Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського стала участь викладачів і студентів у мітингах пам'яті, які проводяться щороку у вересні місяці в с. Богданівка, Доманівського району Миколаївської області. Так, з нагоди відзначення 75-ї річниці визволення Південно-Західної України від німецько-фашистських окупантів 22 вересня 2019 року в селах Виноградний Сад та Богданівка Миколаївської області відбувся масштабний міжнародний захід вшанування пам'яті жертв Другої світової війни «Полегла Трансністрія». До проведення долучилися студенти

214-ї академічної групи історичного факультету Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського разом з куратором Ласінською М. Ю.

Фіналом заходу стало засідання круглого столу «Проблеми меморіалізації Голокосту на Миколаївщині», участь в якому прийняли: представники єврейських організацій з України та США; представники державних органів управління різних рівнів (голови райдержадміністрацій, представники міської та обласної державної адміністрації Миколаївщини та Одещини, народний депутат Верховної ради України та ін.); науковці (доктор історичних наук Левченко Л. Л. (Державний архів Миколаївської області), кандидат історичних наук Щукін В. В., кандидат історичних наук Ласінська М. Ю. (Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського), кандидат історичних наук Сугацька Н. В. (Миколаївський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія»)); дирекція та вчителі Богданівської ЗОШ I-III ступеню Миколаївської області; представники ЗМІ.

Захід організовано та проведено на базі Богданівської загальноосвітньої школи, за участі студентів та учнів шкіл. Усі проблемні запитання, поставлені в ході роботи круглого столу, підлягали жвавому обговоренню та дискусіям. Захід спрямований на формування в молоді відчуття національної гідності та культури історичної пам'яті. За результатами роботи круглого столу було прийнято резолюцію, котра містить цілу низку рекомендацій по дослідженню і збереженню пам'ятного місця загибелі 72 тисяч (згідно румунських архівів) євреїв та по його меморіалізації.

Окрім засідання круглого столу учасники зустрічі прийняли участь у пам'ятних церемоніях, покладення квітів до могили воїнів-визволителів (с. Виноградний Сад) та до меморіалу жертв Голокосту (с. Богданівка). Катастрофа єврейського народу об'єднала представників різних національностей та конфесій, держав і континентів, широких верств громадськості, продемонструвавши єдність народів, що проживають в багатонаціональній Україні. Ініціатором заходу стали: Мітя Биков - один з 127 бранців Богданівського гетто, яким вдалося вижити та єврейські організації

України і світу (Миколаївське товариство єврейської культури (голова Рискер П. Г.), ГО "Миколаївська обласна єврейська громада" (голова Гольденберг М. Д. та ін.). Особлива роль в збереженні пам'яті про загиблих в Богданівському яру належить директору Богданівської ЗОШ О. В. Поспелову та громаді с. Богданівки, котрі багато років зберігають і доглядають меморіал, демонструючи єдність єврейського і українського народів.

Так, само щороку студенти та викладачі університету приймають участь у заходах до Міжнародного дні пам'яті жертв Голокосту. 1 листопада 2005 року Генеральна Асамблея ООН визначила 27 січня - Міжнародним днем пам'яті жертв Голокосту. Саме в цей день, в 1945 році радянські війська звільнили бранців концентраційного табору Освенцим. Щорічно, наукова, освітня та культурна спільнота м. Миколаєва разом з представниками єврейської громади й інших етнічних общин міста вшановує пам'ять мільйонів безневинних жертв фашистського режиму, значну частину з котрих становили євреї. Професорсько-викладацький склад Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського вже близько 10 років традиційно приймає участь в заходах, організованих та проведених єврейською громадою. Церемонії вшанування пам'яті жертв Катастрофи європейського єврейства Шоа, традиційно, включають в себе: виступи представників миколаївської єврейської громади (Гольденберг М.Д.), Миколаївської обласної державної адміністрації (Чеботарьов В.О.), голів наукових і освітніх установ міста (Левченко Л.Л.), свідчення дивом уцілілої в горнилі нацистських злочинів колишньої бранки - Людмили Михайлівни Редькової. Від Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського промову про необхідність збереження пам'яті та розповсюдження знання про Голокост, як спільне завдання і відповідальність в контексті багаторічної співпраці МНУ імені В.О. Сухомлинського та єврейської громади, в різні роки проголошували декани історичного факультету Шитюк Микола Миколайович та Господаренко Оксана Валеріївна. Серед слухачів присутніми були представники національних товариств, преси й телебачення, учні і вчителі загальноосвітніх

закладів, студенти та викладачі вишів м. Миколаєва. Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського традиційно представляють: доктор історичних наук, професор кафедри історії Рижева Н. О., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Ласінська М. Ю. та студенти-історики факультету. Після молитви головного рабина Миколаєва Шолома Готтліба про душі 6 мільйонів загиблих євреїв, присутні за традицією поклали квіти до пам'ятника жертвам Голокосту.

З 2019 року з ініціативою введення до навчального плану загальноуніверситетського циклу дисциплін в Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського виступив доктор історичних наук, професор кафедри історії Зеркаль Микола Миколайович. Він запропонував ввести дисципліну з історії Голокосту та виступив з презентацією студентів першокурсників.

В вересні 2019 року з ініціативи та під керівництвом кандидата історичних наук, доцента кафедри історії факультету педагогіки та психології Ласінської М. Ю. було створено студентський науковий гурток з вивчення проблем історичної пам'яті, план роботи якого містить значну кількість заходів присвячених меморіалізації Голокосту на Миколаївщині.

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського створює сприятливі умови для наукового вивчення та викладання проблеми Голокосту, а також увіковічення пам'яті його жертв. Університет став базою для проведення щорічних конференцій присвячених дослідженню історії Катастрофи європейського єврейства (Шоа), в них приймають участь не лише студенти вишу, але й студенти, учні, викладачі, вчителі з різних областей та міст України і зарубіжжя. Таким чином Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського допомагає акумулювати знання про історію Голокосту з усіх куточків світу, зберігати пам'ять про нього.

Література та джерела:

1. Козирев О.С. Огляд викладання історичної юдаїки в Миколаївському національному університеті імені В.О. Сухомлинського // Історичні мідраші Північного Причорномор'я. Випуск II / Голов. ред. Шитюк М.М.- Миколаїв: Типографія Шамрай, 2013. – С. 206-2016;
2. Богданівські читання – 2017. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 75-й річниці Богданівської трагедії (23 квітня 2017 року) / За ред. О.П. Тригуба. – Миколаїв: Типографія «Шамрай», 2017. – 228 с.

А. Таранова

ДО ПИТАННЯ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ТА ВИКЛАДАННЯ ГОЛОКОСТУ В МИКОЛАЇВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Анотація. В статті охарактеризовано основні напрямки діяльності Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського в справі викладання та меморіалізації Голокосту.

Ключові слова: Голокост, меморіалізація, викладання, заходи, університет.

А. Таранова

К ВОПРОСУ МЕМОРИАЛИЗАЦИИ И ПРЕПОДАВАНИЯ ХОЛОКОСТА В НИКОЛАЕВСКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ УНИВЕРСИТЕТЕ ИМЕНИ В. А. СУХОМЛИНСКОГО

Аннотация. В статье охарактеризованы основные направления деятельности Николаевского национального университета имени В. А. Сухомлинского в деле преподавания и мемориализации Холокоста.

Ключевые слова: Холокост, мемориализации, преподавания, мероприятия, университет.

А. Таранова

***ON THE ISSUE OF MEMORIALIZATION AND TEACHING OF THE
HOLOCAUST IN THE V.O. SUKHOMLYNSKY
MYKOLAIV NATIONAL UNIVERSITY***

Abstract. *The article describes the main activities of V.O. Sukhomlynsky Mykolayiv National University in the teaching and memorialization of the Holocaust.*

Key words: *Holocaust, memorialization, teaching, events, university.*

РОЗДІЛ 2

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЄВРЕЙСЬКИХ ГРОМАД ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

УДК 94:341.485(=411.16)

Максим Гранченко

(студент V-го курсу факультету педагогіки та психології,

Миколаївський національний університету

імені В. О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

Науковий керівник: Маріанна Ласінська,

(кандидат історичних наук, доцент кафедри історії

Миколаївського національного університету

імені В.О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

ПРОЯВИ АНТИСЕМІТИЗМУ В ЗАКОНОДАВСТВІ ТА СУСПІЛЬСТВІ В МИКОЛАЄВІ ТА ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ В СЕРЕДИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Колонізація Південноукраїнських земель в XVIII-XIX столітті відбувалася за участі багатьох національностей. Через це населення даного регіону було надзвичайно строкатим. За даними Всеросійського перепису населення 1897 року в Херсонській губернії проживало 57 національностей та етнічних груп. Євреї займали третє місце за кількістю населення, після українців та росіян (українців проживало 1462 тис. осіб, що складало 53 % населення Херсонської губернії, росіян проживало 573 тис. осіб, що складало 21 % населення, євреїв проживало 322 тис. осіб, що складало майже 12 % населення Херсонської губернії) [4, с. 4].

В місті Миколаєві в 1897 році євреї взагалі складали майже 20% населення (всього тоді в Миколаєві проживало 104586 осіб, з них євреїв було 20171). В Одесі в тому ж 1897 році цей показник перевищив 30% (з усього населення в 404 тис. осіб, євреїв проживало 141 4570 осіб) [3, с. 35].

Євреї займалися важливими справами для економіки губернії. В середині XIX століття більше половини підрядників флоту були євреями за національністю. Також вони займали значну долю в торгівлі губернії, були запрошеними спеціалістами в різноманітних виробничих на невиробничих галузях [2, с. 18].

Серед єврейського населення Херсонської губернії в XIX – XX столітті проживало також багато діячів культури. Наприклад, в 1894 році в Одесі народився відомий в Радянському Союзі письменник єврейського походження Ісаак Бабель. Восени 1895 року його родина переїхала до Миколаєва, де прожила до 1905 року. За цей час він отримав початкову освіту в Миколаївському комерційному училищі ім. графа С. Ю. Вітте. В 1905 році родина майбутнього письменника повернулася в Одесу. Вони дивом вижили під час погрому 1905 в Миколаєві [5].

Перші прояви антисемітизму в законодавстві, яке стосувалося південноукраїнських земель, почалися ще в 20-ті роки XIX століття. Тоді почався процес виселення євреїв з деяких міст. Спочатку указом 1824 року євреям, які не прийняли Російське підданство, було заборонено проживати в межах Російської імперії. А в 1829 році вийшов указ Миколи I, який передбачав виселення всіх євреїв з Миколаєва та Севастополя. На той час в Миколаєві проживало більше 700 єврейських родин.

Проти такого рішення виступив генерал-губернатор Грейг, розуміючи його катастрофічні наслідки. Але виселення все одно сталося в 1834 році. Тільки цей процес так негативно сказався на економіці і культурі цих міст, що одразу почався їх фактичний занепад. Як наслідок, новий імператор Олександр II своїм указом від 29 червня 1859 року дозволив євреям повернутися до Севастополя і Миколаєва [7, с. 10-11].

За часів імператора Олександра II рівень антисемітизму в урядових рішеннях майже зник. В 1866 р. за проханням губернатора Миколаєва В. О. Глазенапа уряд взагалі скасував будь-які обмеження, щодо проживання євреїв в губернії [6, с. 32].

Новий етап антисемітизму в урядових колах почався в часи Олександра III. Тоді було прийнято декілька антисемітських рішень, таких як виселення євреїв із Москви в 1891 році, скорочення «межі осілості» (з «межі осілості» були виключенні Таганрог, Ростовський уїзд та Ялта) та повна заборона селитися за її межами, виключення євреїв з міського самоврядування в результаті запровадження Земської реформи 1890 року та Нового Міського зводу 1892 року.

З 80-тих років XIX століття російське та українське населення по всій Російській імперії почало погроми проти єврейського населення. Їх причинами були:

- Релігійна нетерпимість з боку православного населення,
- Заздрість через те, що євреї були успішними в соціальному плані та конкурентоспроможними у всіх галузях життя на Півдні України,
- Імперська пропаганда, яка розгорнула активну антисемітську кампанію після вбивства імператора Олександра II в 1881 році та приходу до влади антисемітські налаштованого Олександра III.

Погроми здійснювало цивільне населення, яке в єврейському населенні губернії вбачало причини всіх соціально-економічних проблем. Влада та поліція в цей час або діяла неохоче, або сама погіршувало ситуацію. Імперському уряду також були вигідні антисемітські настрої в суспільстві, оскільки це давало змогу направити соціальну напругу в інший напрямок від царської влади. Серед населення часто прокочувались чутки про те, що погроми є законними та підкріплені царськими указами та наказами місцевої адміністрації, що, звісно, було брехнею. Під час погромів страждали і представники інших національностей та навіть ті, хто мав прізвища неслов'янського походження.

Перший великий погром в Російській імперії почався 15 квітня 1881 року. Тоді почалися заворушення в Єлисаветграді (нині Кропивницький), в Київській, Полтавській, Чернігівській, Полтавській, Подільській та інших губерніях. В Херсонській губернії також сталися заворушення. 1 травня хвиля насильства дійшла до Миколаєва, а 14 листопада до Одеси. Кількість постраждалих нині точно вказати важко.

В часи Миколи II антисемітські настрої в суспільстві загострилися. 21 квітня 1899 року в Миколаєві стався ще один погром. На цей раз мародери обмежилися звичайними пограбуваннями. Після проведених обшуків у місті частина речей була повернена власникам, а злочинці отримали штрафи та тюремні ув'язнення різного терміну утримання [1, с. 238].

В 1905 році по всій території Російської імперії почалися масові страйки та повстання. В деяких повстаннях євреї також приймали участь, але цей час анархії місцеве населення використало для продовження погромів. В Одесі заворушення тривали 5 днів, з 18 по 23 жовтня 1905 року. Загибло більше 150 осіб. 19 жовтня почалися заворушення в Миколаєві, під час яких відбувалися масові пограбування. Постраждало 575 осіб, було пограбовано 74 лавки. Серед постраждалих були не тільки євреї, а багато інших неслов'янських національностей.

22 травня 1907 року було прийнято циркуляр П. Столипіна, в якому приписувалося не застосовувати депортації до представників єврейської національності, які незаконно оселилися за «межею осілості» за умови, якщо вони оселилися до 1 серпня 1906 року, мають родину, прибуток і в цілому не є небезпечними для суспільства. В теорії цей циркуляр мав знизити рівень антисемітизму в країні, але сталося навпаки. Миколаївський градоначальник прийняв рішення, що треба виселити євреїв «перебування яких шкодить суспільному порядку, які викликають невдоволення місцевого населення, кримінальні елементи та які оселилися після 1 серпня 1906 року».

Виселення євреїв почалося вже в 1907 році. Нерідко виселяли і тих, які постійно жили в місті, але тимчасово виїжджали. В 1910 році цей процес набув

масового характеру. В серпні 1910 року було створено документ «Свідчення про перепис єврейського населення м. Миколаєва». В них зазначалося, що в Миколаєві проживало 22585 осіб, право проживання мали тільки 4624 особи. Всім іншим треба було довести, що вони поселилися до 1 серпня 1906 року. Цей процес було зупинено тільки з початком Першої світової війни, коли 28 липня 1914 року було видано розпорядження Міністерства внутрішніх справ, яке приписувало зупинити депортації євреїв на час військових дій [8].

Література та джерела:

1. Гриневич Е.В. К вопросу о еврейских погромах на Николаевщине (конец XIX – начало XX века)// Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. IV Миколаївська обласна краєзнавча конференція – Миколаїв: Атол, 2002 – С. 238-240 с.
2. Гриневич О.В. Історія заселення Миколаївщини та розвитку національних культур / О.В. Гриневич // Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону / за ред. Л. С.-М. Каймаразової – Миколаїв: Вид-ць Прокопчук Т. Ю., 2012 – С. 17-22
3. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года / Под ред. Н. А. Тройницкого. - СПб.: Изд. Центр. Стат. комитетом М-ва вн. дел, 1897 - 1905. - Вып. 7: Наличное население обоего пола по уездам, с указанием числа лиц преобладающих родных языков. - 38 с.
4. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года / Под ред. Н. А. Тройницкого. - СПб.: Изд. Центр. Стат. комитетом М-ва вн. дел, 1897 - 1905. - Вып. 6: Наличное население обоего пола по уездам и городам, с указанием преобладающих вероисповеданий и главнейших сословий. - 60 с.
5. Українська радянська енциклопедія : [в 12-ти т.] / гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. — 2-ге вид. — Т. 1 : А — Борона. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1977. — С. 311.
6. Шкварець В.П. Єврейське населення Миколаївщини – сторінки історії / В.П. Шкварець // Еврейское население на Николаевщине: док. и материалы

/отв. ред. К. С. Восьмирко – Николаев: Гос. архив Николаев. обл., 1996. - С. 32-34

7. Щукин В.В. Еврейские адреса города Николаева / В.В. Щукин – Николаев: Издатель Шамрай П.Н., 2005 – 144 с.

8. Щукин В.В. Столыпинский циркуляр 1907 г. и второе выселение евреев из Николаева / В.В. Щукин // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. IV Миколаївська обласна краєзнавча конференція – Миколаїв: Атол, 2002 – С. 236-237

М. Гранченко

**ПРОЯВИ АНТИСЕМІТИЗМУ В ЗАКОНОДАВСТВІ ТА СУСПІЛЬСТВІ В
МИКОЛАЄВІ ТА ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ
В СЕРЕДИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Анотація. В цій статті автор наводить статистичні дані щодо єврейського населення Херсонської губернії загалом та міст Одеси і Миколаєва зокрема в кінці ХІХ – початку ХХ століття. Також проаналізовані законодавчі акти щодо єврейського населення Херсонської губернії середини ХІХ - початку ХХ століть, а також розглянуті погроми проти єврейського населення в кінці ХІХ – на початку ХХ століть.

Ключові слова: євреї, антисемітизм, депортація, єврейський погром.

М. Гранченко

**ПРОЯВЛЕНИЯ АНТИСЕМИТИЗМА В ЗАКОНОДАТЕЛЬНОМ И
ОБЩЕСТВЕ В НИКОЛАЕВЕ И ХЕРСОНСКОЙ ГУБЕРНИИ
В СЕРЕДИНЕ ХІХ - НАЧАЛЕ ХХ ВЕКА**

Аннотация. В этой статье автор приводит статистические данные о еврейском населении Херсонской губернии, в целом и городов Одессы и Николаева, в частности в конце ХІХ - начале ХХ века. Также проанализированы законодательные акты, которые касались еврейского населения Херсонской губернии середины ХІХ - начала ХХ веков, а также

рассмотрены погромы против еврейского населения в конце XIX - начале XX веков.

Ключевые слова: *евреи, антисемитизм, депортация, еврейский погром.*

M. Hranchenko

EXERTION OF ANTI-SEMITISM IN LEGISLATION AND SOCIETY IN MYKOLAIV AND THE KHERSON PROVINCE IN THE MID OF XIX - THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Abstract. *In this article, the author cites statistics of the Jewish population of the Kherson province in general, and the cities of Odessa and Mykolaiv in particular, at the end of the 19th - beginning of the 20th centuries. It also analyzed the legislative acts that concerned the Jewish population of the Kherson province in the middle of the XIX – early XX centuries, and also considered the pogroms against the Jewish population in the late XIX - early XX centuries.*

Key words: *Jews, anti-Semitism, deportation, Jewish pogrom.*

РОЗДІЛ 3

Єврейська община в етнополітичному, культурному й економічному просторі України та світу

УДК [94:327](569 .4:5)(045)

Володимир Іванов

(студент V-го курсу)

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна)*

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ІЗРАЇЛЮ З НЕМУСУЛЬМАНСЬКИМИ КРАЇНАМИ АЗІЇ

Зовнішньополітична діяльність Держави Ізраїль впродовж свого існування не уявляється без такого важливого вектору, як взаємини з немусульманськими країнами азіатського континенту. Тим більше, що ці зв'язки служать певною альтернативою відносинам з державами близькосхідного регіону і виходом на нові ринки збуту ізраїльської продукції. Характер цих взаємин за 60 років існування єврейської держави зазнав значної еволюції.

Розпочнемо наш огляд з Китаю, який ще в 1947 році був єдиною державою в Азії, яка не голосувала в ООН проти утворення єврейської держави. Ізраїль був в числі перших країн некомуністичного блоку, яка визнала КНР в січні 1950 року, внаслідок чого перервалися відносини Ізраїлю з Китайською Республікою на Тайвані.

Внутрішні зміни в Китаї зробили можливим встановлення відносин з єврейською державою, що, в свою чергу, відкрило шлях до контактів між Ізраїлем та іншими країнами Далекого Сходу і Південно-Східної Азії. З середини 1980-х рр. почали встановлюватися неофіційні торгівельні зв'язки і

дипломатичні контакти між Ізраїлем і КНР. На початку 1990-х років між Ізраїлем і КНР були встановлені торговельні, культурні і туристичні зв'язки, налагодилася співпраця в сільському господарстві та науці.

У другій половині 1990-х років відносини між Ізраїлем і КНР продовжували активно розвиватися. У 1997 році Ізраїль відвідали віце-прем'єр уряду і міністр закордонних справ КНР. Збільшувалася кількість офіційних візитів на вищому рівні. З 25 по 29 травня 1998 року прем'єр-міністр Держави Ізраїль Б. Нетаньяху перебував з офіційним візитом в Китаї, 25-30 квітня 1999 року Китай відвідав президент Ізраїлю Е. Вейцман. Китайські керівники також відвідали Ізраїль з відповідними візитами. У 2000 році Ізраїль відвідав з офіційним візитом президент Китаю Цзян Цземінь [1].

Між країнами зберігається взаємна зацікавленість у розвитку подальшої співпраці. Китай цікавий Ізраїлю як величезний ринок товарів і технологій, а також джерело стратегічно важливої сировини. У свою чергу Ізраїль для Китаю є джерелом високих технологій, в першу чергу у військово-технічній сфері [2, с. 18].

Щодо міжнародних відносин з Індією, то необхідно зазначити, що до проголошення її незалежності в 1947 році в країні проживала досить численна єврейська діаспора, яка налічувала кілька десятків тисяч чоловік. Після припинення підтримки з боку англійської колоніальної адміністрації традиційна торговельно-економічна діяльність євреїв в Індії стала зазнавати обмежень з боку нової влади, у зв'язку з чим вже до середини 1980-х років велика частина євреїв (близько 25 тис. осіб) репатріювалася до Ізраїлю.

Під час арабо-ізраїльського конфлікту Індія зайняла, в цілому, проарабську позицію. У другій половині 1990-х - початку 2000-х років відносини між двома країнами покращилися. 29 січня 1992 року індійський уряд заявив про встановлення повних дипломатичних відносин з Ізраїлем. Поліпшенню відносин між двома країнами сприяв візит великої ізраїльської делегації, до якої входили багато бізнесменів, державних діячів під керівництвом прем'єр-міністра країни А. Шарона, який відбувся у вересні 2003

року. Під час візиту були підписані важливі угоди про співпрацю в різних областях [1].

Високий рівень співпраці Ізраїлю та Індії в значній мірі пояснюється досить складним характером взаємовідносин останньої з мусульманськими державами, перш за все з Пакистаном, що також важливо для Тель-Авіва. США підтримують подібні зв'язки в цілях створення нової стратегічної осі протидії ісламському екстремізму, а також з метою посилення Індії, як противаги Китаю

Загалом ізраїльсько-індійське співробітництво у військово-технічній сфері є пріоритетним для Держави Ізраїль, оскільки дозволяє відкривати нові джерела фінансування власного військово-промислового комплексу, а значить, створювати нові зразки сучасної військової техніки, що відкриває перспективи для скорочення залежності від американських поставок [4].

Паралельно з розвитком відносин з Китаєм, ізраїльське керівництво прагнуло поліпшити характер своїх взаємин з іншими країнами Східної і Південно-Східної Азії. У грудні 1994 року прем'єр-міністр Ізраїлю І. Рабін після візиту в КНР також відвідав Японію і Південну Корею, які через побоювання втратити арабські ринки уникали до цього широкого економічного співробітництва з Ізраїлем. В ході цих візитів було досягнуто домовленостей і підписано угоди про розширення взаємної торгівлі. Дипломатичні контакти між Ізраїлем і Японією стали виникати з початку 1950-х років. У грудні 1952 року в Токіо відкрилося ізраїльське представництво, але лише в 1963 році представництва Ізраїлю в Японії і Японії в Ізраїлі отримали статус посольств. У 1970 році між двома державами було укладено угоду про взаємодопомогу. З огляду на сильну залежність японської енергетичної системи від імпорту нафти з країн Близького Сходу, уряд Японії демонстративно намагався не розвивати активно торгово-економічне співробітництво з Ізраїлем. Лише на рубежі 1980-1990-х років підхід Японії до близькосхідного конфлікту став більш збалансованим. У 1988 році міністр закордонних справ Японії С. Уно відвідав Ізраїль, а в 1992 році міністр закордонних справ Ізраїлю Ш. Перес з візитом у

відповідь відвідав Японію. У 1995 і 2006 роках японський прем'єр-міністр відвідував з офіційним візитом Ізраїль, в 2005 і 2007 роках.

У першій половині 1990-х років обсяг двосторонньої торгівлі між Ізраїлем і Японією неухильно зростає, розвивалося економічне і науково-технічне співробітництво між двома державами. З Ізраїлю до Японії поставлялася хімічна сировина і оброблені діаманти, з Японії в Ізраїль - промислове обладнання, електроніка та автомобілі. Ізраїль - одна з небагатьох країн світу, що має позитивний баланс торгівлі з Японією [5].

На рубежі ХХ-ХХІ ст. стали активно розвиватися відносини між Державою Ізраїль і Республікою Південна Корея. Початок нового етапу у взаєминах між двома країнами поклав, візит в 1994 році ізраїльського прем'єр міністра І. Рабіна в Південну Корею. Основний нахил ізраїльська сторона робить на розвиток двосторонніх торговельно-економічних відносин, і перш за все на поставку озброєння [6].

Військово-технічне співробітництво між Ізраїлем і Південною Кореєю розвивається досить активно. Так, в 2004 році був укладений контракт на поставку в азіатську країну ізраїльських тренувальних систем бойового польоту, здійснюються й інші поставки військової техніки. Крім військово-технічних, активно розвиваються торговельно-економічні зв'язки в різних напрямках. У 2006 році близько 300 ізраїльських фірм співпрацювали з партнерами з Південної Кореї.

Розвиток торговельно-економічного співробітництва отримав серйозну підтримку з боку урядів обох країн. У 2005 році Ізраїль відвідав тодішній міністр закордонних справ Південної Кореї, в січні 2007 року глава ізраїльського МЗС Ципі Лівні вирушила з робочим візитом до Південної Кореї. При зустрічах представників урядів двох країн обговорювалися питання, пов'язані не тільки з комплексом двосторонніх відносин, але також і з питань близькосхідної проблематики [7].

Отже, можна зазначити, що стратегія єврейської держави в щодо немусульманських країн Азії спрямована на встановлення міцних торгово-

економічних контактів, пошук перспективних ринків для експорту ізраїльських товарів. Важливим є розвиток співпраці Ізраїлю з немусульманськими країнами Азії у військово-технічній сфері. В даному напрямку найбільш перспективними ринками для ізраїльської військової техніки є Китай, Індія, Південна Корея. розвиваючи активне політичне співробітництво з такими країнами, Ізраїль також прагне заручитися підтримкою на Близькому Сході, перш за все в питаннях вирішення арабо-ізраїльського конфлікту і протиріч з Ісламською Республікою Іран. Також традиційним напрямком ізраїльської зовнішньої політики в країнах Азії є стимулювання еміграції їх єврейського населення в Ізраїль.

Література та джерела:

1. Israel Among the Nations: Asia and the Pacific. 01.10.2006 // <http://www.mfa.gov.il/MFA/Facts+About+Israel/Among+the+Nations/ISRAEL+AMONG+THE+NATIONS-+Asia+and+the+Pacific.htm>.
2. Сатановский Е.Я. Израиль в современной мировой политике: вероятные стратегические противники и стратегические партнеры. М.: ИИИБВ, 2001. С. 38.
3. Мамаев Ш. Израиль – лучший друг Индии // Эксперт. № 39 (392). 20.10.2003. // <http://www.expert.ru/printissues/expert/2003/39/39ex-novost1/>
4. США предоставят помощь, если Израиль разорвет контракт с Индией. 30.03.2003 // <http://www.sedmoycanal.com/news.php3?id=38443>
5. Премьер-министр Японии прибыл в Израиль с официальным визитом // 11.07.2006. <http://www.newsru.co.il/israel/11jul2006/japan.html>
6. Южная Корея и Израиль заключили контракт на поставку военных систем // <http://www.aviaport.ru/digest/2004/10/11/84523.html>
7. Глава МИД Израиля отправилась с визитом в Южную Корею и Японию. 16.01.2007 // <http://www.rian.ru/politics/foreign/20070116/59115294.html>

В. Іванов

**ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ІЗРАЇЛЮ З НЕМУСУЛЬМАНСЬКИМИ
КРАЇНАМИ АЗІЇ**

Анотація. В даній статті розглядається історія розвитку відносин Держави Ізраїль і немусульманських країн Азії з 1948 року до початку XXI століття. Основний акцент статті припадає на аналіз стратегії, проблематики розвитку відносин Ізраїлю з окремими державами Азії. Метою даної роботи є висвітлення розвитку взаємовідносин з країнами Південно-Східної Азії і Далекого Сходу, а також дослідження перспектив сучасної ізраїльської зовнішньої політики на азіатському напрямку.

Ключові слова: Азія, Ізраїль, немусульманські країни, прем'єр-міністр, співробітництво.

В. Іванов

**ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ИЗРАИЛЯ С НЕМУСУЛЬМАНСКИМИ
СТРАНАМИ АЗИИ**

Аннотация. В данной статье рассматривается история развития отношений Государства Израиль и немусульманских стран Азии с 1948 года до начала XXI века. Основной акцент статьи приходится на анализ стратегии, проблематики развития отношений Израиля с отдельными государствами Азии. Целью данной работы является освещение развития взаимоотношений со странами Юго-Восточной Азии и Дальнего Востока, а также исследования перспектив современной израильской внешней политики на азиатском направлении.

Ключевые слова: Азия, Израиль, немусульманские страны, премьер-министр, сотрудничество.

V. Ivanov

ISRAEL'S RELATIONS WITH NON-MUSLIM ASIAN COUNTRIES

Abstract. The main emphasis is placed on the analysis of strategies, the problems of the development of relations between Israel and separate Asian countries. The purpose of the work is elucidation of development of relationships with

south-eastern asian countries and far eastern countries, and exploring perspective of modern Israel external policy on asian route.

Key words: *Asia, Israel, non-Muslim countries, Prime Minister, cooperation*

УДК 94 (=411.16): [930.2]

Вікторія Літовченко

(студентка 42 групи спеціальності «Початкова освіта. Англійська мова»,
КВНЗ КОР «Богуславський гуманітарний коледж
імені Івана Семеновича Нечуя-Левицького»,
м. Богуслав, Україна)

Науковий керівник: Л. Бергеля

(спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист,
КВНЗ КОР «Богуславський гуманітарний коледж
імені Івана Семеновича Нечуя-Левицького»,
м. Богуслав, Україна)

ЄВРЕЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В 1917- 1921 РР.: ІСТОРИКО- ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС

Етнонім «єврей» (від арамейського «ебер», тобто той, хто прийшов до Ханаану (стародавня назва території сучасних Ізраїлю, Лівану та Західної Сирії) з другого боку р. Євфрат) у Біблії вперше вживається щодо праотця Авраама (від давньоєврейського – батько багатьох). Інша версія походження терміну – від «єгудит», «іудей» – пов'язується з державою Іудея (10–6 ст. до н.е.), де мешкало плем'я («коліно») Іуди. В давньоруську мову термін «єврей» як назва певного етносу прийшов від церковнослов'янської з середньогрецької, а в українську – від західнослов'янської мови. Ще одне етнічне ім'я – «юдей» (з італ. «giudeo», з лат. judaeus) – походить від гебрейського імені Юда, що

означає «славетний», «хвалений». В українську мову цей термін прийшов з польської мови. Проте наразі загальноживаним і політично коректним вважається етнонім «єврей».

Перша світова війна не виправдала жодних сподівань євреїв на позитивні зміни, натомість принесла їм чимало горя та страждань. У Росії, особливо після поразок армії на фронтах протягом 1-ї пол. 1915 року, стало виразно проглядати посилення антиєврейських настроїв. Євреїв почали звинувачувати в «шпигунстві на користь Німеччини», в «революційному розкладанні армії»; посилилася антисемітська агітація у пресі, водночас друкування повідомлень про героїзм євреїв на фронтах заборонялося цензурою; в самій армії поширювалися відверто антиєврейські накази та розпорядження на кшталт надісланого влітку 1915 року Головним управлінням Генштабу «Переліку питань про ставлення євреїв до сучасної війни», що його належало використовувати командуванню частин для збирання інформації про «всю шкідливість перебування євреїв» у збройних силах. Просякнуті духом ворожості та упередження питання анкети – «Випадки недоброчливого ставлення до наших солдатів-неєвреїв і на загал до наших частин», «Випадки шкідливого впливу негативних моральних сторін солдатів-євреїв на інших солдатів частини», «Характерні випадки кволості та меншої витривалості, виявлені під час бойових дій», «Випадки участі місцевого єврейського населення в шпигунстві» і таке ін. – наперед визначали характер відповідей. Схожі процеси відбувалися і в Австро-Угорщині, де мусувалися стереотипні звинувачення євреїв у боягузтві, зрадництві, нагріванні рук на війні, й де, так само як у Росії, влада нічого не робила, щоб захистити суспільство від проявів антисемітизму.

Бойові дії, що їх вели ворогуючі сторони, стали справжнім нещастям для цивільного єврейського населення, яке проживало в прифронтових місцевостях. Ще однією сумною реалією війни стало масове біженство та примусове виселення євреїв. Після відступу австро-угорської армії біженці-євреї тікали до Угорщини, Чехії, Моравії, Верхньої Австрії. У свою чергу, командування

російськими військами під приводом захисту тилу від «потенційно ворожих елементів» депортувало євреїв у віддалені від фронту губернії Російської імперії – Нижегородську, Пензенську, Єнісейську.

Війна практично зруйнувала традиційний спосіб життя єврейства, посиливши в ньому, з одного боку, асиміляційні процеси, а з іншого – національні рухи. Радикалізація міжетнічних взаємин в умовах війни, масові погроми, що їх пережило єврейство, об'єктивно сприяли посиленню серед євреїв сіоністських та ліворадикальних, соціалістичних настроїв [1, с. 76].

В ході Лютневої революції 1917 року було повалено російське самодержавство. Тимчасовий уряд скасував усі антисемітські закони царського уряду. Євреям були надані рівні громадянські, політичні та національні права з іншими народами Росії. Революція дала потужний поштовх розвитку єврейських політичних рухів, суспільного й культурного життя. Тисячі товариств, клубів, гуртків, що утворювалися по всій країні, сприяли відродженню єврейської мови, історії Єврейської політичної організації та партії вийшли з підпілля. Сотні політкаторжан-євреїв повернулися із заслання. В містечках проходили вибори до єврейських громадських органів. По всіх фронтах прокотилася хвиля мітингів і зібрань євреїв-військовиків, почалося їхнє об'єднання в спілки.

До складу Малої ради (див. Комітет Української Центральної Ради) увійшло 16 представників від єврейської організації і партій, а в Українській Центральній Раді євреям було відведено 50 місць. У складі Генерального секретаріату Української Центральної Ради було створено ген. секретарство з міжнаціональних справ, де передбачалася посада товариша (заст.) генерального секретаря з міжнаціональних справ з єврейських питань. Після проголошення Української Народної Республіки в листопаді 1917 року статус товаришів генеральних секретарів з міжнаціональних справ було підвищено до рівня повноправних генеральних секретарів. Пізніше було утворено генеральне секретарство (згодом – міністерство) єврейських справ, на чолі якого став Зільберфарб. У Раді народних міністрів Української Народної Республіки

працювали також такі єврейські діячі, як С. Гольдельман, А. Марголін, М. Рафес та ін.

Ліберальні закони Тимчасового уряду, а також прогресивна національна політика УЦР сприяли розвиткові єврейської культури на українських землях. На початку 1918 року в Києві було утворено товариство сприяння розвитку єврейської культури (Культурліга). Яскравим свідченням плідної українсько-єврейської співпраці стало прийняття УЦР 22(09) січня 1918 року Закону Української Народної Республіки про національно-персональну автономію, що за своїм лібералізмом був безпрецедентним у модерному законодавстві. Однак відмова єврейських партій в УЦР підтримати IV Універсал УЦР про державну незалежність України (див. Універсали Української Центральної Ради) стала причиною погіршення українсько-єврейських стосунків [3, с. 98].

Після гетьманського перевороту 1918 року всі законодавчі «соціалістичні експерименти» УЦР, в тому числі Закон про національно-персональну автономію, були скасовані. Тим часом єврейським політичним партіям вдалося завершити роботу з підготовки виборів до Єврейського тимчасового парламенту. 24–26 (11–13) серпня 1918 року у Києві члени громадянських рад обрали Єврейський національний секретаріат (Ваад Гапоель га-Леумі) – верховний виконавчий орган Тимчасових національних зборів євреїв України. Із 125 членів Тимчасових національних зборів 67 представляли сіоністів, 23 – Бунд, 12 – Фарейнігте, 4 – Фолькспартай, 19 – інші політичні сили. За підсумками виборів були створені Малі національних збори з 25 членів на пропорційній основі та коаліційний секретаріат. Певними здобутками було позначене в цей період єврейське культурне життя: 9 червня (27 травня) 1918 року засновано Єврейський народний університет.

За умов громадянської війни в Україні 1917–1921 років єврейство було представлене в усіх політичних таборах, що виборювали владу в Україні: чимало єврейських громадянських і політичних діячів виявили прагнення до тісної співпраці з українською владою, водночас частина зрусифікованої єврейської інтелігенції підтримувала білий рух, євреї-анархісти були серед

ідеологів махновського руху: П. Аршинов, В. Волін (Ейхенбаум), М. Черняк, Л. Зіньковський (Льова Задов), А. Буданов та ін. Помітною була відносна частка євреїв в органах радянської влади та верхівці РКП(б). Так, у національному складі найвищої партійної еліти РКП(б) 1917–1919 років частка євреїв була другою після росіян (відповідно 44,4 % та 27,8 %). Загальновідомими в країні стали імена таких вождів революції, як Л. Троцький, Я. Свердлов, Г. Зінов'єв, М. Урицький та ін. [2, с. 12].

Ще 1 лютого (19 січня) 1918 року з метою впливу на єврейську бідноту РНК РСФРР створила Комісаріат у єврейсько національних справах, який мав статус відділу в керованому Й. Сталіним Наркоматі в справах національностей. Єврейський комісаріат, очолюваний більшовиком С. Диманштейном, провадив доволі активну роботу з пропаганди ідей більшовизму серед євреїв і боровся з антисемітизмом. На початку липня 1918 року Євком скликав з'їзд представників усіх єврейських громад. На ньому було обрано Центральне бюро з координації роботи всіх єврейських організацій у країні. Щодо єврейської політичної еліти в Україні, то наприкінці громадянської війни на бік переможців перейшла значна частина євреїв з єврейських соціалістичних партій – недавніх союзників УЦР. В УСРР в травні 1919 року було утворено окрему Єврейську комуністичну спілку (Комфарбанд) на основі Комбунду та ін. груп Бунду, а також Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії, до керівництва якої увійшли М. Рафес, А. Мережин, А. Чемериський та ін. Попри це багато євреїв лишалися байдужими до більшовицької справи. У 1918–1919 роках відсоток євреїв у Червоній армії був незначним, а в 1920 році, коли були проведені масові мобілізації, він ледь досяг 1,3 % при загальній кількості євреїв у складі населення всіх радянських республік – 4 % [2, с. 81].

Тим часом Громадянська війна обернулася жахливою трагедією для єврейської громади України. Приналежність частини євреїв до того чи іншого ворогуючого табору, проголошення єврейськими громадами нейтралітету не рятували від погромів. За приблизними даними, протягом 1917 – початку 1921 років в 524 населених пунктах України різними військовими угрупованнями

було вчинено 1236 погромів, внаслідок чого загинуло від 30 до 60 тисяч осіб. Жах і руйнування спричинили також масове біженство серед євреїв. В деяких місцях погромникам намагалися протистояти стихійно створювані загони єврейської самооборони. Єврейські представники в урядах УНР, РСФРР та УСРР ініціювали благодійну допомогу євреям, що постраждали від погромів. Значну роль у цьому відіграли Всеукраїнські єврейські громади котрі допомогали євреям, які постраждали від погромів (Всеукраїнський єврейський громадський комітет).

Євреї у міжвоєнній УСРР – УРСР потрапили під руйнівну машину тоталітаризму, як і інші нації, що проживали в державі. Дії більшовиків, спрямовані на викорінення з свідомості людей національної пам'яті і релігії, зокрема іудаїзму, «червоний терор» проти «буржуїв», у тому числі й дрібних власників (серед яких було чимало євреїв), запровадження «воєнного комунізму», ліквідація багатопартійності – не лише не сприяли нормалізації життя єврейських громад, а навпаки – руйнували його. Багато євреїв вирішило якнайшвидше покинути підпорядковану більшовикам територію. Протягом 1920–1921 років з УСРР виїхало за кордон близько 200 тис. євреїв. Кількість біженців була б ще більшою, якби з ініціативи Головного бюро євсекцій при ЦК РКП(б) радянський уряд не вжив адміністративних заходів для гальмування еміграційного потоку [1, с. 76].

Найвиразнішим свідченням протидії найбільш активної частини єврейства радянській сталізації стало існування впродовж 1920-х рр. в СРСР і, зокрема, в УСРР розгалуженої мережі підпільних осередків сіоністських політичних партій та молодіжних організацій. Формально єдиною легально діючою опозицією протягом 1920-х рр. залишалася Єврейсько-комуністична партія Поалей Ціон, під керівництвом якої (до злиття з Російською комуністичною спілкою молоді в січні 1923 року) діяла Єврейська комуністична спілка молоді. Через заборони та переслідування сіоністські партії були змушені перейти на нелегальне становище, проте не тільки зберегли, а й суттєво збільшили свою популярність серед широких верств єврейства. Це стосувалося, зокрема, осередків Сіоністської трудової партії та Соціалістичної сіоністської партії, що

постали (1920) після розколу організації Цеїре Ціон. У тісному контакті з сіоністськими політичними партіями діяли в Україні й численні сіоністські молодіжні рухи та організації – «Маккабі», Гашомер гацоїр, «Гехолуц» та ін. Наприкінці 1925 року на обліку Державного політичного управління УСРР перебував 7601 член сіоністських політичних партій, а кількість дійсних членів сіоністських організацій обраховувалася спецорганами в 30 тис. осіб. Восени 1924 року по містах і містечках України прокотилася хвиля масових арештів активістів сіоністського руху. Завершенням розгрому цього руху стала офіційна заборона в 1928 року діяльності Поалей Ціон. Згортання непу, форсована індустріалізація, примусова колективізація сільського господарства та, як наслідок цього – голодомор 1932–1933 років в УСРР не обійшли єврейської спільноти: попри відновлення на терені УСРР у 1932–1933 роках діяльності Агро-Джойнту помітна частина містечкового єврейства розділила трагічну долю українських селян [3, с. 23].

Війна практично зруйнувала традиційний спосіб життя єврейства, посиливши в ньому, з одного боку, асиміляційні процеси, а з іншого — національні рухи. Радикалізація міжетнічних взаємин в умовах війни, масові погроми, що їх пережило єврейство, об'єктивно сприяли посиленню серед євреїв сіоністських, соціалістичних та ліво-радикальних настроїв.

Література та джерела:

1. Гольдельман С. Листи жидівського соціал-демократа про Україну: Матеріали до історії українсько-жидівських відносин за часів революції. Відень, 1921; 1964;
2. Гусев-Оренбургский С. Книга о еврейских погромах на Украине в 1919 г.: Составлено по официальным документам, докладам с мест и опросам пострадавших. М., 1923;
3. Чериковер И. Н. Антисемитизм и погромы на Украине, 1917–1918: К истории украинско-еврейских отношений. Берлин, 1923.

В. Литовченко

***ЄВРЕЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В 1917- 1921 РР.: ІСТОРИКО-
ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС***

Анотація: В статті розповідається про життя євреїв на території України впродовж 1917-1921 рр. Утворення політичних партій та організацій. Біженство та примусове виселення євреїв.

Ключові слова: євреї, УСРР, політичні партії, революція, «червоний терор».

В. Литовченко

***ЕВРЕЙСКОЕ НАСЕЛЕНИЕ УКРАИНЫ В 1917-1921 ГГ.: ИСТОРИКО-
ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС***

Аннотация: В статье рассказывается о жизни евреев на территории Украины в течении 1919-1921 гг. Образование политических партий и организаций. Беженство и принудительное выселение евреев.

Ключевые слова: евреи, УССР, политические партии, революция, «красный террор».

V. Litovchenko

***THE JEWISH POPULATION OF UKRAINE IN 1917-1921:
HISTORICAL AND POLITICAL DISCOURSE***

Abstract: This article is about life of Jews on territory of Ukraine in 1917-1919. Development of Jewish political, public and cultural life. Refugee and force eviction of Jews. Revival of the Jewish language and traditional way of life. Formation of political parties and organizations. A refugee is among Jews.

Key words: Jews, USSR, political parties, revolution, «red terror».

УДК 94:341.485(=411.16)

Вікторія Лозован

*(студентка II-го курсу факультету педагогіки та психології,
Миколаївський національний університету
імені В. О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

Науковий керівник: Маріанна Ласінська,

*(кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
Миколаївського національного університету
імені В.О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТКИ «КУМРАНСЬКІ СУВОЇ»

Однією з найвизначніших пам'яток, яку вивчає Біблейська археологія є Кумранські сувої, знайдені в регіоні Мертвого моря. Не дивлячись на те, що в Україні дослідженням питання вивчення різних наукових аспектів пов'язаних з даною проблематикою займаються все більше і більше вчених, історія археологічного вивчення пам'ятки зустрічається лише, як складова загальних праць з історії світової археології, або як інтерактивна частина робіт по вивченню самих манускриптів. Одним з найбільш відомих вітчизняних дослідників в галузі кумраністики є Віталій Чорноіваненко, автор численних статей та монографій.

Кумранські сувої, являють собою зібрання, насамперед, стародавніх

рукописів чи, наприклад, релігійних текстів, які були написані на пергаменті чи на папірусі, що згортався так би мовити у звій.

Ці сувої були в перше відкриті у 1947 році в печерах місцевості, розташованої на Західному березі ріки Йордан, біля сухого плато Кумран за майже легендарних обставин. Саме від імені місцевості Кумран за розповсюдженою археологічною традицією вони і отримали свою назву. Історія археологічного відкриття пам'ятки стверджує, що ці рукописні тексти були винайдені неподалік руїн Хірбет Кумран, а також у низці інших відкритих печер в Юдейській пустелі та в Масаді, тощо. Визначальну роль у відкритті манускриптів відіграв ізраїльський археолог професор Єврейського університету в Єрусалимі Елієзер Ліпа Сукенік. Він сприяв придбанню Єврейським університетом кількох стародавніх сувоїв Мертвого моря у 1947 році і решту свого життя після цього присвятив їх дослідженню. Після його смерті побачила світ його робота «Зібрання рукописів Мертвого моря» де були опубліковані результати досліджень і переклади зібраних Сукеніком манускриптів. Справу життя археолога продовжив його син, не менш відомий ізраїльський дослідник біблейських старожитностей Їгаель Ядін. Їгаель Ядін так само, як і його батько сприяв придбанню Державою Ізраїль сувоїв Мертвого моря для наступного дослідження, зокрема в лабораторіях Єврейського університету в Єрусалимі, при якому з 1969 року Їгаель Ядін очолював Інститут археології.

З 1947 по 1956 рік була знайдена більша частина Кумранських манускриптів. Одразу ж після перших публікацій знахідок ще один всесвітньовідомий археолог і знавець старожитностей Близького Сходу Вільям Олбрайт назвав їх знахідку «найбільшим відкриттям рукописів у новітній історії». Надалі відбувається їх камеральне вивчення, в процесі якого вчених цікавить на сам перед питання історії створення і авторства сувоїв Мертвого моря, мови якою вони були написані, обставини за яких виготовлялися, датування, призначення самих сувоїв та печер де їх було знайдено, тощо.

Через те що більшість сувоїв була сильно ушкоджена часом, їх

прочитання та переклад становили не аби яку складність. Для вивчення фрагментів манускриптів у 1953 р. в Єрусалимі було створено комітет учених, на який покладалося завдання з їх дослідження, та збирання до купи розрізнених уривків з метою наступного перекладу і аналізу. За традицією ізраїльської, як в принципі і світової археології, до складу робочої групи комітету входили представники з різних країн світу, такі як: Д. Мілік, М. Байє, П. Бенуа, Д. Старкі (Франція); Ф. Крос, П. Скіган (США); Д. Алегро, Д. Страгнел (Великобританія); Д. Бартелемі (Швейцарія); К. Ганцінгер (ФРН); Л. Гардінг (Йорданія) та ін.

Результати досліджень показали, що Кумранські сувої переважно складені на івриті, частково - арамейською мовою, подекуди, зрідка, зустрічаються шматки тексту у вигляді грецьких перекладів біблійних сюжетів. Саме ці фрагменти викликають в дослідників найбільші сумніви. Деякі вчені вважають, що тексти написані палеоеврейським письмом, тому, логічно, що кумраністи говорять про наявність єврейського шрифту у цих сувоях. Також, на підставі дослідження кумранських текстів стало можливим вивчати особливості біблейського івриту, що є дуже цінним.

Матеріал виготовлення сувоїв, також викликав в дослідників багато запитань. Деякі науковці, досліджуючи вцілілі звої, не безпідставно стверджували, що основним матеріалом для виконання цих рукописів був пергамент з козячої чи з овечої шкіри. Також, для їх виготовлення використовували і всім відомий папірус та тонкі мідні пластини.

На сьогоднішній день вченим є доступними такі методи датування, які дають змогу встановити час виготовлення Кумранських сувоїв. Для того, щоб дізнатися період написання цих рукописів, археологи та ряд науковців з суміжних наукових галузей використовували дані палеографії, текстології, результати методу хронології, також досліджували зовнішній вигляд манускриптів, робили хімічний аналіз та рентгенографію, тощо. На сьогоднішній день більшість з доступних для прочитання манускриптів розшифрована. Тепер триває аналіз самих текстів.

Результатом багаторічної праці дослідників став висновок про те, що сувої датуються періодом від II ст. до н.е. - 68 р. н.е., цей період співпадає з пізнім періодом доби Другого Храму. Характерним є той факт, що вчені вивчили колекцію текстів не лише біблійного характеру, а й небіблійного (в тому числі сектантського), створеного у відповідний час. На підставі цього аналізу сувої Мертвого моря традиційно поділяються на п'ять основних груп. Хоча, різні автори подають різні класифікації Кумранських сувоїв, в залежності від їх змісту.

Через те, що комітет з вивчення Кумранських сувоїв майже двадцять років очолювався католицьким священником Роланом П'єром де Во, людиною, яка хоч і була досвідченим археологом, але припускалася помилок в дослідженнях, що гальмувало їх та призводило до хибних висновків. Найбільш результативними, щодо вивчення манускриптів у другій половині XX століття були вже згадувані вище роботи Еліезера Ліпи Сукеніка та Ігаеля Ядіна. Сьогодні в науці широко розповсюджена і підтримується гіпотеза створена Сукеніком про есейське походження Кумранських сувоїв.

У зв'язку з тим, що сувої Мертвого моря містять ранньохристиянські тексти, для дослідників даної галузі постає питання про відкриття нових горизонтів у вивченні історії зародження християнської релігії.

В останнє десятиліття XX століття дослідження в долині Кумран проводила експедиція під керівництвом відомих ізраїльських археологів Іцхака Магена та Юваля Пелега, які за результатами досліджень визначились із хронологічними межами існування поселення Кумран, дійшовши висновку, що воно було побудоване на межі II-I століть до н.е., в період правління династії Хасмонеїв, в якості військового укріплення та занепало з середини I ст. н.е., після римського завоювання.

Нажаль, вченим на сьогодні не відомо скільки ще сувоїв зберігається в районі Кумрану. Через грабіжницькі дії чорних археологів та розкрадання місцевими мешканцями, надзвичайно цінні для історії всього людства манускрипти лишаються назавжди втраченими для науки. Час від часу

спливають все нові і нові зводі, що правда, здебільшого знайдені не в результаті проведення археологічних розкопок, а внаслідок конфіскації службами безпеки Ізраїлю у чорних археологів, або купівлі на спеціальних аукціонах, так у 2006 році доктор Ханан Ешель зробив археологічне відкриття, опублікувавши невідомий до того сувій з фрагментами книги Левит, випадково конфіскований поліцією у місцевого контрабандиста. Тим не менш, все це говорить про необхідність продовження досліджень в даному напрямку.

В. Лозован

***ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ
ПАМ'ЯТКИ «КУМРАНСЬКІ СУВОЇ»***

Анотація. В статті подано стислу ретроспективу історії археологічного вивчення сувоїв Мертвого моря. Коротко подані основні результати наукових досліджень археологічної пам'ятки в період другої половини ХХ – початку ХХ століття.

Ключові слова: Кумранські сувої, історія археологічного вивчення, Єврейський університет.

В. Лозован

***НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ
АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ПАМЯТНИКА «КУМРАНСКИЕ СВИТКИ»***

Аннотация. В статье представлены краткую ретроспективу истории археологического изучения свитков Мертвого моря. Коротко представлены основные результаты научных исследований археологического памятника в период второй половины ХХ-начала ХХ века.

Ключевые слова: Кумранские свитки, история археологического изучения, Еврейский университет.

V. Lozovan

***SOME ASPECTS OF THE HISTORY OF ARCHAEOLOGICAL STUDIES
OF THE SITE «DEAD SEA SCROLLS»***

Abstract. A brief retrospective of the history of archeological studies of Dead

Sea scrolls are presented in this topic. The main results of scientific researching of the archeological site in the period of the second half of the XX-beginning of the XX century are also briefly presented in it.

Key words: *Dead Sea scrolls, history of archeological studies, Hebrew University.*

УДК 94(569.4) "2000/..."

Олександр Матюшенко

(магістр спеціальності 014.03 Середня освіта (історія),

Миколаївський національний університету

імені В. О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

Науковий керівник: Ганна Маринченко,

(кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії

Миколаївського національного університету

імені В.О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

ГЕОПОЛІТИЧНА КОН'ЮНКТУРА ІЗРАЇЛЮ НА ПОЧАТКУ XXI століття

Ізраїль — держава на південному заході Азії, у східного узбережжя Середземного моря. На півночі межує з Ліваном, на північному сході з Сирією, на сході з Йорданією, на південному заході з Єгиптом. Столиця Ізраїлю — Єрусалим. Держава Ізраїль була утворена 14 травня 1948 року після закінчення терміну дії британського мандату в Палестині. Після виборів 25 січня 1949 року, в яких взяли участь майже 85% всіх виборців, почав працювати перший однопалатний парламент кнесет. Ізраїль — республіка з парламентською формою правління.

Не так давно ізраїльську культуру визначала державна релігія - іудаїзм, а також присутні іслам і християнство. Але в сучасному суспільстві релігія дещо

втрачає свого значення: більшість ізраїльтян ведуть активне життя, беручи участь як у світській, так і в релігійній його частинах.

Економіка Ізраїлю — це, в основному, індустріально-аграрний комплекс, що стрімко розвивається. В Ізраїлі панує змішаний тип економіки, так як держава досі має значний вплив на економіку країни. У той час як в більшості західноєвропейських країнах основні виробничі галузі приватизовані і віддані в приватні руки, в Ізраїлі ключові виробничі галузі, такі як (залізничний транспорт, електропостачання, водопостачання, нафтова промисловість) контролюються державою. Уряд Ізраїлю дотримується протекціоністської політики, основний вплив, крім держави на економіку країни, ще надають великі банки — концерни і інвестиційно-промислові групи.

Держава Ізраїль є країною з розвиненою економікою. Фахівці пов'язують це з наступними причинами. По-перше, у зв'язку з масовим переселенням населення з колишнього СРСР (імпорт людського капіталу), і широкими зв'язками зі світовим єврейським співтовариством, як джерелом зовнішнього фінансування. По-друге, з політичною ситуацією, коли був фактично скасований бойкот Ізраїлю арабськими країнами, що зробило його привабливим для іноземних інвесторів. По-третє, з хай-тек революцією, яка дала змогу вивести науку на новий рівень, в основному в галузі оборони і забезпечення безпеки.

Географічне положення Ізраїлю, що є ключовим на всьому Близькому Сході, зробило державу Ізраїль з моменту його виникнення одним з центрів світової геополітики. Розташування Ізраїлю в поєднанні з його військовим потенціалом роблять його домінуючим військово-політичним чинником в районі східного Середземномор'я. У разі необхідності Ізраїль може служити стратегічною базою для оборони південного флангу НАТО, блокувати основні шляхи в Південну і Східну Азію, зокрема, Суецький канал. В межах досяжності з території Ізраїлю знаходиться майже половина нафтових ресурсів західного світу, зосереджених в трикутнику між Лівією на заході, Іраном на сході і Саудівською Аравією на півдні. Успішні рейди з території Ізраїлю в Уганду

(операція Ентеббе зі звільнення узятих в заручники пасажирів літака компанії «Ер Франс» 4 липня 1976 року) і Ірак (бомбардування ядерного реактора 7 червня 1981 року) показали значення Ізраїлю як оперативної бази, що дозволяє дислокованих тут ВПС ефективно контролювати великі райони Близького Сходу та Східної Африки [4].

Незвичайно високий, порівняно з величиною країни і чисельністю населення, військовий потенціал Ізраїлю є результатом необхідності протистояти перманентній військовій загрозі з боку арабських країн. Серед чинників високої боєздатності ізраїльської армії, ефективна військова інфраструктура, технологічні можливості, якими не володіє ні одна співмірна з Ізраїлем країна в світі, і багатющий бойовий досвід. Разом з тим, обмеженість території і обмеженість людських ресурсів, зосередження населення в обмеженому числі міських центрів, протяжні кордони і відсутність стратегічної сировини роблять Ізраїль уразливим з військової точки зору.

Оборонні витрати Ізраїлю в 2014 році склали 9,84 мільярда доларів (1984 рік - 4,3 млрд. доларів). Хоча оборонні витрати Ізраїлю неухильно ростуть, в перерахунку на душу населення вони залишаються відносно стабільними, хоча і вельми високими - приблизно 1,5 тис. доларів на рік. Великий внесок у підтримання обороноздатності Ізраїлю вносить військова допомога, одержувана Ізраїлем від США. Вперше Ізраїль отримав безоплатну військову допомогу від США в 1974 році (на суму в півтора мільярда доларів). За період з 1974 року по 2002 рік. Ізраїлем була отримано від США безоплатна військова допомога на загальну суму 41,06 мільярдів доларів. При цьому велику частину коштів військової допомоги Ізраїль витрачає в США, на придбання військової техніки, запчастин, боєприпасів і спорядження, що дещо сковує розвиток підприємств оборонної промисловості в самому Ізраїлі. При цьому сумарний річний обсяг виробництва ВПК Ізраїлю перевищує 3,5 млрд. доларів, причому велика частина цієї продукції йде на експорт (на частку Ізраїлю припадає 8% від світового експорту озброєнь) [10].

Ізраїльська армія складається переважно з військовослужбовців строкової служби та резерву (число кадрових військовослужбовців відносно велике в ВПС і ВМФ). З цієї причини ізраїльські збройні сили, на відміну від більшості інших армій, не утворюють замкнену професійну корпорацію, а в повному розумінні слова є загальнонаціональною армією. Чисельність ізраїльських збройних сил при повній мобілізації (крім територіальних оборонних підрозділів, загонів цивільної оборони, прикордонної і берегової охорони) оцінюється в 631 тис. чоловік, при цьому на постійній службі перебувають близько 186 тис. чоловік. Порівняння чисельності солдатів і офіцерів строкової служби показує, що єгипетська армія (450 тис. чол.) перевершує ізраїльську в 2.4 рази, а сирійська (289 тис. чол.) - в 1.5 рази. Даний дисбаланс частково коригується за рахунок того, що чисельність резервістів в ізраїльській армії (445 тис. чол.) перевищує чисельність резервістів в єгипетській (254 тис. чол.) і сирійській (132 тис. чол.) арміях разом узятих. Війська Йорданії (101 тис. солдатів і офіцерів строкової служби) і Лівану (61 тис. чол.) поступаються за своєю чисельністю Армії оборони Ізраїлю [8].

Ізраїльська армія здатна за 24 години здійснити мобілізацію більшості резервних частин, що до певної міри компенсує стратегічні слабкості Ізраїлю - малу територію, обмежену чисельність регулярної армії і протяжність кордону, дозволяючи в лічені години доставити підкріплення частин регулярної армії, що утримає фронт. Інший найважливіший аспект ізраїльської стратегічної доктрини, покликаної вирішити проблему малої країни, оточеної чисельно переважаючим ворогом, - наступальний характер військових дій. Це передбачає перенесення військових дій на територію ворога і, по можливості, віддалення їх від кордонів країни, швидке перекидання військ з фронту на фронт, зосередження максимуму сил в місці основної загрози, концентроване і координоване використання ВПС проти наземних сил і тилів противника (це дозволяє зменшити людські втрати), нанесення (в сприятливих політичних умовах) превентивних ударів, а також максимальне використання технологічних досягнень світової і вітчизняної військової промисловості.

При повній мобілізації ізраїльські сухопутні сили налічують близько 521 тис. чоловік (141 тис. військовослужбовців на дійсній службі і 380 тис. резервістів) - 16 дивізій (в тому числі 12 бронетанкових), а також 76 бригад. На озброєнні ЦАХАЛу знаходяться приблизно 3 930 танків - більше, ніж в армії будь-якої з межуючих з Ізраїлем країн (у Сирії - до 3 700, у Єгипті - близько 3 тисяч, у Йорданії - 970, у Лівану - 280), значна частина з яких (близько 1 400) - танки «Меркава» моделей I, II, III і IV ізраїльського виробництва (після закупівлі 300 одиниць танків М60А3 в 1979 р., поставлених в 1980-1985 рр., Ізраїль не купує танки за кордоном - оновлення танкового парку здійснюється за рахунок виробництва «Меркава»). Ізраїль має в своєму розпорядженні приблизно 8 040 бронетранспортерів та бронемашин, здебільшого американського виробництва - більше, ніж в армії будь-якої країн, які межують з Ізраїлем (у Сирії - приблизно 5 060, у Єгипті - 3 680, у Йорданії - 1 815, у Лівані - 1 235). Артилерійські сили налічують близько 1 350 знарядь, переважно - самохідних: важкі гаубиці калібру 203 мм (36 штук) і далекобійні знаряддя калібру 175 мм американського виробництва (140 шт.), близько 720 зроблених у Франції по ізраїльському проекту гармат калібру 155 мм, а також значна кількість трофейних радянських гармат калібру 130 і 122 мм. на озброєнні знаходиться велика кількість мінометів, зокрема, самохідних установок калібру 160 мм [9].

На службі у військово-повітряних силах перебувають близько 36 тис. чоловік. Під час мобілізації персонал ізраїльських ВПС досягає приблизно 91 тис. чоловік. ВПС Ізраїлю мають за різними даними до 800 бойових літаків, в т.ч. 628 - на озброєнні і 172 (57 - моделі «Скайхок» і 115 - моделі «Кфір») - на оперативному зберіганні (тобто підтримуються в боєздатному стані; призначені для продажу за кордон або використанні в екстреній ситуації) - більше, ніж в армії будь-якої з країн, що межують з Ізраїлем (у Єгипті - 505, у Сирії - 451, у Йорданії - 97, у Лівану бойових літаків немає). Крім бойових літаків, ізраїльські ВПС мають у своєму розпорядженні 57 (за іншими даними - 79) транспортних літаків «Боїнг-707», С-130Н «Геркулес», «Арава» і «Дорен» моделі Do-28В-1; 6

транспортних літаків-заправників; 138 навчальних літаків; 22 літаки-зв'язківці, а також літаки електронної розвідки і патрульні. На озброєнні військово-повітряних сил країни і 135 бойових вертольотів АН-64А «Апачі», АН-1Г /Е/Ф/С «Кобра» і 500МД «Дефендер», а також транспортні вертольоти різних модифікацій [6].

В Ізраїлі спеціалізовані засоби протиповітряної оборони, крім корабельних, зосереджені в військах ППО, що входять до складу ВПС. ППО є бойовим родом військ, від новобранців вимагається високий медичний профіль. Обслуговування систем ППО здійснюють Центр обслуговування систем і зброї ВПС, а також цивільні фірми. Випробування ракет і більшість навчальних стрільб систем ППО проводяться в підрозділі по випробуванню ракет в Пальмахим. Інші стрільби проводяться на полігоні в районі Міцпе-Рамон на півдні Ізраїлю. Перші системи ППО (40-мм зенітні гармати L-70) були поставлені Ізраїлю урядом ФРН в 1962 році [5]; в тому ж році в Ізраїль з США надійшли перші зенітно-ракетні комплекси НАWK. В даний час Ізраїль має в своєму розпорядженні 22 батареї важких зенітно-ракетних комплексів, а також приблизно 70 переносних установок легких зенітно-ракетних комплексів [2].

Ізраїльський військово-морський флот після безпрецедентних успіхів в 1973 р. (19 знищених судів ворога без втрат з ізраїльської сторони) почав швидко розвиватися. В даний час ізраїльські ВМС вважаються не тільки одними з найбільш оперативних у світі, а й домінуючою морською силою в басейні Східного Середземномор'я. У військово-морському флоті Ізраїлю служить близько 9 500 чоловік; під час мобілізації чисельного особового складу ВМС досягають 19 500 чоловік. Ізраїльський військовий флот має в своєму розпорядженні в даний час 6 підводних човнів, 15 (за іншими даними - 20) корветів типу «Ейлат» і ракетними катерами типів «Хец», «Алія» і «Решеф» і 33 сторожових катери [3].

У ЦАХАЛі і поліції створено кілька спеціальних підрозділів, головне завдання яких - протистояння терору. Серед них: ямах - спеціальний підрозділ поліції по боротьбі з терором, відповідальне за антитерористичні операції на

території Ізраїлю; Саерет маткаль [Розвідка Генерального штабу], відповідальна за антитерористичні операції за межами країни; Шаєтет-13 (13-а флотилія, спецназ ВМФ, відповідальна за антитерористичні операції з морським ухилом за кордоном); і ЛОТАР Ейлат відповідальний за антитерористичні операції на території Ізраїлю в районі міста Ейлат (через географічну віддаленість Ейлата і його близькості до єгипетської і йорданської кордонів було вирішено створити для нього окремий підрозділ). Крім цього, антитерористичні спецпідрозділи були створені в кожному з військових округів: Саерет «Голані» (розвідрота піхотної бригади «Голані») - в Північному, Саерет Цанханім (розвідрота парашутно-десантної бригади), Саерет НАХАЛ (розвідрота піхотної бригади НАХАЛ) і Саерет «Дувдеван» (спецпідрозділ, так званих ЯМАС, що діє прикордонних областях і на палестинських територіях, тактика полягає в маскуванні бійців під арабське населення) - в Центральному та Саерет «Гіваті» (розвідрота піхотної бригади «Гіваті») - в Південному військовому окрузі. У 1995 році для протистояння «партизанській війні» в Лівані була створено підрозділ Саерет «Егоз», розформований в 1974 році разом з Саерет «Керув» і Саерет «Шакед». Згодом бійці цього загону внесли неоціненний вклад в боротьбу з палестинським терором на Західному березі (Юдеї та Самарії) і в Газі [1].

Існування постійної загрози національній безпеці з боку арабських сусідів змушує Ізраїль зберігати в країні потужні збройні сили, оснащені сучасними засобами збройної боротьби, включаючи і зброю масового ураження. Хоча Ізраїль ніколи не проводив відкритих ядерних випробувань, згідно з наявними оцінками, Ізраїль нині займає шосте місце в світі серед ядерних держав після США, Росії, Англії, Франції та Китаю.

Ядерна програма Ізраїлю була розпочата ще в 1950-і роки; у її витоків стояли Д. Бен-Гуріон і Ш. Перес. Наукове забезпечення ядерної програми здійснювалося колективом вчених з Науково-дослідного інституту ім. Вейцмана. У 1952 році під контролем Міністерства оборони була створена Комісія з ядерної енергії на чолі з Е. Д. Бергманом. У 1956 році Ізраїль уклав

секретну угоду з Францією про будівництво плутонієвого ядерного реактора. Реактор почали зводити в віддаленому куточку пустелі Негев, близько тоді зовсім невеликого містечка Дімона. Установа для переробки опроміненого палива була створена в 1960 році, а реактор потужністю 26 МВт введений в дію в 1963 році. Зараз потужність реактора досягає 150 МВт, що за оцінками фахівців, дозволяє отримувати збройовий плутоній в кількості, достатній для виробництва більше 10 бомб середньої потужності в рік [2].

До Шестиденної війни вже були зібрані перші два ядерних пристрої, а, починаючи з 1970 року Ізраїль почав виготовляти від трьох до п'яти ядерних зарядів на рік. При цьому Ізраїль відмовився підписати Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, порозумівшись з адміністрацією США (і особисто президентом Р. Ніксоном), згідно з яким, «передбачалося, але не визнавалося», що Ізраїль є державою, котра володіє ядерною зброєю. Тільки 13 липня 1998 року в прес-конференції в Йорданії Ш. Перес, колишній тоді прем'єр-міністр Ізраїлю, вперше публічно визнав, що Ізраїль володіє ядерною зброєю, проте ні він, ні хто-небудь інший з ізраїльських керівників ні тоді, ні пізніше не оприлюднили жодних деталей, що відносяться до цієї сфери. За різними оцінками, Ізраїль потенційно може мати до теперішнього часу від 100 до 500 ядерних боезарядів, сукупний тротиловий еквівалент яких може складати до 50 мегатонн [9].

Починаючи з 1963 року в Ізраїлі створюються балістичні ракетні системи, здатні нести ядерні боеголовки. Ще в 1989 році успішні випробування пройшла балістична ракета «Ієріхо-2Б» з дальністю дії до 1500 км, здатна вражати цілі, в тому числі, і на всій території Лівії і Ірану. Збройні сили Ізраїлю в своєму розпорядженні також і авіаційними засобами доставки ядерної зброї (в тому числі літаки F-16, F-4E «Фантом» і A-4N «Скай Хок» американського виробництва) [5]. Більш того, Ізраїль - єдина на Близькому Сході держава, з високим ступенем ймовірності, що має ядерні системи зброї наземного, морського і повітряного базування, проте очевидно, що Ізраїль ніколи не стане державою, яка першою буде застосовувати ядерну зброю. Основна місія

ізраїльського ядерного потенціалу - служити заставою стабільності існування єврейської держави, гарантуючи, що вона ніколи не буде підкорена в ході бойових дій [8].

Враховуючи весь вищезгаданий ряд політичних, економічних та військово-промислових чинників ізраїльського геополітичного потенціалу, нам відкривається палітра перспективних геостратегічних зносин, в яких Ізраїль знаходиться з рядом впливових світових держав.

На сьогоднішній день, провідними країнами і мировими альянсами можна назвати США (англосаксонський альянс), ЄС, Індія, Китай і Російська Федерація.

1. Ізраїль – США. На даний момент Ізраїль має лише одного повноцінного союзника в особі США. Штати повністю контролюють зовнішню політику Ізраїлю і використовують його в якості форпосту на Близькому сході. Співпраця будується на економічній і військовій підтримці з боку США та політичної з боку Ізраїлю [7]. Втрата такого союзника для Америки загрожує втратою контролю над усім регіоном та ісламізації, яка позбавить Штати джерел сировини.

Ізраїль же в свою чергу сильно залежить економічно, тому що основним джерелом доходів держави є зброя, розробки новітніх технологій в області сільського господарства і хай-тек. США надають Ізраїлю допомогу в даних сферах, однак, він є повністю підконтрольний першим. Так само, Америка тримає Ізраїль в своєму підпорядкуванні постійними погрозами і шантажем відмови від співпраці, вимагаючи все нові поступки. На питання про те, чи може Ізраїль відмовитися від даної співпраці можна однозначно стверджувати, що це не можливо. При виході Ізраїлю з відносин співробітництва на нього чекає жорстка економічна блокада.

2. Ізраїль – ЄС. Відносини Ізраїлю і Європейського союзу, а точніше ставлення ЄС до Ізраїлю виглядають ще більш складними. Головним інтересом ЄС, на сьогоднішній день, є локалізація ісламського конфлікту, особливо в країнах Європи. Таким чином, для ЄС вигідно з одного боку підтримка

палестинського конфлікту, який би відволікав увагу ісламістів, з іншого боку економічна підтримка Ізраїлю. З огляду на те, що основою економіки Ізраїлю є військові технологічні розробки і торгівля зброєю, ЄС значно програє Америці в якості претендента на роль «старшого брата».

3. Ізраїль – Індія. З 1992 року між відповідними країнами офіційно встановлені двосторонні відносини. Сьогодні, між країнами існує співпраця в економічних питаннях, і так само в сфері озброєння. Однак однією з перешкод у політичній сфері є мусульманське питання в Індії, влада побоюється втрати довіри і підтримки мусульманської частини населення. Ще одним фактором, що перешкоджає повної переорієнтації Ізраїлю в бік Індії є те, що економіка Індії «підлаштована» під США і ЄС, а також співпраця з Росією в питаннях, що стосуються імпорту газу і нафти [7]. Таким чином, очевидно, що Ізраїль не може запропонувати Індії нічого, крім озброєння. Між країнами немає бази для глобального партнерства. Вплив кожної з них занадто мало для того, що б витримати натиск світових «гігантів», таких як США і ЄС.

4. Ізраїль – Китай. Китай вже впродовж багатьох років займає нейтральну позицію у відносинах з іншими країнами. Він має безліч інтересів в різних областях, які Ізраїль реалізувати не в змозі. Єдиний напрям, в якому ці країни можуть співпрацювати це військова сфера.

5. Ізраїль – Росія. Основними джерелами доходів Російської Федерації є експорт нафти і озброєння. У сфері торгівлі зброєю Ізраїль є конкурентом Росії. Вступивши в партнерські відносини з державою, яка проводять жорстку «імперську» політику, означає відмовитися від незалежності не тільки в сфері зовнішньої політики (як у випадку з США), а й у внутрішній. Росія, перш за все, зажадає згорання військових програм в обмін на підтримку в ООН. Однак це позбавить Ізраїль більшої частини доходів і неминуче призведе до розвалу економіки. Таким чином, союз з Росією є не більш перспективним, ніж з США.

На сьогоднішній день, єдиним повноцінним союзником Ізраїлю є США, при цьому ворогів можна виділити безліч (християнські конфесії Європи, Російська православна церква, ліві ультранаціоналісти, ісламісти).

Перспективи геополітики Ізраїлю полягають в збереженні союзницьких відносин з Америкою, укріпленні економічних і політичних взаємин з ЄС та іншими крупними гравцями на геополітичній арені, аби зміцнити акцент свого переважання у суперечливому арабо-ізраїльському регіоні.

Література та джерела:

1. Бур'ян М. С. Ізраїль, Держава Ізраїль // Енциклопедія сучасної України : у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. — К., 2003 – 2016. — С. 372–397.
2. Вооружённые силы зарубежных стран. // Зарубежное военное обозрение. — 2011. — №7. — С. 76–77.
3. Востров В. ВМС Израиля в войне 1973 года / Владимир Востров. // Зарубежное военное обозрение. — 1976. — №2. — С. 86–88.
4. Жирохов М. А. Крылья возмездия: Краткая история ВВС Израиля. / Михаил Александрович Жирохов. // Харвест. — 2001. — С. 105–107.
5. Коміренко І. Д. Арабо-ізраїльська війна 1967 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т./Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. — К: Знання України, 2004 — Т.1 — С. 221–225.
6. Коппель О. А. Палестинська проблема // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т./Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. — К.:Знання України, 2004 — Т.2 — С. 425–431.
7. Шмитт М. Юридическая и оперативная оценка практики выбора военных целей Армией Обороны Израиля [Електронний ресурс] / М. Шмитт, Д. Мэрриам // Stockton Center for the Study of International Law. — 2015. — Режим доступу до ресурсу: www.translarium.info/2015/05/legal-operational-assessment-israels-targeting-practices.html#axzz3Z1G5SbpL.
8. Israel D. F. The Arrow Missile: Israel's Best Defense [Електронний ресурс] / Defense Forces Israel // Офіційний сайт Міністерства оборони Ізраїлю. — 2015. — Режим доступу до ресурсу: www.web.archive.org/web/20060518040533/.

9. Israel D. F. The 'Arrow' System Test- A Strategic Accomplishment [Електронний ресурс] / Defense Forces Israel // Офіційний сайт Міністерства оборони Ізраїлю. — 2016. — Режим доступу до ресурсу: www.web.archive.org/web/20060518040533/.
10. The Military Balance 2014 // Міжнародний інститут стратегічних досліджень — 2014. — С. 323–326.

О. Матюшенко

ГЕОПОЛІТИЧНА КОН'ЮНКТУРА ІЗРАЇЛЮ НА ПОЧАТКУ ХХІ століття

Анотація. В статті детально аналізується військово-промисловий комплекс Держави Ізраїль. Зокрема, автор порівнює економічні можливості Ізраїлю і його вклад в оборонний сектор країни в другій половині ХХ століття. Акцентується увага на розбудові сухопутних, повітряних та морських сил, а також стрімке посилення ізраїльтян в ядерному відношенні. Подається оцінка міждержавних зв'язків Ізраїлю з головними світовими лідерами. Метою статті полягає в продукуванні версії щодо геополітичних перспектив Держави Ізраїль в перші десятиліття ХХІ століття.

Ключові слова: Держава Ізраїль, ЦАХАЛ, військово-промисловий комплекс, оборонний сектор, геополітика, ХХІ століття.

А. Матюшенко

ГЕОПОЛИТИЧЕСКАЯ КОНЪЮНКТУРА ИЗРАИЛЯ В НАЧАЛЕ ХХІ века

Аннотация. В статье подробно анализируется военно-промышленный комплекс Государства Израиль. В частности, автор сравнивает экономические возможности Израиля и его вклад в оборонный сектор страны во второй половине ХХ века. Акцентируется внимание на развитии сухопутных, воздушных и морских сил, а также стремительное усиление израильтян в ядерном отношении. Дается оценка межгосударственных связей Израиля с главными мировыми лидерами. Цель статьи заключается в

продуцирование версии о геополитических перспективах Государства Израиль в первые десятилетия XXI века.

Ключевые слова: *Государство Израиль, ЦАХАЛ, военно-промышленный комплекс, оборонный сектор, геополитика, XXI века.*

O. Matiushenko

**GEOPOLITICAL STATE OF ISRAEL
AT THE BEGINNING OF THE XXI century**

Annotation. *The article analyzes in detail the military-industrial complex of the State of Israel. In particular, the author compares the economic opportunities of Israel and its contribution to the country's defense sector in the second half of the twentieth century. It focuses on the development of land, air and naval forces, as well as the rapid increase of Israelis in the nuclear arena. An assessment of the inter-state ties of Israel with the world's leading leaders is presented. The purpose of the article is to produce a version of the geopolitical prospects of the State of Israel in the first decades of the twenty-first century.*

Key words: *State of Israel, Tsakhel, military-industrial complex, defense sector, geopolitics, XXI century.*

УДК 94(477) : 94(=411.16)

Марія Ткаченко
*(магістр спеціальності 014.03 Середня освіта (історія),
 Миколаївський національний університету
 імені В. О. Сухомлинського,
 м. Миколаїв, Україна)*

Науковий керівник: Маріанна Ласінська,
*(кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
 Миколаївського національного університету
 імені В.О. Сухомлинського,
 м. Миколаїв, Україна)*

ПРОЯВИ АНТИСЕМІТИЗМУ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Єврейське населення на території України з'явилося досить давно, згадуються ще в джерелах, в яких ідеться про античні держави Північного Причорномор'я. У XVIII ст. в результаті трьох поділів Польщі відбулося масове розселення євреїв на території українських земель, підвладних Російській імперії. Специфіка розселення євреїв визначалася тим, що вони зараховувалися до станів міщан і купців, яким згідно адміністративних заходів уряду, дозволялося селитися лише у містах.

Проблеми подолання антисемітизму, який лишився у спадок від СРСР, супроводжують усю історію незалежної України. Історія взаємовідносин українців і євреїв знає багато трагічних сторінок. Роки прямого насильства становлять велику частку цієї історії, досі залишається відкритим питання, наскільки сильно вони зумовлюють історичну пам'ять і поведінку двох народів українців та євреїв у мирні часи співіснування.

Останні події в Україні започаткували новий етап відносин двох народів. Активна участь єврейських активістів у Революції Гідності, участь у зоні ОСС, заклали нові підвали взаємодії євреїв та українців. Чергова спроба налагодити міжетнічні стосунки та продемонструвати громадянську рівність. Єврейська сотня Самооборони Майдану складалася з більш як 20 осіб, серед них було і кілька громадян Ізраїлю, які приїхали підтримати українців, згадує сотник Єврейської сотні Натан Хазін.

«Ми працювали у розвідці, працювали разом із хлопцями з «Правого сектору», Самообороною Майдану. А деякий час ми навіть були якби «дахом» Автомайдану, тобто, тією «силовою» структурою, котра допомагала Автомайдану. Ми дійсно таким чином працювали, що коли хлопці-автомайданівці якусь акцію робили, – ми їх прикривали або охороняли. А ще треба розуміти, що з цих більш як 20 (якщо точно, з 26) хлопців Єврейської сотні майже половина євреями не були, а з іншого боку, троє-четверо наших були з Ізраїлю: і військові, і цивільні, дехто працювали в Ізраїлі. Я кожен ніч намагався бути на Майдані: вдень працював, а вночі був на Майдані, де ми з Самообороною відпрацьовували різні питання», – сказав Хазін в інтерв'ю для Радіо Свобода.

Наприкінці 2015 року у складі Української добровольчої армії було створено Єврейську сотню. Як розповів Радіо Свобода ротний Макс Хорєв, у соті воюють близько 20 осіб – представників єврейської української спільноти з різних куточків країни. «Я сам родом з Донбасу, але давно живу на Хмельниччині, звідти пішов на Майдан і потім на Донбас. Коли ми стояли поблизу Широкина, у старому покинутому будинку зробили маленьку синагогу, щоб проводити там молитовні години. Адже надворі війна і, наприклад, дотримуватись суботнього Шабату нереально, то там хіба що Тору читати можна, ну, і відправляти релігійні обряди», – каже боєць. Всі ці факти дозволяють стверджувати про подолання стереотипів у стосунках між українцями та євреями. Проте, як показують соціологічний моніторинг. Зміни уявлень відбуваються значно повільніше, ніж цього хочеться. Отже, євреї

займають активну громадську позицію і проявляють себе як свідомі громадяни України на рівні з етнічними українцями.

Натомість, що стосується історіографічних досліджень українсько-єврейських відносин незалежної України, вони проводилися в напрямках дослідження питання антисемітизму в українських ЗМІ та виміру антисемітизму за допомогою шкали Богдаруса. Причому всі ці дослідження показували ставлення українців до євреїв, а динаміку ставлення світу та євреїв до результатів цих досліджень на сьогоднішній день демонструють наступні студії:

Дослідженням антисемітизму в українських ЗМІ з 1992 року займається Інститут юдаїки, Єврейський конгрес України, Асоціація єврейських організацій та общин.

Так, відповідно до їх моніторингу наприкінці 2000-х років антисемітські публікації практично зникли. У 2011р. В. Лихачов зазначав, Що у сфері антисемітської пропаганди в Україні привалює спад. Щодо держави, то вона не веде будь-якої адекватної статистики актів насилля, вчинених на ґрунті ненависті до євреїв.

У 2006 році спостерігався різкий викид вуличного насилля на ґрунті ненависті, яке спостерігалось до 2008 року. З 2010 до 2012 року знову відбувається спад расистських нападів. Але з 2011 до 2013 років зростає кількість випадків вандалізму з антисемітським підтекстом. З цього випливає, що на відміну від насильства антисемітський вандалізм був значно поширеніший в Україні. Найбільше від рук вандалів страждали цвинтарі, пам'ятники, храми [1].

Якщо говорити про 2018 рік, то моніторинг здійснював Європейський форум з антисемітизму (European Forum on Antisemitism) - організація, яка систематично документує антисемітські інциденти в Європі, відносить до проявів антисемітизму такі дії:

- заклики, виправдання або сприяння вбивств євреїв чи нанесення їм шкоди, в ім'я радикальної ідеології або екстремістських релігійних поглядів;
- вислів брехливих, нелюдських, брудних або стереотипних звинувачень, приписування євреям відповідальності за реальні чи надумані проступки окремих єврейських індивідуумів або груп, або за дії, вчинені неєвреями;
- заперечення факту, масштабів, механізмів або навмисності геноциду єврейського народу, вчиненого націонал-соціалістичною Німеччиною, її прихильниками і спільниками під час Другої світової війни (Голокост);
- звинувачення євреїв як народу і Ізраїлю як держави у винаході та перебільшенні масштабів Голокосту;
- звинувачення єврейських громадян у лояльності до держави Ізраїль або в перевазі інтересів євреїв у всьому світі інтересам власної країни.

Об'єднана єврейська община України опублікувала звіт із антисемітизму в Україні за 2018 рік. У звіті наданий аналіз законодавчої бази України і зведена статистика випадків антисемітизму, зафіксованих ОСОУ в 2018 році.

Відповідно до звіту, за даними, які анонсуються єврейськими лідерами, зокрема керівником Об'єднаної єврейської общини України Міхаелем Ткачем, можна стверджувати, що чисельність єврейської діаспори в Україні складає близько півмільйона осіб [3].

За результатами дослідження, проведеного дослідницьким центром «Пью» з червня 2015 по липень 2016 року і опублікованого у 2008 році, 5 % дорослого населення України виявляє нетерпимість по відношенню до представників єврейської національності. Проте, серед країн Східної Європи це найменший показник. Відповідно до дослідження у 2016 році було зафіксовано 19 випадків антисемітизму, а в 2017 році – 24. Однак не було прямих нападів на євреїв, але були зафіксовані випадки антисемітського вандалізму і образ. За даними Об'єднаної єврейської общини України у 2018 році зафіксовано 107 випадків прояву антисемітизму. Вони були зареєстровані або завдяки

зверненням на гарячу лінію «910», або зафіксовані в українських ЗМІ. Всі прояви антисемітизму за 2018 рік можна розподілити на 3 групи :

- **прямий антисемітизм** (зафіксовано 73 випадки). Найбільші випадки: 9 січня Заступник директора відділу туризму Чернівецької обласної державної адміністрації Сергій Крупко опублікував вірш, що ображав єврейську общину. В тексті було наступне: «Волком пусть завоюют москали, а жида заверещат как свиньи. Сегодня праздник на моей земле, Коляда идет по Украине». Допис на сторінці соціальної мережі пробув годину і був видалений. Чернівецька ОДА оголосила чиновнику догану. Ще випадок стався 2 липня у місті Харцизск (Донецька область), звернувся школяр-єврей. Він повідомив, що однокласники його ображають за національною ознакою, жартують про євреїв. Більшість випадків прямого антисемітизму стосувалися вандалізму, образи, антисемітські надписи на будівлях і парканах.

- **непрямий антисемітизм** (зафіксовано 18 випадків). Серед них варто визначити: 18 квітня в місті Рівне відбулося осквернення кладовища з метою пошуку цінних речей. Також до цієї групи варто віднести виставку українських газет, в одній з яких прославлявся Адольф Гітлер та ін.

- **виказування або дії антисемітського характеру посадових осіб** (зафіксовано 16 випадків). Серед них випадок, який трапився 22 січня під час прес-конференції мера міста Умань Олександр Цебрій бездоказово звинуватив хасидів в перепоні розчистки доріг від снігу, що вони погрожували і нападали на працівників комунального господарства. А 14 травня піддалася розголосу інформація про те, що консул України в Гамбурзі Василь Марущинець на своїй закритій сторінці в соціальних мережах опублікував дописи антисемітського характеру: «Боже, накажи жидов» и «Бабин Яр. Не жиді в 1941 году, а украинцы 1918-1941 здесь убиты». Міністерство закордонних справ України відкрило дисциплінарне провадження проти консула і відсторонило його від роботи [2].

За даними статистики впродовж 2019-2020 рр. спостерігається сплеск антисемітизму в Україні і різке збільшення його проявів. На нашу думку, для

того, щоб подолати антисемітизм в державі має бути прийнято ряд законодавчих актів. Окремі питання протидії та заборони будь-яких проявів ксенофобії та антисемітизму (як її форми) містяться в деяких нормативних актах. В першу чергу це основний Закон держави - Конституція України. Вона закріплює засади рівності прав громадян, незалежно від їх расової або релігійної приналежності. Також, необхідна фіксація всіх і кожного з випадків антисемітизму, з наступним вивченням і покаранням їх у встановленому законом порядку.

Згідно з Конституцією України, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 25) [4].

Також Кримінальний кодекс України містить дві статті, які можуть бути застосовані у випадках прояви антисемітизму.

Стаття 442 Кримінального кодексу України дає визначення геноциду, як діяння, умисно скоєного з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне або часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання його в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу.

Стаття 161 Кодексу також говорить про порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної приналежності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками, і визначає це, як умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками аси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших

переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.[5]

Зібрати статистичні данні про реакцію державних органів на прояви антисемітизму достатньо важко, оскільки практично всі злочини такого роду в Україні розглядаються як правопорушення відповідно до інших статей. Досить часто розслідування таких справ припиняють до передання справи до суду.

Громадяни України навпаки достатньо активно реагують на випадки прояву антисемітизму, інформація про яких публікується в мережі Інтернет. Користувачі приймають активну участь у розповсюдженні таких новин в мережі, залишають коментарі. Хоча все ж таки найбільшу увагу антисемітським інцидентам приділяють члени єврейської общини країни.

Отже, проаналізувавши випадки антисемітизму в незалежній Україні можна зробити ряд висновків:

По-перше, в Україні спостерігається приріст випадків прояву антисемітизму на побутовому рівні, а також прояви вандалізму.

По-друге, зафіксовано незначна кількість фізичного насилля, обумовленого нетерпимістю до євреїв, наприклад розбійних нападів. В той же час, число непрямих проявів значно підвищилося.

Таким чином, антисемітизм в Україні не вдалося повністю викоринити, але він перейшов на побутовий характер.

Література та джерела:

1. Лихачев В. Антисемитизм- 2011. Предварительніе итоги [Електронний ресурс] / В. Лихачев. – Режим доступу: <http://old.vaadua.org/Antisemitism%202009/2011-predv%20itogy%20-%20had11-12.html>.
2. Лихачев В. Два года войны: Ксенофобия в Украине в 2015 г. Информационно-аналитический доклад по результатам мониторинга. – С. 5 [Електронний ресурс] / В. Лихачев, Т. Безрук.– Режим доступу : http://eajc.org/data//file/Xenophobia_in_Ukraine_2015.pdf.

3. Паніна Н. В. Соціальна дистанція, етнічні установки та національна толерантність в Україні [Електронний ресурс] / Н. В. Паніна. – Режим доступу : http://www.saske.sk/cas/archiv/2_2004/panina.html.
4. Конституція України : закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 25.- Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
5. Кримінальний кодекс України від 6 квітня 2001 р.-№16.-ст.161, 442.- Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

М. Ткаченко

ПРОЯВИ АНТИСЕМІТИЗМУ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглядається питання про прояви антисемітизму в незалежній Україні, проаналізовано результати моніторингу стосунків українців та євреїв за 2000-2019 роки, проаналізовано та розподілено випадки антисемітизму за 2018 рік за трьома групами.

Ключові слова: антисемітизм, євреї, українці, взаємовідносини.

М. Ткаченко

ПРИЗНАКИ АНТИСЕМІТИЗМУ В НЕЗАВИСИМОЙ УКРАЇНІ

Аннотация. В статье рассматривается вопрос о проявлениях антисемитизма в независимой Украине, проанализированы результаты мониторинга отношений украинцев и евреев за 2000-2018 годы, проанализированы и распределены случаи антисемитизма за 2018 по трем группам.

Ключевые слова: антисемитизм, евреи, украинцы, взаимоотношения.

М. Tkachenko

MANIFESTATIONS OF ANTI-SEMITISM IN INDEPENDENT UKRAINE

Abstract. The article discusses the manifestations of anti-Semitism in independent Ukraine, analyzes the results of monitoring relations between

Ukrainians and Jews for 2000-2018, analyzes and distributes cases of anti-Semitism for 2018 in three groups.

Key words: *anti-Semitism, Jews, Ukrainians, relations.*

НАШІ АВТОРИ

Беляєва К. - студентка IV-го курсу факультету педагогіки та психології, Миколаївський національний університету імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Берегеля Л. - спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист, КВНЗ КОР «Богуславський гуманітарний коледж імені Івана Семеновича Нечуя-Левицького» (м. Богуслав, Україна).

Биков М. – колишній бранець Богданівського табору смерті, який вижив (м. Бруклін, США).

Буглай Н. - доктор історичних наук, професор кафедри історії історії факультету педагогіки та психології Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського. (м. Миколаїв, Україна).

Бурякова Н. - студентка II-го курсу факультету педагогіки та психології, Миколаївський національний університету імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Геча О. - аспірантка кафедри історії України Житомирського державного університету ім. І. Франка (м. Житомир, Україна).

Гольденберг М. - голова ГО «Миколаївська обласна єврейська громада» (м. Миколаїв, Україна).

Грановський А. - студент I-го курсу Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Миколаїв, Україна).

Гранченко М. - студент V-го курсу факультету педагогіки та психології, Миколаївський національний університету імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Джурджя Ф. – PhD (історія, 2019, Університет медицини, фармації, науки та технологій, журналіст, Агенція новин Медіафакс, газета «Гиндул» Тиргу-Муреш) (м. Тиргу-Муреш, Румунія).

Дмитрук І. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії факультету педагогіки та психології Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського. (м. Миколаїв, Україна).

Доценко В. - доктор історичних наук, професор кафедри історії та археології слов'ян, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

Дробний В. - аспірант кафедри історії Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Жосан С. - член громадської організації «Краєвед» (с. Чорна, Окнянський район, Одеська область, Україна).

Зеркаль М. - доктор історичних наук, професор кафедри історії факультету педагогіки та психології Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського. (м. Миколаїв, Україна).

Зеркаль С. - студентка Київської Національної академії внутрішніх справ (м. Миколаїв, Україна).

Іванов В. - студент V-го курсу Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького (м. Черкаси, Україна).

Іванова Г. - Державний архів Миколаївської області (м. Миколаїв, Україна).

Іванова Т. - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії факультету педагогіки та психології Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського. (м. Миколаїв, Україна).

Коберник А. - магістр спеціальності 014.03 Середня освіта (історія), Миколаївський національний університету імені В. О. Сухомлинського (с. Кохане, Кіровоградська область, Україна).

Коваль Г. - вчитель історії та географії Новосафронівської ЗОШ І–ІІІ ступенів Новоодеського району Миколаївської області (с. Новосафронівка Новоодеського району Миколаївської області, Україна).

Коваль О. - студент ІІІ курсу факультету соціології, спеціальність «Соціальна робота» Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна).

Коваль Р. - продавець-консультант магазину «Цитрус» (м. Миколаїв, Україна).

Кондратюк Г. - доктор історичних наук, професор кафедри історії Кримського інженерно-педагогічного університету (м. Симферополь, АР Крим).

Котляр О. - магістр, завідувачка сектору інформаційних технологій, Державний архів Миколаївської області (м. Миколаїв, Україна).

Котляр Ю. - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна).

Крикалова І. - головний спеціаліст, Державний архів Миколаївської області (м. Миколаїв, Україна).

Ласінська М. - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії факультету педагогіки та психології Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського. (м. Миколаїв, Україна).

Левченко В. – кандидат історичних наук, доцент кафедри Українознавства, історико-правових та мовних дисциплін Одеського національного морського університету (м. Одеса, Україна).

Левченко Л. - директор Державного архіву Миколаївської області, доктор історичних наук, доцент кафедри історії Чорноморського державного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна).

Літовченко В. - студентка 42 групи спеціальності «Початкова освіта. Англійська мова» КВНЗ КОР «Богуславський гуманітарний коледж імені Івана Семеновича Нечуя-Левицького» (м. Богуслав, Україна).

Лозован В. - студентка II-го курсу факультету педагогіки та психології, Миколаївський національний університету імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Маринченко Г. – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії факультету педагогіки та психології Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського. (м. Миколаїв, Україна).

Мартишко І. - студент І-го курсу Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Миколаїв, Україна).

Матюшенко О. - магістр спеціальності 014.03 Середня освіта (історія), Миколаївський національний університету імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Мироненко В. - позаштатний співробітник ВРУ (м. Київ, Україна).

Незнаюк С. - головний спеціаліст, Державний архів Миколаївської області (м. Миколаїв, Україна).

Михальчук М. - магістр спеціальності 014.03 Середня освіта (історія), Миколаївський національний університету імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Пархоменко В. - доктор історичних наук, професор кафедри історії, факультету педагогіки та психології Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського. (м. Миколаїв, Україна).

Пасик Яков – кандидат технічних наук, з 1990 року громадянин Держави Ізраїль (м. Монреаль, Канада).

Погромський В. - кандидат історичних наук, доцент кафедри економічної теорії та підприємництва, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна).

Поспєлова Л. - вчитель історії, права Богданівської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів Прибузької сільської ради Миколаївської області (с. Богданвіка, Доманівський район, Миколаївська область, Україна).

Прокоп Ю. - кандидат історичних наук, старший викладач кафедри інформаційних технологій Одеської національної академії зв'язку імені О. С.°Попова (м. Одеса, Україна).

Рудницька Н. - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

Серединський О. - Державний архів Миколаївської області (м. Миколаїв, Україна).

Сірий А. - студент IV-го курсу Миколаївського відділення Національної академії внутрішніх справ (м. Миколаїв, Україна).

Скус О. - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (м. Умань, Україна).

Смирнова А. - заступник директора з виховної роботи Миколаївського будівельного коледжу Київського національного університету будівництва і архітектури (м. Миколаїв, Україна).

Смирнов І. - кандидат історичних наук, доцент (м. Миколаїв, Україна).

Старіков І. - доктор педагогічних наук, професор психології, почесний доктор НАПН України (м. Миколаїв, Україна).

Сугацька Н. - кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Миколаїв, Україна).

Танасюк В. - аспірантка, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (м. Умань, Україна).

Таранова А. - студентка II-го курсу факультету педагогіки та психології, Миколаївський національний університету імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Ташлай Л.Б. - краєзнавець, заслужений робітник культури України, лауреат премії ім. М. Аркаса (м. Миколаїв, Україна).

Ткаченко М. - магістр спеціальності 014.03 Середня освіта (історія), Миколаївський національний університету імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Хаєцький О. - кандидат історичних наук, доцент, керівник Музею історії Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Хрящевська Л. - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії факультету педагогіки та психології Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського. (м. Миколаїв, Україна).

Шаповалов О. – дослідник-краєзнавець (г. Николаев, Украина).

Щукін В. - кандидат історичних наук, доцент, краєзнавець (м. Миколаїв, Україна).

ЗМІСТ

Розділ I

**Єврейське населення України
в роки Другої світової війни.
Проблеми меморіалізації Голокосту**

Беляєва К. (Миколаїв) <i>Спогади, як джерело вивчення Голокосту в роки Другої світової війни</i>	5
Бурякова Н. (Миколаїв) <i>Меморіалізація голокосту в Миколаївському товаристві єврейської культури: традиції сьогодення</i>	12
Грановський А. (Миколаїв) <i>Історична пам'ять про Голокост</i>	22
Зеркаль С. (Миколаїв) <i>Вандалізм: пюндрування пам'ятників на Миколаївщині, як прояв антисемітизму</i>	34
Коберник А. (с. Кохане, Кіровоградська область) <i>Сприйняття теми Голокосту в радянському суспільстві</i>	46
Мартишко І. (Миколаїв) <i>Єврейське населення в боротьбі проти нацизму</i>	56
Михальчук М. (Миколаїв) <i>Сприйняття трагедії Голокосту світовою спільнотою у другій половині ХХ – початку ХХІ століття</i>	66
Сірий А. (Миколаїв) <i>Виховання патріотизму на прикладах трагедій рідного краю: проблеми сучасності</i>	72
Таранова А. (Миколаїв) <i>До питання меморіалізації та викладання історії Голокосту в Миколаївському національному університеті імені В.О. Сухомлинського</i>	78

Розділ II

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЄВРЕЙСЬКИХ ГРОМАД ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Гранченко М. (Миколаїв) <i>Прояви антисемітизму в законодавстві та суспільстві в Миколаєві та Херсонській губернії в середині ХІХ - на початку ХХ століття</i>	91
--	----

Розділ III
Єврейська община в етнополітичному, культурному й економічному просторі України та світу

<i>Іванов В. (Черкаси)</i> <i>Взаємовідносини Ізраїлю з немусульманськими країнами Азії</i>	101
<i>Літовченко В. (Богуслав)</i> <i>Єврейське населення України в 1917-1921 рр.: історико-політичний дискурс</i>	108
<i>Лозован В. (Миколаїв)</i> <i>Деякі аспекти історії археологічного вивчення пам'ятки «Кумранські сувої»</i>	116
<i>Матюшенко О. (Миколаїв)</i> <i>Геополітична кон'юнктура Ізраїлю на початку XXI століття</i>	122
<i>Ткаченко М. (Миколаїв)</i> <i>Прояви антисемітизму в незалежній Україні</i>	135
НАШІ АВТОРИ	144
ЗМІСТ	150

Д 23 **Історичні мідраші Північного Причорномор'я** / Голов. ред. Л.Л. Левченко. - Випуск ІХ. - Том ІІ. - Миколаїв: Типографія Шамрай, 2020. – 152 с.

Збірник «Історичні мідраші Північного Причорномор'я» складений за матеріалами ІХ-ї міжнародної науково-практичної конференції «Історичні мідраші Північного Причорномор'я», котра відбулася 25-26 червня 2020 року в режимі онлайн та була присвячена темі: «Проблеми меморіалізації Голокосту в Україні: історія та перспективи вирішення». Том ІІ містить роботи молодих істориків, студентів, аспірантів.

Укр., рос. та англ. мовами

ISBN 978-617-680-035-4

УДК 94(477.73)(=411.16)"18/"

ББК 63.3 (4 Укр) 5-6

Д 23

ІСТОРИЧНІ МІДРАШІ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

МАТЕРІАЛИ

ІХ

*МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ*

Том ІІ

Оригінал-макет – Маріанна Ласінська

Редколегія не несе відповідальності за точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Рекомендовано до друку

03 березня 2020 р.

Папір офсетний

Тираж 80

Друк офсетний

Замовлення №

Віддруковано з готового оригінал-макету у
Видавничо-поліграфічному підприємстві «Шамрай»
Видавець Шамрай Павло Миколайович